

જરથોસ્તી ધર્મ શિક્ષણ માળા-પુસ્તક બીજું.

II

1923

18-6-1923

જરથોસ્તી ધર્મની તવારીખ.

૬૬૪

Lib. No. 3. 17.

સપનાર

એરવદ હવનજી જમશેદજી મેદી, બી. એ.

આવૃત્તિ બીજી.

જાપાણી પ્રગટ કરનાર.

રથોસ્તી ધર્મ સંબંધી કેળવણી આપનારી

અને

જ્ઞાન ફેલાવનારી મંડળી.

૧૯૨૨.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૪૩૪ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ જરથોસ્તી દર્શન
તપાસીય

વિષય પૃ ૪૫૬૯

જરથોશ્તી ધર્મ શિક્ષણ માળા-પુસ્તક બોલું.

જરથોશ્તી ધર્મની તવારીખ

લખનાર

એરવદ જીવનજી જમશેદજી મેઠી, બી. એ.

આવૃત્તિ બીજી.

છપાવી પ્રગટ કરનાર

જરથોશ્તી ધર્મ સંબંધી કેળવણી આપનારી

અને

જ્ઞાન ફેલાવનારી મંડળી.

૧૯૨૨.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાત કોપીરાઇટ-સંગ્રહ
૧૦૪૩૪

૧૮૪૫૨૯૯

આ પુસ્તક ધી જ. ન. પીતીત પારસી આરફનેજ કૅપતન પ્રિન્ટીંગ
વર્ક્સ નં. ૧૪૧, લાલબાગ, પરેલ, મુંબઈમાં મીં મેહેરજી બી.
મીઠાઈવાલાએ છાપ્યું છે. અને જરથોશ્તી ધર્મ સંબંધી
કેળવણી આપનારી અને જ્ઞાન ફેલાવનારી મંડળીના
સંસ્કૃતરી શમ્સ-ઉલ-ઉલમા ડૉ. જીવનજી જમશેદજી
મોહી, બી. એ. પીએચ. ડી., સી. આઇ. ઈ. એ.
મંડળીને માટે પારસી પંચાયતની આફીસ,
નાં ૨૦૯, હોર્નબી રોડ, કોટ, મુંબઈ.
મધેથી પ્રગટ કીધું છે.

પેહેલી આવૃત્તિના ખુલાસો

જરથોસ્ત્ર ધર્મ સંબંધી ફેળવણી આપનારી
અને જ્ઞાન ફેલાવનારી મંડલી.

આપણાં ટોલામાં ધર્મ સંબંધી ફેળવણી આપવા
અને જ્ઞાન ફેલાવવા માટે એક મંડળી ઉપર નામે, તા. ૧૦
૧૦ મી જુલાઈ ૧૯૦૩ ને દીને સ્થાપનામાં આવી હતી.
એ મંડળીએ ધર્મ સંબંધી ફેળવણી આપવા માટે ત્રણ વા
વધુ ચોપડીઓની હારમાળા લખાવવાને ઠેકવું છે. તેમાંની
પેહેલી “જરથોસ્ત્રી ધર્મ સંબંધી પ્રશ્નોત્તર” એવે નામે
પ્રગટ થઈ છે. તેની પેહેલી આવૃત્તિની ૧૦,૦૦૦ નકલ
ખપી જવાથી ખીજી આવૃત્તિ ૫,૦૦૦ નકલની બહાર પાડ-
વામાં આવી છે. એ હારમાળાની આ ખીજી ચોપડી છે.
એ ચોપડીએ તૈયાર કરાવવા માટે એ મંડળીએ નેમેલી
બુક-કમીટી હાથ નીચલા સભાસદોની બનેલી છે:—

રામશુભ ઓલમાં દસ્તુર દારાબજી પેશોતનજી

સંજણા, ખી. ૦ એ. ૦.

દસ્તુર કેખસર જામાસ્પજી જામાસ્પઆશાના.

એરવદ એહલજી કેરસાસ્પજી આંટીયા.

શેઠ પેસતનજી કુંવરજી મોતીવાલા, એમ. એ., એલ.

એલ. ખી.

એરવદ બહમનજી નશરવાનજી ધાબર, એમ. એ.

શેઠ કરતમજી હાવસજી ખરખ.

શેઠ બેહરામજી તોલમુરસ અંકેસરીઆ, એમ. એ.

શેઠ જીજીભાઈ પેસતનજી મીસતરી, એમ. એ.
 ડા० માણિકજી બમનજી દાવર, એમ. એ., પી એચ. ડી.
 શેઠ સોરાબજી જમશેદજી બલસારા, એમ. એ.
 શેઠ રતનજી ફરદુનજી ગોરવાડા, એમ. એ.
 શેઠ અરદેશર ખરશેદજી વેસાવેવાલા, બી. એ.
 શેઠ ખોદાબક્ષ એદલજી પુનેગર, બી. એ.
 બાઈ બીખાઈજી અરદેશર એનજીનીયર, એમ. એ.
 એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદી બી. ડો.

એ કમટીએ કારોબાર મંડળીની બહાલીથી એ ચોપડીએ લખવાનું કામ નીચલા બે ગ્રહસ્થાને સોંપ્યું છે:—

શેઠ સોરાબજી જમશેદજી બલસારા.

એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદી.

એઓમાંથી આ ચોપડી એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીએ તૈયાર કરી છે, તેનું લખાણ પેહેલ વેહેલે બુક-કમીટીના સધળા સભાસદોમાં ફેરવવામાં આવ્યું હતું. ત્યાર પછી તે બુક કમીટીની નવ સભાઓમાં તપાસવામાં આવ્યું હતું. ત્યાર પછી તે કેટલાક ફેરફારો સાથે છપાવવામાં આવ્યું હતું. તેના છાપેલા પ્રુફો સર્વ સભાસદોને પહોંચાડવામાં આવ્યા હતા. તેઓએ તે વાંચવા પછી બુક-કમીટીની બીજી ૮ સભાઓમાં તે ફરીથી તપાસવામાં આવ્યા હતા.

એ ચોપડીના છાપેલા પ્રુફોની અકેક નકલ આપણી અત્રેની જાહેર પારસી રુક્ષોના વડા ઉસ્તાદો ઉપર મોકલી આપવામાં આવી હતી, એ સાહેબોએ સામાન્ય રીતે એ ચોપડી માટે પોતાની પસંદગી જણાવી છે. તેઓની પસંદગીના શબ્દો સેવટે આપ્યા છે.

આ ચોપડી તપાસનાર બુક-કમીટી આપણા ભણેલા
દસ્તુરો, એરવદો અને બેહદીનોની બનેલી છે. તે સાહેબોની
આરીક તપાસમાંથી તે પસંદ થઈ છે. વળી તે પારસી
સ્કુલોના વડાઓની પસંદગી પામી છે. માટે મંડલી આજ્ઞા
રાખે છે કે તે સર્વની પ્રસન્તા પામશે અને સર્વ જરથો-
સ્તી માઆપો આ પુસ્તક પોતાનાં કુટુંબમાં દાખલ કરી
પોતાનાં બચ્ચાંઓને તેથી ધર્મ કેલવણી આપશે. જરથો-
સ્તી સ્કુલોના વડા શિક્ષક સાહેબોને પણ કમીટી અરજ
કરે છે કે તેઓએ એ ચોપડી પોતાની સ્કુલોમાં ધર્મ શિક્ષણ
માટે દાખલ કરવી.

જાન ૮ મે, માહ ૨ જી,
શેહેનશાહી સને ૧૨૮૦
તા. ૨૦ મી અક્ટોબર ૧૯૧૦. }

કારોબાર મંડળીના હોકમથી

જીવનજી જમશેદજી મોદી.

ઓ. સેક્રેટરી.

બીજી આવૃત્તિનો ખુલાસો.

જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી કેળવણી આપનારી
અને જ્ઞાન ફેલાવનારી મંડળી.

આ ચોપડીની પેહેલે છપાવેલી ૫૦૦૦ નકલો
ખપી જવાથી થોડાક ફેરફાર સાથે આ બીજી આવૃત્તિની
૫૦૦૦ નકલ છપાવી છે.

શૈવ ૧૫ મો માહ ૫ મો શહેનશાહી સને ૧૨૯૨
તા. ૨૨ મી જાનેવારી ૧૯૨૩.

જીવનજી જમશેદજી મેાદી

આ. સેક્રેટરી.

કેટલીક પારસી સ્કુલોના વડાઓનાં આ ચોપડા બાબે મતો

શેઠ દોરામજી પાલનજી પાવરી. બી. એ., તે એસપ્લેનેડ હાઇ સ્કુલના હેડ માસ્તર તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૧૦ નાં પત્રમાં જણાવે છે કે:—

“I find the book well-written and full of information.”

એરવદ પાલનજી દોરામજી પાવરી બી. એ., તે ધી બેરામજી જીજીભાઈ ચેરીટેબલ ઇન્સ્ટીટ્યુશનના ધર્મ શિક્ષક તા. ૨૬ મી નવેમ્બર ૧૯૧૦ નાં પત્રમાં જણાવે છે કે :—

“I went through it with considerable interest and found it very well suited to juvenile requirements. If our boys and girls are given an opportunity to study it in their schools, they will not only be considerably informed in matters religious, but will surely learn to take pride in the very rich inheritance of Zoroastrianism received from our worthy ancestors.”

શેઠ દોરામજી જમનજી માસ્તર. બી. એ., તે ફાઈ એન્ડ પ્રોપ્રાયટરી હાઈ સ્કુલના હેડ માસ્તર તા. ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦ નાં પત્રમાં જણાવે છે કે :—

“The Second Book of the Religious Books' Series written by Sams-ul Ulma Ervad Jivanji Jamshedji Modi, B. A., for the Society of propagating Zoroastrian knowledge will be a great help to

Parsi children in acquiring a knowledge of their religion. Mr. Modi, in this book, gives the history of the Zoroastrian religion from its origin and treats the subject in such a masterly manner that the boys and girls for whom it is intended will, I have no doubt, find it interesting as well as instructive.

Mr. Modi is well-known to school children as an eloquent preacher and they are sure to study this book with the attention it deserves, as it is written by one who takes a great interest in their welfare."

શેઠ એદવજી દોરાબજી તત્તાટી. બી.એ., તે એશીન્સ્ટન હાઇ સ્કૂલના માજી પ્રીન્સીપલ તા. ૧૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦ નાં પત્રમાં લખે છે કે :—

"This book contains information on our religion which every Zoroastrian ought to know. It will be of great use to Parsi boys."

સાં ક દ્યું.

પાત્ર

પ્રકરણ ૧ છું—

જરથોશ્તરી ધર્મની ધરાનમાં ઉત્પત્તિ ... ૧

પ્રકરણ ૨ બું—

અશો જરથોશ્તરી આગમચ ધર્મની હાલત	૩
આગલા સોષ્યન્તો	૪
ગયોમર્દ	૫
હોશંગ	૬
તેહમુરસ	૬
હોમ	૭
જમશેદ	૮
ફરેહુન	૯
કાઉસ	૧૦
કઝેખુસ્તુ	૧૧
ઉપલા સોષ્યન્તોની દીન	૧૨
આગલી દીનનાં લખાણુ	૧૪
આગલી પઞ્ચોધર્યોતકઝેષી	
માજદયરની દીનનાં તત્વો.	૧૫
(૧) આતશની સેતાયશ	૧૫
(૨) કુસ્તી બાંધવાનો રીતજ	૧૭
(૩) હોમની ક્રિયા.	૧૮
(૪) બર્સમની ક્રિયા	૨૦
ઉપલા મલાં તત્વો સાથની માજદયરની દીન	
પેગામ્બર જરથોસ્તે કબુલ રાખી	૨૧

પ્રકરણ ૩ થુ—

અશો જરથોસ્તનાં આવવા પછી એક ખુદાને
માણુનારી માજદયસ્તની દીનતું કાયમ થયું ૨૨

પ્રકરણ ૪ થુ—

જરથોસ્તે પોતાની દીન મુખ્ય કરી દેવ- યસ્તનીની વિરુદ્ધમાં ફેલાવી ...	૨૬
માહેલી ગવાહી, એટલે ખુદ અવસ્તાનાં લખાણુની ગવાહી	૨૭
દેવ એટલે શું !	૨૮
જરથોસ્તની શિખવણી પ્રમાણે દેવ શબ્દ અહોળે અર્થે.	૩૦
જરથોસ્તની આગમય આર્ચન પ્રજાની હાલત. દવયસ્તની સામે પેગમ્બર જરથોસ્તની કોશેશ...	૩૧
દેવયસ્તની સામેની પેગામ્બરની કોશેશમાં શીલ- સુરીનો અંશ	૩૫
અહારની ગવાહી. બીજી પ્રજાઓના સાહિત્યમાં દેવને મહતા શબ્દનો ઉપયોગ.	૩૭
ત્રીજી ગવાહી. વેદીક અને જરથોસ્તી સાહિત્યમાં 'દેવ' અને 'અહુર' શબ્દનો ઉપયોગ ...	૩૮
જરથોસ્તી દીન અને આગલી દીન વચ્ચેના ફરક બાબે જાદસ્પરમનું પેહેલની લખાણુ	૩૯
આગલી દીનવાળાઓ સાથે ઝગડો. ...	૪૦
પેગામ્બર જરથોસ્તે કુદરતની સેતાયશને આપેલી હદસરની હકદાર જમ્યા	૪૧

પ્રકરણ ૫ મું

અશી જરથોસ્તની છાંદગી અને કાર-

કિર્દાનું ઢુંક વૃત્તાંત	૪૩
પેગામ્મર જરથોસ્ત એક હૈયાત પુરુષ હતો.			૪૩
(૧) અંદરની ગવાહી	૪૫
(ક) ગાયાની ગવાહી	૪૫
(ખ) ગાથા પદ્ધતિનાં બીજાં લખાણો	...		૪૮
(૨) બાહર ગવાહી	૪૯
(ક) અવસ્તા સિવાયનું પેહેલવી પાજંદ			
ફારસી સાહિત્ય	૪૯
(ખ) પારકા લખનારાઓ	૫૧
(૧) પશ્ચિમ બણીના પુરાણા લખનારાઓ	...		૫૧
(૨) પૂર્વ બણીના પારકા લખનારાઓ	...		૬૨
જરથોસ્તના જન્મ અને વસવાટનો મુલક	...		૬૬
જરથોસ્તનો સને	૬૭
જરથુસ્ત્ર નામનો અર્થ	૬૨
જરથોસ્તના એલાઓ	૭૩
એવણના વડવાઓ	૭૩
એવણના પિતા	૭૪
એવણનાં માતા	૭૪
એવણનાં ધણીયાણી	૭૫
એવણના ભાઈઓ	૭૫
ફરજંદો	૭૫
પેગામ્મર જરથોસ્તના વડીલોના નામની વંશાવલી			૭૬
એવણનો જન્મ અને બચગી	૭૬

એવણુની જવાની	૭૮
એવણુ કચેલી મુસાફરી	૮૦
દીન માટેની બજારત	૮૦
એવણુનું મરણુ	૮૩
પેગામ્બર જરથોસ્તની મરણુ વખતે ઉમ્મર...				૮૩
જરથોસ્ત પેગામ્બરની જીંદગી ઉપરથી મલતો ધડો				૮૫
(૧) સારા ધારા	૮૫
સુધારો અથવા સારો એટલે શું ?			...	૮૬
(૨) જીંદગીમાં સુખ અને દુઃખ ભેગાયણું છે.				૮૭
(૩) ખર્ચ સુખ ફરજ બજાવવામાં છે			...	૯૦
(૪) બધાં કામમાં ઉલટ	૯૧

પ્રકરણ ૬ કું—

અશો જરથોસ્ત પછી આજ સુધીની જર- થોસ્તી ધર્મની ટુંક તવારીખ	...			૯૪
શાહ ગુસ્તાસ્પ, અરફન્દ્યાર, બહમન અને દારાએ દારાખ	૯૪
સએન અહુમ સુદાન	૯૬
હિંદી અને યૂનાની દાનાવો		૯૭
હખામીનીઅન પાદશાહી		૯૮
સિકંદર	૯૮
વહખશ	૯૯
અર્દેશર બાબેગાન	૯૯
શાપુર પેહેલો...	૧૦૦
શાપુર બીજો	૧૦૧

નોશેરવાન અદલ	૧૦૨
નોશેરવાન પછી ધરાનના ધર્મ અને સાહિત્યની				
હાલત	૧૦૩

પ્રકરણ ૭ મું—

અવસ્તાનાં પુસ્તકો શી બાબતનાં છે

તેનો ખુલાસો	૧૦૫
જન્દ અવસ્તા	૧૦૫
અસલ અવસ્તા	૧૦૬
યજ્ઞસ્ત્રોત્ર	૧૦૭
ગાથા	૧૦૭
અહુનવદ ગાથા	૧૦૮
ઉસ્તવદ ગાથા	૧૧૦
સપેન્તોમદ ગાથા	૧૧૧
વોહુક્ષત્ર ગાથા	૧૧૩
વહિસ્તોષસ્ત ગાથા	૧૧૩
યસ્ન હપ્તંધહાષ્ટી	૧૧૩
યજ્ઞસ્ત્રોત્રના બીજા ભાગો	૧૧૪
વીરપરદ. એ શબ્દનો અર્થ	૧૧૭
વીરપરદ એટલે સધણા રતુઓ અથવા સર-				
દારોની યાદનું બજુતર	૧૧૭
વીરપરદ એ સધણા રતુઓની સામટી શિક્ષત				૧૧૮
વીરપરદને ગાહમ્યાર સાથ સંબંધ	...			૧૧૯
ગાહમ્યાર વખતે સધણા રતુઓનો મેળાવડો				૧૧૯
ગાહમ્યાર સાથના વીરપરદના સંબંધ ઉપ-				
રથી લેવો જોઈતો ધડો	૧૨૦

વંદીલાદ	૧૨૧
ખોદેલ અવસ્તા	૧૨૫
ગેહો	૧૨૫
નીઆએશે	યક્ષે	વિગેરે	૧૨૫

પ્રકરણ ૮ મું—

આગલા ધરાની જરથોશ્તી ધર્મને લગતાં				
સાહિત્યની ટુંક તવારીખ	૧૨૭
૧ અવસ્તાનાં લખાણોનો પેહેલવી તરજુમે				
અને શરેહ...	૧૨૮
૨ ધર્મ સંબંધી બાબતોનાં પેહેલવી લખાણો				૧૨૯
૩ ધર્મ સંબંધી નહિ, એવાં પેહેલવી લખાણો				૧૨૯
પાજંદ સાહિત્ય	૧૨૯
દ્વારસી સાહિત્ય	૧૩૦
આપણા ધર્મને લગતું સંસ્કૃત સાહિત્ય	૧૩૧
બીજું સાહિત્ય	૧૩૨

પ્રકરણ પહેલું

જરથોસ્તી ધર્મની ધરાનમાં ઉત્પત્તિ

જરથોસ્તી દીન પહેલે ધરાનમાં જાહેર થઈ હતી. પેગામ્બર જરથોસ્તને “ ધરાનવેજમાં વખણાયેલો ” કહ્યો છે.^૧ એ દીન પાદશાહ ગુસ્તાસ્પનાં રાજ્યમાં પેગામ્બર જરથોસ્તે તેની દરબારમાં જાહેર ડાંધી હતી. શાહ ગુસ્તાસ્પની દરબાર બદખમાં મળતી હતી. એ સમયે એ શહેરને ‘ એરે-ધ્વો દ્રક્ષાંમ ’^૨ યાને “ બુક્કંદ (પાદશાહી) વાવટાવાળું ” કહ્યું છે. પાદશાહી રાજધાની એ શહેરમાં હતી. એ ઉપરથી દીસે છે કે તે વખતે ધરાનની હદ પૂર્વે છેક બદખ સુધી હતી. વળી જરથોસ્તના જન્મની જગ્યા તરીકે દારજ નામની નદીનો કાંઠો જણાવવામાં આવે છે. તે નદીને સધળી નદીઓમાં મુખ્ય ગણવામાં આવી છે, કારણ ત્યાં પેગામ્બર જરથોસ્તનાં જાપનું ધર હતું અને જરથોસ્તનો જન્મ ત્યાં થયો હતો.^૩ આ દારજ

(૧) ‘ સુતો અહર્ચને વએજહિ. ’ યજ્ઞસ્ને હા. ૬, ૬. ૧૪.

(૨) વંદીનાહ પર્વદ ૧. ૬. ૭. (૩) ‘ દારજ રૂદ રૂદ મારા ૧ રૂદ, મેમનય માને અબ્દીતરે જરતુહસ્ત પવન ખાલા. જરતુહસ્ત વમમન બ્દ (બુતદે-હેસ ખાલ ૨૪, ૬. ૧૫) અર્થ-દારજ નદી મોટી નદીઓમાં મુખ્ય છે, કારણકે તેની કંઠાર્થ (એટલે કિનારા) ઉપર જરથોસ્તના જાપનું સ્થાન હતું અને જરથોસ્ત ત્યાં જન્મ્યો હતો. ’

નદીને ધરાનવેજમાં આવેલી જણાવી છે,^૧ અને તે હાલ દરહ અથવા દર્હા નામની નદી છે, જે આજરમએગ્ગન આવેલા સવલાન પહાડમાંથી વહે છે. એ સવલા પહાડને કાજવીની નામનો લખનાર સેખીઝાન નામે જણાવે ગયો છે અને તે એ પહાડને પેગામ્મર જરથોસ્તની દીન જશારત (inspiration) ની જમ્મા તરીકે કહી ગયો છે ત્યારે ધરાનવેજની હદ પશ્ચિમે છેક આજરમએગ્ગન સુધે લંબાયેલી ગણાઈ છે. એ સવલાન અથવા સેખીઝાન અવસ્થાને ઉશીદરેન પહાડ છે, કે જે ઉપર પેગામ્મર જરથોસ્ત જશારત મેળવી હતી. એ મુજબ જોતાં પેગામ્મર જરથોસ્ત ધરાનવેજના પશ્ચિમ બહુીના આજરમએગ્ગનના મુલકમાં જન્મેલ, પૂર્વ તરફ મદખ શહેરમાં જઈ, ત્યાં પાદશાહની દરબારમ પોતાની દીન ફેલાવી હતી. પણ એ ધરાનવેજમાં દસ મહિન થઈ અને એ મહિના ગરમી રહેતી હતી.

(૧) જુનહેહેશ ખામ ૨૦, ફ. ૩૨.

પ્રકરણ પીજી

અશેા જરથોસ્તની આગમન ધર્મની હાલત

પેગામ્બર જરથોસ્તના જમાનાની આગમનના જમાનાઓમાં દુનિયામાં કોઇ પીજી તરેહવાર તરીકાઓ થા દીનો જાહેર હોવી જોઇએ, વંદીદાદમાં તે પીજી દીનો માટે, તે પીજી દીનોના કલામો (સવજ્જ) માટે જોલવામાં આવે છે. ત્યાં કહે છે કે કોઇ પીજીઓએ દીનના જે કલામો કલા હોય તે સર્વ દીની કલામો કરતાં જરથોસ્તી દીનના જે કલામો એ પ્રમાણમાં મોટા છે, કે જે પ્રમાણમાં વોહરકશ દ્યો, પાણીના પીજી ભાગો, યાને સરોવરો, નદી નાલાંઓ કરતાં મોટા છે, જે પ્રમાણમાં એક મોટું ઝાડ નાના ઝાડોને ઢાંકી નાંખે છે, અને જે પ્રમાણમાં આસ્માન આ જમીનને ઢાંકી નાંખે છે.^૧ ખુદ પેગામ્બર જરથોસ્તના વખતમાં કોઇ પીજી દીનો હતી, કારણ કે જરથોસ્તી માજદયરની દીનના એકરારનામાં જરથોસ્તી દીનને તે વખતની પીજી હયાત દીનોમાં સર્વથી મોટી, સર્વથી બધી, સર્વથી સરસ ગણી છે.^૨

ધરાનનો આગલી દીન તે પઓધર્યો તકએધી

પેગામ્બર જરથોસ્તે પોતાની દીન ધરાનના મુલકમાં ફેલાવી હતી. એ મુલકમાં એવજુ પોતાની દીન જાહેર કાધી તે આગમન જે દીન જણાયથી હતી, તેને આપણાં પુસ્તકોમાં

‘પ્રઓધર્થો લક્ષ્યેષી’^૧, યાને “આગલા તરીકાવાળી,” કહી છે. તે દીન પણ ‘માજદ્યરની’ અને “એક મહાશની સાહેબને પિછાનનારી” દીન હતી. એ માજદ્યરની દીન ધરાનમાં લાંબા વખતની ચાલુ હતી.^૨ પણ અવારનવાર તેનાં સ્વચ્છપણાંમાં કોઇ ખુરાં^૩ આદમીઓનાં દોર યા શિખવણીથી ખલલ થતી હતી. કોઇ મહાત્મા પાદશાહે યા ખુરેષો તે ખલલ દુર કરી તે દીનને પાછી તેની અસલ સ્વચ્છતા આપવાની કોશેશ કરતા હતા. પેગામ્બર જરથોસ્તની આવી કોશેશ વધુ ફતેહમંદ નિવડી હતી. તે વધુ ફતેહમંદ નિવડી, તેની સામેતી આ કે, તેની કોશેશનાં પરિણામ તરીકે જાણાયલી ‘જરથોસ્તી માજદ્યરની દીન’^૪ લાંબો વખત સુધી ચાલુ રહી.

એક દેશમાં કોઇ ચોકસ તરીકાવાળી દીન સ્થાપવામાં આવે યા ફેલાવવામાં આવે, તો તે દેશમાં એક પ્રકારની વ્યવસ્થા, એક પ્રકારનો સુધારો, દાખલા થયેલો ગણાય; તે દેશ જંગલી યા બટકતી હાલતમાંથી સુધરેલી હાલતમાં આવેલો ગણાય. એ મુજબ વિચાર કરતાં દિસે છે કે ખુદ પેશદાદીઆન જમાનાના વખતથી ધરાનમાં કોઇ ચોકસ વ્યવસ્થા મુજબની, કોઇ ચોકસ તરીકાવાળી દીન દાખલ થઇ હતી.

આગલા સોબ્ય-તો,

પેગામ્બર જરથોસ્તની આગમ્ય ધરાનમાં અવારનવાર

(૧) યજ્ઞને હા. ૧, ક. ૧૮; હા. ૨૬, ક. ૪; ફર્વહીન યજ્ઞત ક. ૧૭, ૧૪૯, ૧૫૨, ૧૫૬, (૨) યજ્ઞને હા. ૯, ક. ૨૬; વંદીદાદ પર્ગર્દ ૨, ક. ૪૨. (૩) દાખલા તરીકે કેરેશાની; યજ્ઞને હા. ૯, ક. ૨૪. (૪) યજ્ઞને હા. ૧૨, ક. ૮.

દીનદારી ફેલાવનારા કેટલાક પાદશાહો અને મહાન પુરો થઇ ગયા છે. એઓમાં નીચલા મુખ્ય છે:—

(૧) ગયોમર્દ, (૨) હોશંગ, (૩) તેહમુરસ, (૪) હોમ, (૫) જમશેદ, જેને તેનાં આ કામમાં વીરકરિષ્તે મદદ કરી હતી, (૬) ફરેદુન, (૭) કાકસ અને (૮) કએખુસ્તુ. એવા દીન ફેલાવનારાઓ ‘સોબ્યન્તો’^૧ એટલે “માણસ જાતનો ફાયદો કરનારાઓ,” ગણાતા. ઉપર જણાવેલા સોબ્યન્તો અથવા દીનનો ફેલાવો કરી દુનિયાને ફાયદો કરનારાઓની થોડીક હકીકત અવસ્તા મુજબ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) ગયોમર્દ— દીનને માન્ય કરનારાઓમાં પાદશાહ ગયોમર્દ એક ગણાયો છે. તે અશોષને માટે ફતેહમંદીથી લડનારાઓમાંનો એક પઓઝર્યોત્કએષ, એક પહેલો દીન કખુલનાર^૨ ગણાયો છે. જે મલા અશો નરોનાં ફરોહરોને અવસ્તામાં યાદ કર્યા છે, તેઓની ટીપ એ પાદશાહનાં નામથી શરૂ થાય છે.^૩ અહુરમજ્દના વિચાર અને શિખામણ બરાબર રીતે સાંભળનાર પહેલો શખ્સ એ હતો.^૪ એ પહેલો દીન કખુલ કરનાર ગણાયો છે.^૫ એ ફરોહર્દના કામમાં આગેવાન ભાગ લેનાર એક સોબ્યન્ત ગણાયો છે.^૬

(૧) યજ્ઞને હા. ૯, ફ. ૨; હા. ૧૨, ફ. ૭. (૨) ‘ચોષ અષાઈ વઓનરે’. યજ્ઞને હા. ૨૬, ફ. ૫. (૩) ‘પઓઝર્યોનામ સારનો ગુષામ.’ હા. ૨૬, ફ. ૪; ફર્વેદીન યજ્ઞ, ફ. ૮૭. (૪) હા. ૨૬, ફ. ૧૦; ફર્વેદીન યજ્ઞ ફ. ૮૭. (૫) ફર્વેદીન યજ્ઞ ફ. ૮૭. (૬) ‘ફર્દુમ દી ૧ પહીસ્ફતાર મિન દાદાર ગયોમર્દ.’ દીનકહે, વાલમ ૧, બાબ ૩૫. પેહેલવી લખાણ પા. ૩૨, લીટી ૧-૨. (૭) દાદેસ્તાને દીની, બામ. ૩૬, ફ. ૨.

(૨) હોશંગ—મયોમદ પછી, તેના નખીરનો નખીરો^૧ હોશંગ, જેનાં વિશેષણ ‘પીશદાદ’ (પરધાન) ઉપરથી પેશદાદીઆન વંશનું નામ પડ્યું છે, તે દીનની રાહે આલનાર અને દેવોને દંકે કરનાર તરીકે જણાયેલો છે^૨. તેણે પોતાના જમાનાના ખુરા દેવોમાંના એ તૃત્યાંશ ભાગ જેટલા દેવો ઉપર ફતેહ મેળવી, તેઓને દાખી દીધા.^૩ એ પહેલા શખ્સ હતો કે જેણે ફિરદોસી મુજબ આતશની શોધ કરી આતશને દાદગાહે પરથીને તેની સેતાયશ કાધી અને તે શાધની યાદમાં ‘જરને સદેહ’ નામનું જશન દાએ મહિનો અને આવાં રાજે રચાધ્યું.

(૩) તેહમુરસ—હોશંગ પછી દીનદારી ફેલાવનાર પાદશાહ તેહમુરસ હતો. તેણે ધણાક ખુરા તરીકાવાળા દેવોનો દોર તોડ્યો હતો. તેથી તેને ‘દએવો-ત્તિશ તખ્મ’^૪, એટલે “દેવગદ તેહમુરસ”^૫ કહેા છે. એણે ૩૦ વરસ^૬ સુધી રંજ ખેંચી દેવોને જર કર્યા હતા.^૭ દેવોને કાખુમાં રાખવાને માટે અને તેઓ સામે દીનદારી ખાતર લડવાને માટે તે હમેશા તૈયાર હતો; માટે તેને ‘જએનંધ-હવના’ એટલે “હથિયાર બંધ”^૮ કહેા છે. અલંકારિક રીતે

(૧) ખુનદેહેશ બાબ ૩૧, ફ. ૧, અને વજર કદ દીની પ્રમાણે. શાહનામાં પ્રમાણે નખીરો. (૨) આવાં ચરત, ફ. ૨૧-૨૨; ગોશ ચરત, ફ. ૪; ફર્વદ્દીન ચરત, ફ. ૧૩૭; અસિરવધ ચરત, ફ. ૨૫. (૩) આવાં ચરત, ફ. ૨૨; રામ ચરત, ફ. ૮; જમ્યાદ ચરત, ફ. ૨૬; હાદેસ્તાને દીની, બાબ ૬૫, ફ. ૫; મીરોખેરદ, બાબ ૨૭, ફ. ૧૬. (૪) ફર્વદ્દીન ચરત ફ. ૯૮. (૫) શાહનામું. (૬) રામ ચરત, ફ. ૧૬; ખુનદેહેશ, બાબ ૩૪, ફ. ૪; મીરોખેરદ, બાબ ૨૭, ફ. ૨૨. (૭) રામ ચરત, ફ. ૧૨, જમ્યાદ ચરત, ફ. ૨૮, (૮) પેનામર જરબોસ્તની આફ્રીન, ફ. ૨.

એ પાદશાહ માટે કહે છે કે તે દેવોની ઉપર ઘોડે સવારી કરતો હતો.^૧ આપણાં ધર્મ પુસ્તકોમાં કહે છે કે, ભક્ષા પરહેજગાર દીનદાર પુરષોના એહરા ઉપર એક પ્રકારનું યજ્ઞદી ખેરેહ અથવા નુર પ્રકાશે છે. તે મુજબ આ પાદશાહના એહરા ઉપર પણ નુર પ્રકાશનું હતું.^૨

(૪) હોમ—હોમ નામનો એક ભલો મરદ પાદશાહ જમશેદના જમાનાની આગળ થઇ ગયો હતો.^૩ તે વિધાનો પતિ (વએધા પછતિ)^૪ એટલે એક ભણેલો વિદ્વાન હતો. તેણે અવ્યુજ્જ^૫ પહાડના એકાંતવાસમાં પોતાનો અભ્યાસ અને ખોદાઈ ખાત્રનો ઉપર એકાંત ચિંતન કીધાં હતાં.^૬ તે અભ્યાસનાં પરિણામ તરીકે તેણે પોતાના જમાનાનાં લોકોને દીન સમજાવી હતી. “માજદપસ્તી દીન” ને નામથી મશહૂર થયેલી દીન સમજાવનાર પહેલો પુરુષ એ હતો.^૭ એ દીન તેણે હકૂતકેશ્વર જમીનપર ફેલાવી હતી.^૮ તે પોતે આયોર્નાન ટોળાનો હતો.^૯ તેણે પોતે કેટલાંક લખાણો લખ્યાં હતાં^{૧૦} અને તે ગાથા અને કાવ્યમાં લખ્યાં હતાં.^{૧૧} કેરેસાની નામનો એક પુરુષ તેનો દુશ્મન થઇ પડ્યો હતો અને તેનાં દીન ફેલાવવાનાં કામની વિરુદ્ધ થયો હતો.^{૧૨} તેણે હોમ નામના પાલાની શોધ કરી હતી, જે પાલાની

(૧) રામ ચરિત ક. ૧૨; મીનોખેરદ, બાબ ૨૭, ક. ૨૨; સાહનામું, મોહલ વાકમ ૧, પા. ૪૪; જન્મ્યાહ ચરિત ક. ૨૫. (૨) જન્મ્યાહ ચરિત, ક. ૮. (૩) ચમરનો, હા ૯, ક. ૪. (૪) હા ૯, ક. ૨૭. (૫) હા ૧૦, ક. ૧૦; હા ૫૭ (સરોશ ચરિત) ક. ૧૬; મેહોર ચરિત, ક. ૮૮. (૬) હા ૯, ક. ૨૬. (૭) મેહોર ચરિત, ક. ૯૯(૮) હા ૯, ક. ૨૪. હા. ૧૭, ક. ૧૫. (૮) અશિસ્તંગ ચરિત, ક. ૫. (૧૦) હા ૧૩, ક. ૧૮. (૧૧) હા ૯, ક. ૨૪.

ડાંખલીઓ “હોમ સલી”ને નામે આપણી યજ્ઞસ્ત્રોત્રની ક્રિયામાં હાલમાં પણ વપરાય છે. યજ્ઞસ્ત્રોત્રની ક્રિયાનો હોમ તૈયાર કરવાનો ભાગ હોમ ગાળવાની ક્રિયા તરીકે જણાયેલો છે. એ ક્રિયા પણ એણે પહેલે કરી હતી.^૧ હોમ પાત્રો, જેની ડાંખલીઓ એ ક્રિયામાં છુંદવામાં આવે છે અને જેનો રસ હોમનાં પાણી તરીકે પીવામાં આવે છે, તેને તંદરોસ્તીને વધારનાર પાત્રો ગણવામાં આવતો હતો. ૩૦ એચીન્સન^૨ કહે છે કે હાલમાં પણ અફઘાનીસ્તાનની સરહદપરનાં લોકો એ પાત્રોને એક ધરગતુ દવાના કાવા તરીકે વાપરે છે.

(૫) જમશેદ— તેદમુરસ પછી ધરાનમાં દીનદારી ફેલાવનાર બીજો પાદશાહ જમશેદ થઇ ગયો છે. જરથોસ્તની આગમ્ય દાદાર અહુરમજ્દે એને દીન શિખવી હતી.^૩ તે દીન સફળા મુલકોમાં ફેલાવવાની બશારત અહુરમજ્દ તરફથી એને થઇ હતી. તે તેમ કરી શક્યો નહિ. તે દીન ફેલાવવાને તેણે માથે લીધું નહી.^૪ તેણે પોતાના ધરાનના મુલકમાં સફાઈ સુગંધ એટલી બધી રાખી હતી કે તેનાં વખતમાં ત્યાં બીમારી ઘણી થોડી હતી અને કવખતનાં મરણો થોડાં નીપજતાં. મોટી ઉમરનાં લોકો પણ સારી અને સ્વચ્છ હવાને લીધે તંદરોસ્તી જાળવી જવાન દિસતા^૫. આપ દીકરાઓ જાણે ૧૫ વર્ષના જવાન હોય તેમ સરખા દિસતા.^૬ વળી તેણે

(૧) મેહેર ચક્ત, ક. ૯૦ (૨) “Haoma in the Avesta” Journal of the Anthropological Society of Bombay, Vol. VII. p. 208, (૩) વંદીદાદ, પર્ગદ ૨, ક. ૨-૩ (૪) વંદીદાદ પર્ગદ ૨, ક. ૩ (૫) ફર્વર્દીન ચક્ત, ક. ૧૩૦; શામ ચક્ત, ક. ૧૬ (૬) ચજ્ઞસ્ત્રોત્ર, હા. ૬, ક. ૫.

પેતી પોતાના મુલકમાં એવી તો સરસ દીનદારી ફેલાવી હતી કે તેની રૈયત ધણી સદગુણો ધરાવતી અને તેનામાં દુર્ગુણો ધણી કમી હતા.^૧ તેણે દેવો યાને ખુરા આદર્મ.એ ઉપર પુરતી હકુમત મેલવી હતી.^૨ તેણે સઘળે પ્રકારે પોતાના મુલકમાં આખાદી પાંચરી હતી.^૩ પણ સેવટે તેણે તકાબરી કરી અને જુદાજુદાં બોલયો, તેથી તેનાં મોંહપરથી અહુરમજ્જદી નુર જતું રહ્યું અને તે ફના થયો.^૪ એણે પોતાના મુલકમાં જે દીન ફેલાવી હતી, તે માજ્જયરની દીન હતી અને તેને એ કામમાં મદદ કરનાર વીથકરિયત હતો.^૫

(૬) ફરેદુન—જમશેદ પછી ઇરાનના મુલકમાં દીનદારી ધણી ઘટી ગઈ હતી. જોહાક નામનો એક ખુરા પાદશાહ પારકે મુલકથી આવી જમશેદ પાદશાહને મારી નાખી ઇરાન ઉપર રાજ કરવા લાગ્યો હતો. ફરેદુને તેને હરાવી અને પકડીને દેમાવંદ પહાડ ઉપર બંધ કાઢ્યો અને ઇરાનના મુલકમાં પાછી દીનદારી દાખલ કીધી.^૧ જે દિવસે જોહાકને બંધ કરી એ પાદશાહ ઇરાનની ગાદીએ બેઠો તે મેહેર મહિનો ને હોરમજ્જદ રોજ, યાને 'જશને મેહેરગાન'નો દિવસ હતો. એ પાદશાહ ગીલાન (વરેન)^૨ ના મુલકમાં જન્મ્યો હતો.

(૧) વંદીદાદ, પર્ગર્દ ૨, ફ. ૨૯, ૩૦; યજ્જશને હા ૯, ફ. ૫. (૨) આવાં યજ્જત ફ. ૨૫ થી ૨૭. (૩) ગોશ યજ્જત, ફ. ૮-૯; આશિશ્વંધ યજ્જત ફ. ૨૯; જમ્યાદ યજ્જત ફ. ૩૧-૩૨. (૪) જમ્યાદ યજ્જત ફ. ૩૩ થી ૩૬ (૫) વંદીદાદ, પર્ગર્દ ૨, ફ. ૪૨ (૬) આવાં યજ્જત, ફ. ૩૪, ૩૫; ગોશ યજ્જત, ફ. ૧૩ થી ૧૫; ખુન-દેહેરા, બાબ ૨૯, ફ. ૯; બહમન યજ્જત, બાબ ૩, ફ. ૫૫-૫૮; હાદેસ્તાને દીની, બાબ ૯૦, ફ. ૯૩; મીનોખેરદ, બાબ ૨૦, ફ. ૩૮. (૭) વંદીદાદ, પર્ગર્દ ૧, ફ. ૧૮; રામ યજ્જત, ફ. ૧૩; અશિશ્વંધ યજ્જત, ફ. ૩૩.

એ દીનદાર પાદશાહની એક ખામી આ ગણ્યા છે કે તેણે પોતાના બેટાઓ સેલમ અને તુર, જેઓએ નાદની અને બેવકુશીથી પોતાના નાના ભાઈ એરચને મારી નાખ્યા હતા, તેઓ ઉપર લાંબો વખત સુધી કીનો રાખી, તેઓને સેવટે મીનોએહેરને હાથે મારી નાંખાવ્યા.^૧ એ દીનદાર પાદશાહે તાવ, બોખાર જેવી ખીમારીઓ દફે કરવાને ધણું કર્યું હતું.^૨ વંદીદાદમાં^૩ જે શ્રીત નામના એક તખ્તીય માટે બોલવામાં આવેછે તે એ પાદશાહ હાથ એવું દિસે છે. એનું અવસ્તામાં મલતું નામ અએતએાન છે.

(૭) કાઉસ-- પેશદાદીયાન વંશ પછી કયાની વંશ ઉપર આવતાં દિસે છે કે અવસ્તા પ્રમાણે કાઉસ પાદશાહ પણ એક દીનદાર પાદશાહ હતો અને તેણે પુરાએનો દાર તોડ્યો હતો. કહે છે કે તેણે એરેન્ઝિફ્ય^૪ પહાડ ઉપર બંદગી અને ચિંતનમાં લાંબો વખત કાઢાડી પુરા માણુ-સોનો દાર તોડવાની કાશેશ કરી હતી.^૫ એ પાદશાહના એહેરા ઉપર તેનાં બધાં કામોને લીધે અહુરમજ્દી પુરેહ પ્રકાશતું હતું.^૬ તેથી પેગામ્મર જરથોસ્તની આફ્રીનમાં^૭ એને

(૧) મીનોએરદ, બાબ ૮, ફ. ૨૭. (૨) ફર્વર્દીન ચક્ત, ફ. ૧૩૧; દાદેસ્તાને દીની, બાબ ૩૦, ફ. ૩૫; મીરખેન્દની તવારીખ, રોઝ તુસ સફા; (૩) પર્ગદ ૨૦ ફ. ૨. (૪) દાર્એસ્ટેટ (S. B. E. XXIII First ed. p. 65) અને યુસ્દી, અને બર્નુફને આધારે, મવ^૮ અને હેરાત વચ્ચે આવેલા ટાલેમીઅસ (Ptolemeus) નામનાં મુલકનો 'સારીફી' (Sariphi) પહાડ ધારે છે. (બુએ Burnouf sur l' Yasna, p. 436, n. 291). (૫) આવાં ચક્ત, ફ. ૪૫-૪૭, બહમન ચક્ત, બાબ ૩૬, શાહનામું. (૬) જમ્યાદ ચક્ત, ફ. ૭૧. (૭) આફ્રીને સપીતામાન જરથોસ્ત ફ. ૨.

નામે દુઆ દેવામાં આવે છે કે “કાઉસના જેવા પુર ચલકા-
તવાળા થાએ.” એ પાદશાહની, દેવોને દોર તોલવાની
દીનદારી વચ્ચે, એ ખામી આ ગણાઈ હતી, કે પાછળથી
તેણે પોતાના જ્ઞાન અને શક્તિ ઉપરાંતનાં કામોમાં માથું
મારવાની કોશિશ કરી હતી.^૧

(૮) કએખુસ્તુ—કાઉસ પછી દીનદારી ફેલાવનાર ખીજે
પાદશાહ તેનો નખીરો કએખુસ્તુ હતો, જેને અવસ્તામાં ‘કવ
હુસ્ત પંકહ’ કહ્યો છે. એણે પોતાના જમાનાનાં લોકોને
બહી શિખામણો દીધી હતી, તેથી એને ખાસ કરી અવ-
સ્તામાં યાદ કરીએ છે.^૨ એ પાદશાહે અફાસીયામ નામના
ખુરા તુરાની પાદશાહને જેર કરીએ હતો.^૩ તેને એ કામમાં
હોમ કાસ્મી નામનાં એક આખેદ યાને પરહેજગાર મરદે
મદદ કરી હતી.^૪ અર્ધસાર નામનો એક ખુરા શખ્સ એ
પાદશાહનાં બધાં કામની સામે થતો હતો.^૫ એ પાદશાહની
બહી જાંદગીને લીધે એના એહરા ઉપર હમેશા અહુરમઝ્દી
નુર પ્રકાશતું હતું.^૬ એ દીનદાર પાદશાહે મોટી ઉંમરે પોતાનું
રાજપાટ છોડી તે લોહોરાય પાદશાહને આપ્યું હતું અને
પોતે એકાંતવાસ પકડ્યો હતો. તે એકાંતવાસમાં જતો હતો.
તેમાં એક તોફાન થઈ આવ્યું અને તે તોફાન વચ્ચે તે બેમા-
લુમ થઈ ગયો અને દેખાયો નહિ.^૭ એ પાદશાહે ઘણી તંદરોસ્ત

(૧) મીનોખેરદ, ખાખ ૮, ફ. ૨૭; ખાખ ૫૭, ફ. ૨૧. (૨) ફર્વર્દીન
ચક્ત, ફ. ૧૩૨-૧૩૩. (૩) ગોશ ચક્ત, ફ. ૨૧-૨૩; અશિસ્ત્વંથ ચક્ત,
ફ. ૪૧-૪૩. (૪) ગોશ ચક્ત, ફ. ૧૭-૧૮; અશિસ્ત્વંથ ચક્ત, ફ.
૩૭-૩૮ (૫) આખાં ચક્ત, ફ. ૫૦; રામ ચક્ત, ફ. ૩૧; જન્મચંદ ચક્ત
ફ. ૭૭. (૬) જન્મચંદ ચક્ત, ફ. ૭૪. (૭) શાહનમશ્ત; કાહેસ્તાને
લીની, ખાખ ૩૬, ફ. ૩.

અને લાંબી જીંદગી ગુજરી હતી તે ઉપરથી તેને નામે દુઆ દેવામાં આવે છે કે “કએખુશુના જેવા ખીમારી વગરનાં અને કવખતના મોત વગરનાં તમો થાજો.”^૧ એ પાદશાહે આદર ગુશરપ નામનું એક આતશકહેહ, જેને આપણે આતશની નીઆએશ બણતાં પાદ કયે^૨ છિયે, તે અસ્તવન્ત^૩ નામનો પહાડ, જે આજરખએજાનમાં આવેલો છે, તે ઉપર બાંધ્યું હતું.^૪ ચએયસ્ત સરોવર જે આજરખએજાનમાં આવેલો છે અને જ્યાં એણે આતશકહેહ બાંધ્યું હતું, તે સરોવરવાળા મુલકમાં મુર્તિપુંજક દેવોનો ઘણો દોર હતો. તે દોર એણે તોડ્યો, માટે એને ક્રશોકર્દના કામને મદદ કરનાર તરીકે ગણ્યો છે.^૫ એ પાદશાહનાં નીચલાં ચાર કામો ઘણાં બહાં ગણાયાં છે^૬ :—

૧. અક્રાસીયાબ જેવા ખુરા પાદશાહને મારવાનું,
૨. ચએયસ્ત સરોવરપરના મુર્તિપુંજક દેહરાંઓનો નાશ કરવાનું.
૩. કંગદેજના કિલ્લામાં સારો કારોબાર કરવાનું.
૪. ક્રશોકર્દ અથવા દુનિયાના સુધારા અને વધારાનાં કામમાં મદદ કરવાનું.

ઉપલા સોખ્યન્તોની દીન

જી પર વર્ણવવા મુજબ ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્તની આગમય અનેક સોખ્યન્નોએ, અનેક મહાન પુરૂષોએ

(૧) આફ્રીને સ્પીતામાન જરથોસ્ત, ફ. ૭. (૨) એ અસ્તવન્ત પહાડ તે ચએયસ્ત (હાલના ઉરમીયા) સરોવરવાળા મુલકનો Ushenah અથવા Oshnah પહાડ છે. (૩) ખુનદેકેશ, બાબ ૧૦, ફ. ૭ (૪) ખીનોખેરદ બાબ ૨, ફ. ૬૫. (૫) ખીનોખેરદ, બાબ ૨૭, ફ. ૫૬.

ધરાનના મુલકમાં દીનદારી ફેલાવી હતી. એઓએ ફેલાવેલી દીન ત્યારે થું હતી ? ઉપલાં વર્ણુન મુજબ, અવસ્તા ઉપરથી માલુમ પડે છે કે તે દીન માજ્દયરની હતી. ગયોમર્દ, હોશંગ અને તેહમુરસને લગતાં વર્ણુન ઉપરથી તે નહિ, પણ હોમ પેગામ્બરના વર્ણુન ઉપરથી ખોલ્લું માલુમ પડે છે કે, તેણે જે દીન જાએજ કીધી હતી, તે માજ્દયરની દીન હતી. એ પુરુષ જમશેદના જમાનાની આગમચ થઇ ગયો હતો, કારણ કે એણે જાએજ કરેલી હોમની ક્રિયા કરનાર પહેલો પુરુષ જમશેદનો બાપ વિવંધહન હતો.^૧ એ હોમને માટે કહે છે કે દાદર અહુરમજ્દે બત્રી માજ્દયરની દીન પેહેલાં એને આપી.^૨ ત્યારે ખોલ્લું દીસે છે કે પહેલે એના વખતમાં, જમશેદ પાદશાહના જમાનાની આગમચ, ધરાનમાં માજ્દયરની દીન જાએજ હતી. એની પછી પાદશાહ જમશેદના જમાનામાં પણ એ માજ્દયરની દીન ચાલુ હતી, કારણકે અવસ્તામાં^૩ કહે છે કે જમશેદે બરપા કરેલા ‘વર’ માં વીથકરિષ્ટે માજ્દયરની દીન લોકોને સમજાવી હતી. એટલુંજ નહિ, પણ જે પ્રકારની સુધરેલી માજ્દયરની દીન પછગાડેથી પેગામ્બર જરથોસ્તે ધરાનમાં જાએજ કરી હતી, તે પ્રકારની જરથોસ્તી માજ્દયરની દીન અહુરમજ્દે જમશેદને શિખાડી હતી;^૪ એટલે કે એ પાદશાહ ધણીક સુધરેલા પ્રકારની માજ્દયરની દીન પોતે પાલનો હતો. જે દીન તે પોતે પાલતો હતો તે દીન સધળા મુતકમાં ફેલાવવાની જમશેદને અહુરમજ્દે તરફથી

(૧) હા. ૯, ક. ૪. (૨) હા. ૯, ક. ૨૩. (૩) વંદીદાદ પર્વર્ ૨, ક.

૪૨. (૪) વંદીદાદ પર્વર્ ૨, ક. ૨-૩.

જાણીત થઈ, પણ તે તેમ કરી શક્યો નહિ; એટલે કે પાછળથી જે સુધરેલી દીન પેગામ્બર જરથોસ્તે જાઓજ કીધી અને જે જરથોસ્તી માજ્દયસ્ની દીન તરીકે જાણાઈ છે, તે દીન તે સધળા મુલકોમાં ફેલાવવાને શક્તિવાન થયો નહિ, પણ ફક્ત પોતાના નવા 'વર' યાને નવા વસાવેલા મુલકમાં જ વીચકરિષ્ટ મારફતે દાખલ કરી શક્યો.

એ માજ્દયસ્ની દીન, જે અવારનવાર થોડીક ચઢતી પડતી સાથે યા થોડાક ફેરફાર સાથે ખુદ પેગામ્બરના વખત સુધી ધરાનમાં ઉતરી આવી હતી, તે, આગળ કહ્યું તેમ, પઓઇયેતકએષી એટલે આગલા તરીકવાળાઓની દીન તરીકે અવસ્તામાં જાણાયતી છે.

આગલી દીનનાં લખાણ

જ્યારે જરથોસ્તની આગમજની દીન માજ્દયસ્નો દીન હતી, અને જ્યારે જમશેદ, પોતાના વખતમાં તે, જરથોસ્તે શિખવેલી દીન જેવી જરથોસ્તી માજ્દયસ્ની દીન કેટલીક હદે શિખ્યો હતો, ત્યારે કુદરતી રીતે હિસે છે કે જરથોસ્તની આગમય કાંઈક ધાર્મિક લખાણો હતાં. જમશેદની આગમય થઈ ગયલા હોમ પેગામ્બરે કેટલાંક એવાં ધાર્મિક લખાણો લખેલાં હતાં. તે લખાણો માયા અને કાવ્યમાં લખાયાં હતાં.^૧ પેગામ્બર જરથોસ્તના સલાતના જવાબમાં અહુરમજ્દ કહે છે કે 'અહુનવર' યાને 'યથા અદ્ર વધર્યો'ની બંદગી તો જરથોસ્તની ધર્મી આગમયની હતી. તે ખુદ પેદાયશની આગમયનો દાદરનો કાલ હતો.^૨ 'અષેમ વોદ્ર' અને 'યે'ધૂહે હાતાં-મ'ની બંદગીઓ પણ પેગામ્બર જરથોસ્તની આગમયની હતી.

એએને ' યથા અહુ વધ્યો'ની જાંદગી, જે અવસ્થાને આધારે પુરાણી ઠરે છે, તેની સાથે એક પંક્તિ ઉપર મુઠી ખુદ આસ્માનમાં તેમજ જમીનપર મશ્હુર કરવા લાયક ગણી છે. '

આગલી પઓધ્યોતકએષી માજ્દયસ્ની દીનનાં તત્વો

હવે એ આગલી પઓધ્યોતકએષી માજ્દયસ્ની દીનમાં એવું શું શું હતું કે જે આપણી જરથોસ્તી માજ્દયસ્ની દીનમાં પણ જોઈએ છિયે ? નીચલી આગતો આ આગલી દીનમાં આપણે જોઈએ છિયે અને તે આપણી જરથોસ્તી દીનમાં પણ જોઈએ છિયે; અથવા, વધારે બરાબર બોલ્યે તો, નીચલી આગલી આગતો પેગામ્બર જરથોસ્તે પોતાની નવી દીનમાં કયુલ રાખી છે:—

- (૧) આતશની સેતાયશ
- (૨) કુસ્તી ખાંધવાનો રવાજ
- (૩) હોમની ક્રિયા
- (૪) બર્સમની ક્રિયા

એ ઉપલી ક્રિયાઓ અને રવાજોની બાબતો ઉપર આપણે જરાક વિચાર કર્યે.

(૧) આતશની સેતાયશ

એ સેતાયશ જરથોસ્તની આગમય પાઠશાહ હોશંગે સ્થાપી હતી. તેની યાદમાં ' જશને સદેહ ' નામનું, ધરાનનાં ત્રણ નામીયાં જશનોમાંનું એક જશન, દરે મહિનાના આવાં રોજે સ્થાપવામાં આવ્યું હતું.

એ જામે દિરદોસી નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

“ આપણા વડવાઓનો એક રિવાજ અને તરીકા હતો અને ખુદાતાલાની પરસ્તેશ ફેલાયલી હતી. જેમ આરબોમાં પથ્થરનો મેહેરાબ હોય છે (કે જે તરફ તેઓ નિમાજ વખતે મ્હો કરે છે) તેમ તે વખતે શોભિતા રંગનો આતશ હતો. પથ્થરમાં સમાયેલો આતશ તેનાથી (હોશંગથી) જાહેરમાં આવ્યો.....જેહાનદાર પાદશાહે દુનિયાને પેદા કરનાર સાહેબ આમળ નીઆએશ કીધી અને સેપાસ ગુજરી કીધી કે તેને આવી રોશની હદિયા તરીકે આપી. પછી પેલા આતશને તે જગ્યાએ કબ્જો બનાવી પરચ્યો. તેણે કહ્યું, ‘ આએ ખુદાઇ રોશની છે. અગરજે તમે ડાહ્યા હોવો તો એની પરસ્તેશ કરવી જોઇએ. ’ જ્યારે રાત પડી ત્યારે આતશને એક પહાડ જેવો ખુલ્લુંદ રોશન કીધો અને પાદશાહે પોતાનાં માણસો સાથે તેની આસપાસ તે રાત્રે જશન કર્યું અને શરાબ પીધો, અને તે મુઆરક જશનનું નામ ‘ સદેહ ’ કરી આપ્યું. હોશંગથી એ સદેહનું જશન યાદગાર રહી ગયું છે. ” ૧

આતશની સેતાયશ ધરાનની પઓધર્યોતકએષી માજદ-યસ્ની દીનનો એક ભાગ હતો, તેથી હોશંગ પછી પાદશાહ જમશેદને માટે આપણે વાંચ્યે છિયે કે તેણે એક આતશકદેહ બાંધી આદર ક્રોયા નામનો એક આતશ તેમાં તખ્તનશીન કર્યો હતો. ૨ ખારજમના મુલકમાં ‘ ગદમન ઓમંડ કોહ ’ નામના પહાડ ઉપર તેણે એ આતશકદેહ બાંધ્યું હતું. ગુસ્તારપ પાદશાહના વખતમાં ખારજમના

(૧) એરવદ જીવનજી જમસેદજી મોઢીનું “ચાહનામું”, મિનો-એહેરનાં રાજ્ય સુધી,” પા. ૨૦-૨૧. (૨) જુનદેહેસ, બાબ ૧૭, ફ. ૫.

મુલકમાંથી આ પવિત્ર આતશને લઈ જઈને કાપુડના મુલકમાં 'રોશન કુહ' નામના પહાડ ઉપર તખ્તનશીન કર્યો હતો.

પાદશાહ કઝેખુસુના વખતમાં પણ આતશની સેતાયશ ચાલુ હતી. એ પાદશાહે આદરગુશરૂપ નામના આતશને ચએચસ્ત (હાલના ઉરૂમીઆ) સરોવરના મુલકમાં અસ્તવંદ (હાલના Ushenai અથવા Oshnrah) પહાડ ઉપર તખ્તનશીન કર્યો હતો. ^૧ ખુનદેહેશમાં એ આતશ માટે નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે:—

“જ્યારે કઝેખુસુએ ચએચસ્ત સરોવરની મૂર્તિઓનાં મકાનો ખોડી કહાડ્યાં ત્યારે (તેના) ઘોડાની યાત્રા ઉપર તે ખેઠો અને સીડા અંધકારને મારી દૂર કીધો અને (સંધળું) રોશન કીધું અને તે (રોશનીની મદદ) થી મૂર્તિઓનાં મકાનો ખોડી કહાડ્યાં. તેજ જગ્યાએ અસ્તવંદ પહાડ ઉપર તેણે દાદગાહમાં આદરગુશરૂપને સ્થાપ્યો.”

(૨.) કુસ્તી ખાંધવાનો રેવાજ

કુસ્તી ખાંધવાનો રેવાજ હોમ પેગામ્બરના વખતમાં, એટલે પાદશાહ જમશેદની આગમય, દાખલ થયો હતો, કારણ કે અવસ્તા મુજબ, દાદાર અહુરમઝ્દે માઝ્દયસ્ત્રની દીન પાળવાની અને કુસ્તી ખાંધવાની બશારત હોમને કરી હતી. ^૨

(૧) આતશની નીઆએશ; સીરોજ; ખુનદેહેશ, ખાબ ૧૭, ફ. ૭; જહસ્પરમ ખાબ ૬, ફ. ૨૨. બહમન ચક્ત, ખાબ ૩, ફ. ૧૦; શાહનામુ. એ આતશકંદેહની તવારીખ માટે જુઓ. “આદર ગુશરૂપ નામનાં એક પુરાણાં ઈરાની આતશકંદેહની તવારીખ,” એરવદ જી. જી. મોહીના ઈરાની વિષયો, ભાગ પહેલો, પા. ૧૨૫-૪૮. (૨) હા ૬, ફ. ૨૬.

શ્રેષ્ઠ પુસ્તક પ્રમાણે જમશેદ પાદશાહ પહેલવહેલો કુસ્તી બાંધનાર પાદશાહ ગણાયો છે. ૧ જમશેદ પછી શાહ મીનોચેરુરે કમરપર કુસ્તી બાંધવાનો ઇશ્વારો આપણને શાહનામાં ઉપરથી મળે છે. ૨ દાદેસ્તાને દીનીમાં પણ કહ્યું છે કે કુસ્તી બાંધવાનો રેવાજ પેગામ્બર જરથોસ્તની આગમય હતો. ૩

(૩.) હોમની ક્રિયા

હોમની ક્રિયા, જે જરથોસ્તી માજ્દહ્યસ્તની દીનમાં છે, તે તેની આગમયની પઞ્ચોર્થોત્કએષી દીનમાં જામેજ હતી. તે છેક જમશેદના જમાનાની પણ આગમયની હતી. તેના પુરાતણપણાં બાળે નીચલી સાબેતીઓ મળે છે.

(ક) પહેલું તો આ કે અવસ્થા પ્રમાણે જમશેદના બાપ વિવંધહવતે, ૪ ફરેહનના બાપ આયવ્યાને, ૫ ફરેસારપના બાપ શ્રીતએ ૬ અને ખુદ જરથોસ્તના બાપ પોહરશરપે ૭ હોમની ક્રિયા કરી હતી.

(૧) સદદર બાબ ૧૦, ફ. ૩ સદદરે બેહેરે તવીલ બાબ ૧૩

“અજલ અજ્ જમશેદ કુસ્તી દાસ્તન આમદ પહીદ

અજ્ હમે પીશીનીમાનશ પાક યજ્દાન બર ગુજ્દ.”

અર્થ—કુસ્તી પેહેરવી જમશેદથી પેહલે બહેર થઈ આમદા સં પઞ્ચોર્થોત્કએષીઓમાંથી પાક યજ્દાને એને પસંદ થયો.

(૨) શાહનામુ, મોહોલ વાલમ ૧ પા. ૨૧૦, લીટી ૧૧૩૧

“મીમોચેહર બેમેહાદ તાજે કયા

બે બરવશ બે બેનાર ખુનીન ખામ,”

અર્થ—મીમોચેહરે કયાની તાજ પેહલું અને કીનાનાં વિચાર સા કમરને કુસ્તીથી બાંધી.

(૪) દાદેસ્તાને દીની, બાબ ૩૬, ફ. ૧૬. (૫) હા હ, ફ. ૪. (૧)

હા હ, ફ. ૭. (૬) હા હ, ફ. ૧૦. (૭) હા હ, ફ. ૧૩.

(ખ) વળી એ હોમની ક્રિયા પેમામ્મર જરથોસ્તની આગમ્યની પુરાણી હતી, તેની ખીજ સામેતી એજ ક્રિયામાં વધરાતાં કેટલાંક ધર્મિત્ર આલાનો અને ચીજો ઉપરથી મળે છે. અસલી આર્પનોમાં ધરાનીઓ અને વેદવાળા હિંદુઓ છુટા પડ્યા તેની આગમ્યના જમાનાઓના ચાર ભાગ થઈ શકેછે:-^૧

૧. અસલી જંગલી જમાનો, જ્યારે માણસ જનવરોનો શેકાર કરી, તેઓનાં કાચાં માસના ખોરાકપર જીવે છે.

૨. બરણી જમાનો (Pastoral age), જ્યારે માણસ ઉપલી જંગલી શેકારી હાલત મુજી થોડીક શાંત જીંદગીની હાલતમાં આવ્યો અને ગાય ઢેરો પાછી તેનાં દુધ દહી વિગેરે ઉપર જીવવા લાગ્યો. એ જમાનો પણ જરા થોડીક રખડતી જીંદગીનો હતો, કસરથુકે ધાસચારા માટે ગાય ઢેરોને લઈને, એક જગ્યાએ ચારો ખલાસ થાય કે, ખીજ જગ્યાએ જવું પડતું.

૩. ખેડૂતી જમાનો (Agricultural age), જ્યારે માણસો ફરીકામ થઈ પાકકાં ધરો બાંધી રહેવા લાગ્યાં, અને ખોરાક માટે અનાજની ખેતી કરવા લાગ્યાં. વંદીદાદમાં^૨ અહુરમજ્દ જમશેદ પાદશાહને એક હાથ અને એક ખીજી^૩ હથ્થાર આપે છે, તે એ ખેતીનો હુન્નર અને બાંધકામનો હુન્નર દાખલ થવાની નિશાની છે.

૪. પુરુષાતન અથવા વીરલાપણીનો જમાનો (chivalrous age), જ્યારે માણસો પોતાનાં કૌવતપર મુસ્તાક રહી તે કૌવતથી એકબેકને મદદ કરવા લાગ્યાં.

(૧) જુઓ Prof. M. M. Kunte's "Vicissitudes of Aryan Civilization in India" pp. 7-21. (૨) પર્ગેઈ ૨, ફ. ૭.

હવે હોમની ક્રિયામાં અને તેને મળતી હિંદુઓની સોમની ક્રિયામાં, જીવામ (મકરીનું દુધ), ગોશોદો (ધી) વિગેરે ગાય ગોસપદોમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી જે ચીજો વપરાય છે તે ઉપલા બીજાં યાને જરવાડી જમાનાની નિશાની તરીકે માલૂમ પડે છે. તેમાં હોમનો પાલો છુંડવા માટે જે ખાંડણી (હાવનીમ) અને ખતો (લાલો) વપરાય છે અને તેનો રસ ગાળવા માટે જે ચારણી રોકી રક્ષાખી (સુરાખદાર તસ્તો) વપરાય છે તે ઉપલા ત્રિજા યાને ખેડુતી જમાનાની નિશાની છે. એ ચીજો ત્યારે દેખાડે છે કે હોમની ક્રિયા ધણી પુરાણા જમાનાની છે. પેગામ્બર જરથોસ્તનો જમાનો, જે પુરુષાતનનો જમાનો ગણાતો, તેની આગમયની ક્રિયા છે.

હવે ખર્સમની ક્રિયા ધણી પુરાણી હોવી જોઈએ.

ખર્સમની ક્રિયા.

(ગ) એ હોમની ક્રિયા ધણી પુરાણી છે, તેની ત્રીજી સામેતી આ ઉપરથી માલૂમ પડે છે, કે, તે ખર્સમની ક્રિયાની સાથે સાથે કરવામાં આવે છે અને તેને માટે ખર્સમની ક્રિયાની સાથે સાથે બોધવામાં આવે છે.^૧ ત્યારે તે ખર્સમની ક્રિયાના જેટલી પુરાણી હોવી જોઈએ.

એ ક્રિયાના પુરાતનપણું બાબે નીચલી દલીલો મળે છે:-

(ક) યસ્તો પ્રમાણે હોશંગ, તેહમુરસ, જમશેદ, ફરેહુન, ફરેસાસ્પ, કએખુસ્ત્રુ, વિગેરે અશો નરો એ યજ્ઞદાનો જે આરાધના કીધી છે, તે ખર્સમની ક્રિયા સાથે કીધી છે.^૨ ત્યારે દિસે છે કે એ ક્રિયા પેગામ્બર જરથોસ્તના જમાનાની ધણી આગમયની, જમશેદના જમાનાની પણ આગમયની છે.

(૧) 'હઓમ થો ગવ ખરેસ્મન,' ની બાબેશો, યસ્તો, વિગેરે.

(૨) રામ યસ્ત, ફ. ૭ થી ૪૦.

(ખ) એ ક્રિયાનાં પુરાતનપણ્યાંની બીજી સાબિતી આ છે કે, એ ક્રિયામાં આપણે હાલ ધાતુના જે તાર વાપરે' છિયે, તેને બદલે અસલમાં કાંઈ ઝાડની ડાંખલીઓ વાપરવામાં આવતી. હવે અસલી રામન ધર્મશુરઓ, જેઓને “ફલેમીન” કહેતા, અને જેઓ પણ જરથોસ્તી અથોરનાનોની માફક આતશતું રક્ષણ કરનારા ધર્મશુરઓ હતા, તેઓ પણ જ્યારે પવિત્ર આતશ આગળ જતા, ત્યારે એક જાતનાં ઝાડની ડાંખલીઓ હાથમાં રાખતા હતા. ૧ વળી હિંદુઓમાં પણ ખર્મ વાપડવાના જેવી એક ક્રિયા છે. એ ઉપરથી દિસે છે કે જે વખતે અસલી આર્યનો-રામનો, વેદવળા હિંદુઓ, અને ધરાનીઓના વડવાઓ-સાથે રહેતા હતા તે વખતની એ ક્રિયા પુરાણી હોવી જોઈએ.

ઉપલાં ભલાં તત્વો સાથની માજ્દયસ્ત્રી

દીન પેગામ્બર જરથોસ્તે કબુલ રાખી

ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્તે અસલી માજ્દયસ્ત્રી દીન, જેમાં (૧) આતશની સેતાયશ, (૨) કુસ્તી ખાંધવાનો રેવાજ, (૩) હોમની ક્રિયા, (૪) ખર્મની ક્રિયા વિગેરે જાણેજ હતાં, તે બહાલ રાખી હતી. અહુરમજ્દે પોતે જરથોસ્તને આગવી માજ્દયસ્ત્રી દીનની સ્તુતિ કરવાને ફરમાવ્યું હતું. ૨ પેગામ્બર જરથોસ્તે એ દીન કબુલ રાખી હતી, તેથી આહરેમન તેને કુસલાવે છે કે “ભલી માજ્દયસ્ત્રી દીનને તું ધિકકાર.” ૩ એજ સખમે, જ્યારે હાલમાં પણ આપણે કુસ્તી ખાંધી

(૧) જુઓ બીશપ મ્યુરીનનું પુસ્તક “Christ and Zoroaster.”

(૨) “નિજ્જખયંડઉહ તુ જરથુસ્ત્ર વ ડઉહીમ દ્યેનામ માજ્દયસ્ત્રીમ”. વંદીદાદ પર્ગદ ૧૯, ફ. ૧૩. (૩) “અપસ્તવંડઉહ વંડઉહીમ દ્યેનામ માજ્દયસ્ત્રીમ.” વંદીદાદ પર્ગદ ૧૯, ફ. ૬.

આપણુ પોતાને જરથોસ્તી તરીકે જાહેર કયે' હિયે, ત્યાર પહેલે પોતાને માજ્દયસ્ત્રાન તરીકે જાહેર કયે' હિયે અને પછી જરથોસ્તી માજ્દયસ્ત્રાન તરીકે જાહેર કયે' હિયે.^૧ પેગામ્બર જરથોસ્તે અસલી પઞ્ચોધયેત્કએષી માજ્દયસ્ત્રાની દીન કયુલ રાખી, કારણકે તેમાં ધણુંક સાફ હતું. તે દીન પરતંત્રપણું, જાદુઈ, જીજ્ઞાસ, કરજ, વિગેરે ગુનાહબર્યાં કામોથી માણસને દૂર રાખવાનાં ફરમાન આપતી હતી. જેમ દક્ષિણ દિશા તરફથી ડુકનો તાંદરોસ્તી આપનાર પવન હવાના ધણુક નજીસાને સાફ કરી નાખે છે, તેમ એ માજ્દયસ્ત્રાની દીન ગુનાહોને સાફ કરી નાખતી.^૨ વળી માજ્દયસ્ત્રાની દીન અનાજની વાવણી વિગેરે માટે ખેતીની તારીફ કરી ખેતીનાં ફરમાન આપતી,^૩ કે તેથી માણસો પુરતો ખોરાક ખાઈ તાંદરોસ્ત રહે અને તાંદરોસ્ત રહી બલાઈનાં કામો કરે. જેમ એક હાથ ઉપર અનાજની વાવણી કરવી તે ગોયા માજ્દયસ્ત્રાની દીનને વધારો કરવા બરાબર ગણાતું, તેમ બીજા હાથ ઉપર, રાસ્તી તેજ માજ્દયસ્ત્રાની દીન ગણાતી.^૪ એટલે કે માજ્દયસ્ત્રાની દીન જેમ તનને સુખી રાખવાને તેમ મનને સુખી અને બલું રાખવાને ફરમાન આપતી. ત્યારે અલબત્તે કુદરતી રીતે પેગામ્બર જરથોસ્તે તે પુરાણી માજ્દયસ્ત્રાની દીનનાં ઘટતાં વાજબી ફર્માનો પોતાની નરી દીનમાં બહાલ રાખ્યાં અને ખુદ તે દીનને વખાણી બહાલ રાખી.

(૧) “મજ્દયસ્ત્રો અહિમ મજ્દયસ્ત્રે નરશુસ્ત્રિયસ.” હા ૧૨, ફ. ૮, (૨) વાંદીહાદ, પર્ગદ ૩, ફ. ૪૧-૪૨. (૩) વાંદીહાદ, પર્ગદ ૩, ફ. ૩૦-૩૧ (૪) વીરપરદ, કર્દો ૭, ફ. ૨.

પ્રકરણ ત્રીજું.

અશેા જરથોસ્તનાં આવવા પછી એક ખુદાને
માનનારી માજ્દયસ્ત્રી દીનનું કાયમ થવું.

આગલી પઓઈયોત્કએવી માજ્દયસ્ત્રી દીન ઉપર
કેટલાક સુધારા અને વધારાના અને વધવટના ફરદાર સાથે
પેગામ્મર જરથોસ્તે જે દીન ફલાવી તે આપણાં એકસરનામાં
મુજબ, આપણે આમળ જોયું તેમ, માજ્દયસ્ત્રી જરથોસ્તી
દીન કહેતાં છે. પેગામ્મર જરથોસ્તે તે માટે અદુરમજદને
પુછતાં, અદુરમજદ તેમ અદુરમજદી જરથોસ્તી દીન કહે છે.^૧
એ ઉપરથી પેગામ્મર જરથોસ્ત પોતે દીન ફલાવવા માટે જોતો
છે, ત્યાં પોતાની દીનને અદુરમજદી જરથોસ્તી કહે છે.^૨
દીનનો એકરાર કરનાર જરથોસ્તી તેને “ અદુરમજદી
જરથોસ્તી ” કહે છે. ^૩

તીરથજદ અને બડેસંભ થજ્જની યાદમાં ઇબ્રાહીમી પવિત્ર
ગીતો કેટલાક અનાહનાર અને યુરા સખ્સોને આસ્તી
કરવા આપવી નહિ, એમ અદુરમજદે જ્યાં જ્યાં ફરમાવે
છે, ત્યાં ત્યાં પેગામ્મર જરથોસ્તની દીનની સાથે થનારાઓને
પણ એ ગીતોની આસ્તીથી દુર રાખવા ફરમાવે છે.
એમ ફરમાવતાં તે એ દીનને અદુરમજદી જરથોસ્તી

(૧.) થજ્જને હા. ૧૨, ફ. ૮ (૨) “ કલાઈ ક્લેએસથો
હએનાંમ ચાંમ આફૂઈરીય જરથુસ્ત્રીમ. ”

અર્થ-દીન, જે અદુરમજદી જરથોસ્તી, તે તે જોણને શિખવી ।
(વંદીઃ:૬, પર્વઃ ૨ ફ. ૧) (૩) “ હજ્ય અજેમ મિતથો જરથુસ્ત્રો...
યા આફૂઈરીય જરથુસ્ત્રીય ” હા. ૮ ફ. ૭. હોયમામ, જમવાની
મોદી બાજ. (૪) “ યા હાઈતિનામ્યા ખુજીઈનિવામ્યા મજિફતાયા
વિહસ્તાયા જાએસ્તાયા, યા આફૂઈરીય જરથુસ્ત્રીય ” હા. ૧૨, ફ. ૮.

કહે છે.^૧ પાદશાહ કએ ગુસ્તાસપે જરથોસ્તી દીન અખત્યાર કરી તેને ટેકા આપ્યો હતો, તેથી તેનાં ફરોહરને યાદ કરતી વેળા તેને “અહુરમજ્દી જરથોસ્તી દીનની બાળુ અને ટેકા” ગણ્યો છે.^૨ “અવસ્તાની તંદરોસ્તી” ને નામે જણાવ્યું બહુતર, જે દરરોજ આફ્રીનગાનમાં બહુવામાં આવે છે, અને જે એક ધરતું મુહુરત કરતી વખતે બહુતા માટે એક લાયક બહુતર છે, તેમાં બહુનાર તે ધર માટે દુઆ ગુજરતાં એ દીનને ‘અહુરમજ્દી જરથોસ્તી’ દીન કહી, તે લાંબો વખત ત્યાં ચાલુ રહે એવી દુઆ ગુજરે છે.^૩

કેટલેક ઠેકાણે પેગામ્બર જરથોસ્તે લાવેલી જરથોસ્તી દીનને ‘દાતેમ્ જરથુસ્ત્રીમ્’ એટલે “જરથોસ્તી કાયદો” કહ્યો છે.^૪ એક ઠેકાણે, જ્યાં માજ્દકયસ્ની દીનને તેમજ જરથોસ્તી દીનને સમ્બોધને ટેકા આપનાર ગણી છે, ત્યાં પણ જર-

(૧) ‘મા હે ગેઠર્વયોર્ધત્ ... પઠત્યારેનો ઇમામ્ દએનાંમ્ ચાંમ્ આહુરમજ્દી જરથુસ્ત્રીમ્,’

અર્થ—આ દીન, જે અહુરમજ્દી જરથોસ્તી, તેની સાંમે યનારો તે (ઇલયલી ચીએ) ને પકડે (એટલે ચાસની કરે) નહિ (તીર ચરત, ફ. ૫૬). જુઓ એજ ચરત ફ. ૬૦; બેહરામ ચરત ફ. ૫૧, ૫૨.

(૨) ‘યો બા.બુરય હપસ્તય વીસત અઈ’બહાઓ દએનયાઓ ચત આહુરોઈય જરથુસ્ત્રોઈય’ (ફર્વદીન ચરત, ફ. ૬૯.)

અર્થ—જે (ગુસ્તાસપે) આ દીન, જે અહુરમજ્દી જરથોસ્તી, તેનો બાબુ અને ટેકો યઈ પડયો.

(૩) ‘તાઓ અલિ ન્માને જમ્યારેય યાઓ—દરેજો—ક્રતેમશ્વેચ્ય અ’બહાઓ દએનયાઓ ચત્ આહુરોઈય જરથુસ્ત્રોઈય’ (ચજરને. હા ૬૨, ફ. ૨. ‘તાઓ અલિ ન્માને’ નો કરદો.)

અર્થ—આ ધરમાં આ, કે જે અહુરમજ્દી જરથોસ્તી દીનનો લાંબા વખત મુધીનો વધારો, તે પહોંચે.

(૪) હા ૨૫, ફ. ૬, વંદીદાદ પર્વદ ૫, ફ. ૨૨-૨૫; પર્વદ ૧૯, ફ. ૧૬.

થોસ્તી દીન માટે ‘દાતેમ્ જરથુસ્ત્રીમ્’ તરીકે બોલાવામાં આવે છે.^૧ કોઈ ઠેકાણે એ દીનને માટે “માજ્દયસ્તી દીન, જે દેવની સામે અપાયત્રી અને જરથોસ્તી કાયદાવાળી” એમ બોલાવામાં આવ્યું છે.^૨ ધણીક વાર એક જાણુનાર એ દીન માટેનો પોતાનો એકરાર જાહેર કરતાં કંઈ શક સુમેહ નહિ રહે, તે માટે, વિગતે ઉપર જણાવેલાં મધ્યાં નામોમાં સમાયતો વિચાર જણાવી, પોતાને “માજ્દયસ્તાન, જરથોસ્તી, દેવના તરીકાથી દૂર રહેનાર, અને અહુરમઝ્દના તરીકા પ્રમાણે ચાલનાર” જણાવે છે.^૩

આપણી દીન હાલમાં માજ્દયસ્તી અથવા જરથોસ્તી તરીકે બોલાય છે. કોઈવાર તે જરથોસ્તી-માજ્દયસ્તી તરીકે બોલાય છે. પેગામ્બર જરથોસ્તની આગમ્યની માજ્દયસ્તી દીન, પોષર્થોતકએષી માજ્દયસ્તી તરીકે બોલાવી છે. પો. થો. તકએષી એટલે આગત્ર સમગ્રવ્યુ’ તેમ આગલા તરીકાવાડી. માજ્દયસ્તી એટલે મઝ્દ અથવા માહાજ્ઞાની સાહેબને માનનારી તે જરથોસ્તી તરીકે બોલાય સમગ્ર કે તે પેગામ્બર જરથોસ્તે શીખવી હતી. તે જરથોસ્તી માજ્દયસ્તી તરીકે બોલાય છે સમગ્ર કે તે પેગામ્બર જરથોસ્તે શીખવેલી માજ્દયસ્તી દીન છે.

(૧) ‘દઝેન માજ્દયસ્તિનમ્...હધથદાતેમ્ અથ દાતેમ્ જરથુસ્ત્રિ’

અર્થ—“જાહી માજ્દયસ્તી દીન...તેમજ જરથોસ્તી કાયદો સત્યાઈ આપનાર છે.” સરોશ હાદોખત, કરદો ૧. ૬. ૩.

(૨) ‘નિજમયેમિ વંદુહીમ્ દઝેતામ્ માજ્દયસ્તીમ્ દાતેમ્ વીદોથુમ્ જરથુસ્ત્રિ’ (વંદીદાઠ, પર્ગદ ૧૯, ૯. ૧૬)

અર્થ—જાહી માજ્દયસ્તી દીન, જે દેવની સામે અપાયલો જરથોસ્તી કાયદો, તેની હમે વખાણ કર્યે હિયે.

(૩) ‘ફેરાને મજ્દયસ્તો જરથુસ્ત્રિમ્ વીદએવે અહુરતકએષે’ યજ્ઞને, હા ૧૨, ૬. ૧, ગેહો, નીઆએસો, યરતો, વિગેર.

પ્રકરણ ચોથું

જરથોસ્તે પોતાની દીન મુખ્ય કરી દેવયસ્નીની
ત્રિરૂઢિમાં ફેલાવો.

આગળ જણાવવા મુજબ, “ માજદયસ્ની જરથોસ્તી, ”
“ અદુરમજદી જરથોસ્તી, ” “ જરથોસ્તનો કાયદો ” (દાતેમ
જરથુસ્ત્રીમ), “ દેવની સામે અપાયલો જરથોસ્તનો કાય-
દો ” (દાનેમ વીદોયુમ જરથુસ્ત્રીમ), એવે જુદે જુદે નામે
જણાવતી પેગામ્બર જરથોસ્તની દીન, આગલી “ પોષર્યો-
ત્કએષી માજદયસ્ની દીન ” ઉપર, કેટલીક બાબતોમાં સુધારા
સમાન હતી.

જે મુખ્ય બાબતમાં જરથોસ્તની દીન આગલી દીન
ઉપર સુધારા સમાન હતી, અથવા બીજા શબ્દોમાં બોલ્યે તો,
આગલી દીન યા દીનોથી, જે મુખ્ય બાબતમાં તે જુદી પડતી
હતી, તે આ હતી કે, તે દેવોથી જુદી (ત્રિદેવો) હતી.
નીચલા ત્રણ પ્રકારની ગવાહી ઉપરથી આપણે આ બોલું
જોઈએ છીએ.

૧ માંહેલી ગવાહી, એટલે જુદા અવસ્થાનાં પોતાના
લખાણ ઉપરથી.

૨ બાહેરની ગવાહી, એટલે બીજા પ્રજાઓના સાહિ-
ત્યમાં દેવને મહતા શબ્દોના ઉપયોગ ઉપરથી.

૩ વેદીક અને જરથોસ્તી ધર્મનાં સાહિત્યમાં 'દેવ' અને 'અહુર' શબ્દોના ઉપયોગની સરખામણી ઉપરથી.

૧ માંહેલી ગવાહી, એટલે ખુદ અવસ્થાનાં લખાણની ગવહી.

એક જરથોસ્તી બણનાર સંખ્યામાં જગ્યાએ 'ફવરને મજ્દયરનો જરથુસ્ત્રીય વીદએવો અહુર ત્કએષો'¹, બણતાં, પોતાને દેવના તરીકાથી ઉલ્લેખ જણાવે છે. એવો એકરાર પેગામ્મર જરથોસ્તે પોને પેહલ વેહેશે કીધો હતો.² તે ઉપરથી તેની પછી તેની દીનવાળાઓ એ એકરાર કરવા લાગ્યા.³

હોમ યજ્ઞ પોને જરથોસ્તને એ રીતે દેવના તરીકાથી દૂર રહેનાર અને અહુરમજ્દના તરીકા મુજબ ચાલનાર કહે છે.⁴ પેગામ્મરના લાવેલા માથના કલામો પોને દેવના તરીકાની સામે થનાર⁵ ગણાયા છે. પેગામ્મર જરથોસ્ત પોને, પોતાની દીન બીજી દીનો કરતાં કેવાં પ્રમાણમાં સરસ

(૧) હા ૧, ક. ૨૩; ગેહો, નીઆએશો, યસ્તો.

(૨) 'યો પઓઈયો આથવ ફોરેન્ત મજ્દયરનો જર-થુસ્ત્રીય વીદએવો અહુર-ત્કએષો.' (ફર્વેઈન યસ્ત, ક. ૮૯)

અર્થ—જે (જરથોસ્ત) પેહલવેહેલો અથોરનાન (હતો...જેણે) મજ્દયરનાન તરીકે, (પોતે જાહેર કરેલા) જરથોસ્તી તરીકા પ્રમાણે ચાલનાર તરીકે, દેવથી જુદા તરીકાવાળા અને અહુરમજ્દી તરીકાવાળા તરીકે એકરાર કીધો.

(૩) હા ૧૨, ક. ૧; વીસ્પરદ, કહેા ૫, ક. ૩. (૪)
હા ૯, ક. ૧૩. (૫) ફર્વેઈન યસ્ત, ક. ૧૪૬.

છે, તે બાબે અહુરમઝ્દને પુછતાં, પોતાની દીનને, પોતાના કાયદાને, “ દેવના તરીકાથી જુદો,” જણાવે છે.^૧ દેવો માટે પેગામ્બર જરથોસ્તને એટલો ધિક્કાર હતો કે અવસ્તામાં અર્દ્ધવીસર નદીની સિક્તમાં, તે નદી વટીકને અલંકારિક રીતે દેવોથી જુદી અને અહુરમઝ્દના તરીકા પ્રમાણે ચાલનારી કહી છે.^૨

દેવોની રામેના આ ધિક્કારને લીધે અવસ્તાના એક આખાં પુસ્તકને “ વંદીદાદ ” (વી-દએવ-દાત) એટલે “દેવની વિરુદ્ધ યાને દેવોને દફ્ફ કરવાને અપાયલો કાયદો,” એવું નામ મળ્યું છે. વળી એવા “ દેવથી જુદા કાયદા ” ને ખાસ યાદ કરવામાં આવે છે.^૩ તેવા કાયદાઓને પસંદ કરનારાઓને પણ યાદ કરવામાં આવે છે.^૪

આ મુજબ જાગ્રજ જરથોસ્તી દીનને “ દેવથી જુદી ” (વીદાયુમ^૫) જણાવી છે, એટલુંજ નહિ, પણ તેનાં માથને, તેનાં એક ધર્મ પુસ્તકને, તેને માન્ય કરનારાઓને, અને તેમાં વળુવેલી એક નદી વટીકને “ દેવથી જુદી ” જણાવી છે.

(૧) વંદીદાદ, પર્ગર્દ ૫, ફ. ૨૨-૨૫.

(૨) ‘યામ્ અરેદ્વીમ્ સૂરામ્ અનાહિતામ્...વીદએવામ્ અહુરેત્કએષામ્.’ હા ૬૫, ફ. ૧; આવાં અર્દ્ધવીસરની નીઆએસ, ફ. ૨; આવાં યસ્ત, ફ. ૧; ફર્વર્દીન યસ્ત, ફ. ૪.

(૩) ‘નિવએધયેમિ હંકારયેમિ.....વીદએવહે દાતહે નરયુસ્ત્રોર્દશ.’ હા ૧, ફ. ૧૩.

‘દાતેમ્ વીદાયુમ્ આયેસે યસ્તિ.’ હા ૨, ફ. ૧૩.

‘દાતેમ વીદાયુમ્ યજ્ઞમર્દે, હા ૨૫, ફ. ૬.

(૪) ‘હબય દાતહે વીદએવહે.’ સરોશ હાદોખ્ત, ફ. ૧૭.

(૫) વંદીદાદ, પર્ગર્દ ૧૯, ફ. ૧૬; યજ્ઞસ્ને હા ૨, ફ. ૧૩; હા ૨૫, ફ. ૬.

દેવ એટલે શું ?

ત્યારે દેવ એટલે શું, તે આપણે ખરાખર સમજવું જોઈએ. આગત્રા પઓઘર્યેત્કએપીએના વખતમાં પણ દેવોને તો ધિક્કારવામાં આવતા હતા. આપણે જોયું કે ગયોમર્દ, હોશંગ, તેદમુરસ (દેવગંદ), હોમ, જમશેદ, ફરેદુન, કાઉસ, કએખુસ્તુ વિગેરેની, ભક્ત સોખ્યન્તો તરીકેની કાર્તિ, એ દેવો સામે લડવામાં અને તેઓને મહાત કરવામાંજ સમાયલી હતી. તેઓ સઘળા દેવોને ધિક્કારતા હતા અને જે તરીકાએ દેવો ચાલતા હતા, તે તરીકાથી દૂર રહેતા હતા.

ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્તે તેઓથી વધુ શું કયું કે જેથી તેની દીનને ખાસ કરી દેવના તરીકાથી દૂર ગણવામાં આવી ? આ સવાલના જવાબ ઉપર જરથોસ્તી દીનની મોટાઈ-રચાયત્રી છે. એ જવાબ આ છે કે, જ્યારે આગત્રા પઓઘર્યેત્કએપીએ, 'દેવો' સંબંધી ખામતના વિચારોમાં ફક્ત સપાટી ઉપરથી જોતા હતા, ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્તે સપાટીની નીચે ઉંડાણમાં જોવા માંડ્યું. બીજા સામાન્ય અને સાધારણ શબ્દોમાં બોલ્યે તો, આગત્રા પઓઘર્યેત્કએપીએ ફક્ત દેવ તરીકે જણાયલા ખુરા માણસે તરફ ધિક્કારથી જોતા હતા. દાખલા તરીકે, ગયોમર્દને બેટા સયાવક્ષ જે દેવો સામે લડતાં માર્યો ગયો હતો, તે દેવો મનુષ્યરૂપી દેવો હતા.^૧ હોશંગે પોતાના જમાનાના જે દેવોના બે તૃત્યાંશ ભાગ ઉપર ફતેહ મેલવી હતી, તે મુખ્ય કરી ગેલાન અને માજનદરાનના મનુષ્યરૂપી દેવો હતા.^૨

(૧) શાહનામું.

(૨) આત્રાં યસ્ત, ફ. ૨૨; રામ યસ્ત, ફ. ૮; જમ્યાદ યસ્ત, ફ. ૨૬; દાદેસ્તાને દીન, ખાબ ૬૫, ફ. ૫; મીનોએરદ, ખાબ ૨૭, ફ. ૧૯-૨૦.

તેહમુસે જે દેવો ઉપર ફોહ મેળવી 'દેવમંદ'નો ખેતાખ મેળવો હતો, તે દેવો પણ ખુરા માણસો હતા. તેઓને તેણે શારીરિક હથવારથી જેર કીધા હતા.^૧ જમશેદે જે દેવો ઉપર હકુમત મેળવી હતી તે પણ મનુષ્યરૂપી દેવો હતા.^૨ કએખુસુએ જે દેવોને નખુદ કીધા હતા, તેઓમાંનો મોટો ભાગ ખુતપરસ્ત લોકો ગણાતા હતા. મનુષ્યરૂપ નહિ ધરાવતા દુર્ગુણો પણ દેવ ગણાતા. પણ ખદીનાં મૂળ બાબે વારતવિક વિચારો નહિ ફેલાયા હોવાને લીધે તે વિચાર થોડીજ હદે પુગ્યો હતો. આગળ ચલતાં પેગામ્બર જરથોસ્તના જ્ઞાનામાં તેના શિક્ષણ મુજબ, ખુરા પુરૂષો, ખુરી ખાસીઓ, તંદરસ્તીને હાની કરનારી સર્વ ચીજો અને ખીમારીઓ, આ સર્વ દેવ ગણાયાં.

જરથોસ્તની શિખવણી પ્રમાણે દેવ શબ્દ બહાળે અર્થે

પેગામ્બર જરથોસ્તે દેવ તરીકે ફક્ત માણસો ઉપરજ નહિ પણ ધણાક પૃથ્થક (abstract) વિચારો ઉપર, ધણાક દુર્ગુણો ઉપર, ધણીક અસ્વચ્છતા ઉપર જોવા માંડ્યું. તેણે ધાર્યું કે, જ્યાં સુધી મિતરથી એક ચીજ સાફ થાય નહિ ત્યાં સુધી, ઉપર ઉપરથી તેને સાફ કરવામાં ફાયદો નહિ. ખદી નામે શું છે, તે દુનિયામાં કેમ જાહેર થયું, તેનો દોર કેવા પ્રકારનો છે, તે વિગેરેનો પુરતો ખુલાસો થાય નહિ, અને માણસબંધ તે ખરાખર સમજે નહિ, ત્યાં સુધી ખદી કરનારાઓનો નાશ કરવામાં કાંઈ વધ્યું નહિ. વધુ ખુદ્દી રીતે બોલ્યે તો, તેણે ધાર્યું કે, પેલી કહેવત કે “ઉપાય કરતાં અટકાવ બસો” (Prevention

(૧) શાહનામું; આફ્રોને રૂપીતામાન જરથોસ્ત, ફ. ૨; શમ યશત, ફ. ૧૨; જમ્યાહ યશત, ફ. ૨૮.

(૨) આવાં યશત. ફ. ૨૫-૨૭.

is better than cure), તે પ્રમાણે પેહેમે બદીનો અટકાવ કરવો બંધો છે. બદી ફેલાય અને પછી ટાળવા માટે તેનો ઉપાય કરવા માટે, તે બદી કરનારાઓ સામે ચાલુ જંગ અને લડાઈ કરવા કરતાં, બદી થું છે, તે ખરે ખરી રીતે સમજવી, બદીમાં ભોંકા પડેજ નહિ તેમ કરવું જોઈએ.

હવે એ કામ તેણે કેમ કરીયું, તે સમજવા આગમ્ય તેના જમાનાની અને તેની આગમ્યના જમાનાઓની સંસારી હાલત ઉપર જરા નજર કરવાની જરૂર છે.

જરથોશ્તની આગમ્ય આર્યન પ્રજાની હાલત.

જેમ હાલના જમાનામાં તેમજ આગલા જમાનામાં જ્યારે એક મોટી પ્રજા અથવા એક મોટો ટોળો પોતાની હાલત ફેરવે છે, ત્યારે તે પ્રજા અથવા ટોળો તે હાલત એકદમ ફેરવતાં નથી, પણ આસ્તે આસ્તે ફેરવે છે. તેઓમાં બે વર્ગો હંમેશાં થતાજ નય છે. એક જુના વિચારનો અને બીજો નવા વિચારનો. એ જુના અને નવા વિચાર વચ્ચે ઝગડો થાય છે અને તે ચાલુ રહે છે.

હવે ઇરાનની તવારીખ પ્રમાણે ક્યોમર્સ, સયાવક્ષ અને હોશંગને જે દેવો સામે લડાઈ કરવી પડી હતી, તે દેવો કોઈ નહીં પણ તે આગળ વજુ^૧વેલા^૧ જમાનાઓમાંના પેહેલા જમાનાના, જંગલી, શેકારી—બટકતી જીંદગીવાળા માણસો હતા. જંગલી, શેકારી, બટકતી જીંદગી મેલી દઇ, જેઓ બરવાડી હાલતમાં આવતા ગયા, તેઓની,—ને નવા

વિચારનાઓની-હાલત, જુના વિચારના, પેલા જંગલી, શેકારી, બટકતા ટેંગાને ગમી નહિ. એઓની જાંઘળીની હાલતમાં ફેરફાર થવાથી તેઓના વિચાર, લાગણી અને ગુણોમાં પણ કુદરતી રીતે ફેરફાર થવા લાગ્યા.

ખીજ તખ્તકાવાળાઓ આગતી તદ્દન બટકતી જાંઘળી મેલી અર્ધી બટકતી જાંઘળીની હાલતમાં આવ્યા. તેઓ ગાય ઢોરને પાળવા લાગ્યા, તેઓની માવજત કરવા લાગ્યા, તેઓને ચરાવા લઈ જવા લાગ્યા અને જંગલી જનવરોથી તેઓની સંભાળ કરવા લાગ્યા. એમ કરતાં દયા, માયા, અરસપરસની મદદ, એવા સારા સદગુણો, પેડેલા વેહેલા તખ્તકાવાળા જંગલી હાલતવાળા માણસો કરતાં તેઓમાં વધારે દાખલ થયા. એ પ્રમાણે હાલત બદલાયાથી તેઓના ગુણો બદલાયા.

ઉપથી ખીજ તખ્તકાવાળી હાલત, જોકે પેહેલા તખ્તકાવાળી હાલત કરતાં સારી હતી, તોપણ તે હજી અર્ધી બટકતી હાલત હતી. જ્યાં ધાસચરો ખજાસ થાય ત્યાંથી પોતાનાં ગાય ગોરખંદોને ચરાવવા તેઓને ખીજ જગ્યાએ જવું પડતું. એમ તેઓ એક જગ્યાથી ખીજ જગ્યાએ બટકતા હતા. તેથી હવે ત્રીજા તખ્તકાની હાલત શરૂ થઈ. ખેડુતી (agricultural) જમાનો શરૂ થયો. લોકો એકજ જગ્યાએ ઠરીઠામ રહી પોતાનાં જમીનના મકાનો બાંધી તેમાં રહી જમીનની ખેતી કરવા લાગ્યા. ત્યારે એ ખેડુતી લોકો અને અર્ધા રખડતા બરત્તડી લોકો વચ્ચે, આચારવિચાર અને સદગુણોમાં ફરક હોવાને લીધે, અચાર નવાર ઝગડો ચાલતો હતો. ઇરાનના આગલા પાદશાહેને એ પ્રમાણે જે દેશ સાથે લડવું પડતું હતું, તે આવા પ્રકારના રખડતા માણસો હતા.

હવે પેગામ્બર જરથોસ્તનો જમાનો, ખેડુતી જમાના પછીનો એક વધારે ઉંચા તબક્કાનો જમાનો હતો. તેણે ખેતીનાં નળનળ ફરમાનો આપ્યાં છે. ખેડુતી જમાનાની શાંત અને બલી જીંદગી સાથે હવે તેના જમાનામાં માણસજાતની હાલત વધારે સુધરતી ગઈ. તે એક પ્રકારે પુરુષાતનપણ્યનો (chivalry) નો જમાનો થયો. લોકો ઠરીકામ થઈ ગામ અને શેકેરામાં વધારે રહેવાં લાગ્યાં.

દ્વિએવચરની સામે પેગામ્બર જરથોસ્તની કેશીશ

તેની આગવના જમાનામાં લોકોને, ભરવાડો યા ખેડુનો તરીકે, પોતાની જીંદગી ઘર બારાર વધુ ગુજારવી પડતી હતી. તેઓ દાદરને તેની કુદરતમાં વધારે જોતાં હતાં. તેઓ કુદરતમાં બધે અહુરમઝ્દનો હાથ જોતાં હતાં. એમ જોતાં જોતાં તેઓના વિચારો તે કુદરતના દરેક પદાર્થમાં કોઈ જુદો જુદો ખુદા જોવાના ખ્યાલ ઉપર ઉતર્યા. એક ખુદાને તેની કુદરતમાં બ્યાપી રહેલો જોવાને બદલે કેટલાકો તે કુદરતના જુદા જુદા પદાર્થોમાં જુદા જુદા ખુદાને જોવા લાગ્યા.

ખુદા માટે એ અસલી આર્યન યોગાના સર્વ તાપ-કાઓમાં 'દ્વિએવ' શબ્દ હતો, જેનો અર્થ 'દિવ' એટલે પ્રકાશવું, ધાતુ ઉપરથી "ચળકનો, રોશન, પ્રકાશિત" થતો હતો તેઓ ખોશીદ, ચંદ્ર, સેતારાઓ, અને આતશ જેવા ચળકતા પદાર્થોમાં ખુદાને, પોતાને જાહેર (manifest) કરતો જોતા હતા. એ ઉપરથી એ 'દેવ' નામ શરૂઆતમાં બંધબેસતું હતું. પણ કોઈક પ્રકારનાં અજ્ઞાનપણાંથી તેઓ જુદા જુદા કુદરતી પદાર્થોમાં જુદા જુદા ખુદા ધારવા

લાગ્યા અને તે મુજબ એકથી વધુ દેવો થા ખુદાઓની હસ્તી માનવા લાગ્યા. આખી કુદરતમાં એક ખુદા બાપી રહેલો છે, એમ માનવાને બદલે, તેઓ તે કુદરતના જુદા જુદા ભાગોમાં એકથી વધુ જુદા જુદા ખુદાની, જુદા જુદા દેવોની હસ્તી માનવા લાગ્યા. એ વળજીને અટકાવવા આગલા ધરાની સોબ્યન્તોએ અવારનવાર કોશિશ કરીને ખરી માજદયસ્તી દીન સ્થાપવાની કોશિશ કીધી હતી પણ તે ચાલુ ફતેહમંદ રહી હતી નહિ.

એવે વખતે પેગામ્બર જરયોસ્તનું જન્મવું થયું, જેથી કુલ કુદરત ખુશી થઇ. તેવજી અનેક દેવો સામે પોતાનો મજબુત આવાજ સંભળાતો કયો અને પોતાની દીનને દેવયસ્તી સામેની ખરી માજદયસ્તી દીન તરીકે જાહેર કરી. 'દેવ' શબ્દ, જે અસલમાં ચહુડો અર્થ ધરાવતો હતો, તેને, તેવજીની આગમચના લોકોએ કુદરતના જુદા જુદા પદાર્થોમાં ધણુક દેવો માની, ઉતારી પાડ્યો હતો. તેથી તેવજી તે શબ્દને, એક ખુદા માટે, પોતાના ધર્મમાંથી દૂર કરી તેને એકદમ ખરાબ અર્થ આપ્યો અને એક ખુદાનાં મતવાળી માજદયસ્તી દીનના વિચારોની સામેના વિચારોવાળી અનેક ખુદાનાં મતવાળી દીનને તેવજી 'દેવયસ્તી' નામ આપ્યું અને તે દીનને ધિક્કારી કહાડી. અનેક દેવ-મત બધાવાથી લોકો ખોટે માર્ગે ઉતરી પડ્યા લાગ્યાં હતાં. તેઓ સાફ માહું એકથી વધુ જુદા જુદા દેવતાઓની મરજી સાથે જોડવા લાગ્યાં હતાં. કાંઈ માહું થતું તો તે કોઇ ચોકસ દેવતાની ઇતરાજીથી થતું, એમ ગણી તેને રાજી રાખવાનો વિચાર થા ક્રિયા તેઓ કરતાં હતાં. એ સધળું તેઓને ખોટા માર્ગે ઉપર લઇ જતું હતું. તે મુશકેલી દૂર કરવા પેગામ્બર જરયોસ્તે દેવ શબ્દને ખરાબ રૂપ આપ્યું.

જેવજરની સામેની પેગાઝરની કેસશમાં શીલસુશીનો અંશ

પેગાઝર જરથોસ્તે એ માટે જે બીજું મોટું કામ કર્યું, કે જેથી જરથોસ્તી માજદયરની દીન આગલી પઓધર્યોત્કએથી મજદયરની દીન ઉપર સરસાધ ભોગવે છે, તે આ છે, તેવણે એક ખુદા અને તેની કુદરત, અને નેકી બદી માટે એક શુદ્ધ શીલસુશી બર્યો ખુલાસો રજૂ કીધો, જે તે પુરાણા જમાનામાં પેહેલો હતો અને જે તરફ આજે જમાના પસાર થવા બાદ પણ, વિદ્વાનો માન સહીત જોય છે.

તેવણે નીચે મુજબ જાહેર કર્યું:-

અહુરમજ્દ સર્વે યીજેનો પેદા કરનાર છે. તે પેદા કરનાર છે, એટલુંજ નહિ, પણ અંત લાવનાર પણ છે. તે જેમ સર્વ યીજે પેદા કરે છે અને તેઓની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ તેઓનો ઘટાડો કરે છે અને અંત લાવે છે. જરથોસ્તી ધર્મ પ્રમાણે હસ્તી આપનાર તે છે તેમ નીસ્તી લાવનાર પણ તેજ છે. જે જરથોસ્તની વિચારશીલ શીલસુશીએ અહુરમજ્દને એક પેદા કરનાર તરીકેજ ચિતાર્યો હતો, અને સેવટ લાવનાર અથવા નાશ કરનાર તરીકે નહી ચિતાર્યો હતો, તો અહુરમજ્દનું ચિત્ર સુપુર્યું ન થતે. જે અહુરમજ્દમાં પેદા કરવાની શક્તિ હોય, અને પેદા કર્યા પછી જે તેની પેદાયશ ઉપર તેનો કાબુ ન હોય, તો અહુરમજ્દનું સર્વશક્તિવાન સાહેબ તરીકેનું ચિત્ર અધુરૂં ગણાય. પણ એમ નથી. જરથોસ્તે, જેમ અહુરમજ્દને પેદા કરનાર તેમ અંત લાવનાર, જેમ કરે કરનાર તેમ છેલ્લે લાવનાર ગણ્યો છે. હવે અહુરમજ્દ આ એક-

મેકથી ઉત્કૃષ્ટ ને કામ કરે છે, તે આપણા પેગામ્મરની વિચારશીલ શીલસુશી પ્રમાણે, પોતાની બે શક્તિઓ મર-હૂતે કરે છે, જે બન્ને શક્તિઓ મીનો યાને ગેખી એટલે અણુદીઠ છે. એ બે શક્તિઓનાં નામ 'સ્પેન્તમધન્યુ' અને 'અંજમધન્યુ' છે. પહેલીનું કામ રૂપ આપવાનું છે, બીજીનું કામ અંત લાવવાનું છે. પહેલીનું કામ વૃદ્ધિ કરવાનું છે, બીજીનું કામ ઘટાડો કરવાનું છે. એ બે શક્તિઓનાં નામોના ધાતુજ તેઓનાં કામો દેખાડે છે. 'સ્પેન્ત' શબ્દનો અર્થ ધાતુ 'રપન'='શ્ચિ' "વધારો કરવો," ઉપરથી "વધારો કરનાર, આઘાદી કરનાર" થાય છે. 'અંજ' શબ્દનો અર્થ ધાતુ='અંગ' "સંકોચવું, કોતાહ કરવું" ઉપરથી "ઘટાડો કરનાર" થાય છે. આ મુજબ પેગામ્મર જરથોસ્તે એક ખુદાને માનનારી દીન શિખાડી ઉપર જણાવેલાં બે શક્તિઓનાં મતને લીધે કાષ્ઠક, વગર સમજવે લુલ્લથી, એ દીનને દ્વીમત (dualism) નું આજણ લગાડે છે.^૧ ડાહગ, ડાહ ઉવેરટ અને બીજા વીદ્વાનો આ આજણ વાજમી રીતે ખોટું પાડે છે.

આ તપાસ ત્યારે દેખાડે છે કે જરથોસ્તી માજ્દહ્યરની દીન આગવી પઓધર્મો તકએધી માજ્દહ્યરની દીન ઉપર મુખ્ય કરી આ બાબતમાં સુધારા સમાન હતી કે જરથોસ્તની આગમચના વખતના સોખન્ટોએ દેવચરની ધર્મ સામે ને અવારનવાર કોશેશો કરેલી તે કોશેશ જરથોસ્તે ધણી ફતેહમંદ રીતે કીધી.

(૧) આ પુસ્તકમાળાની ધર્મ મતની બાબતોના પુસ્તકમાં એ બાબે વધુ વિગતે બોલવામાં આવશે.

ત્યારે ખુદ અવસ્તા ઉપરથી આપણે આ અનુમાન ઉપર આવ્યા છીએ, કે જરથોસ્તની આગમનની દીન, જે તે-સામેની કાષ્ઠક કાશેશો છતાં, એકથી વધુ દેવનાં મત તરફ, અનેક દેવમત તરફ, ઢળી હતી, તેથી જરથોસ્તી દીન જુદી પડી. પેગામ્મર જરથોસ્તે જ્યારે જોયું કે, માણસો, તે દાદારની ખુદ પેદાશો ઉપર અને કૃતલાક માણસાઈ સદગુણો ઉપર મવકલ થયલી મીનોઈ શક્તિઓને, તે સર્વ ઉપરના સર્વોપરી ખુદાને થોડાક જુલો જઈ, ખુદ ખુદાન હાલતે પોંદેઆડવા લાગ્યાં અને ખુદા સાથે એક પંક્તિની ગણવા લાગ્યાં, ત્યારે તેવણું તે શક્તિઓ, જે “દેવ”ના-પેહેલાં બરહક ગણાતાં-નામથી ઓલખાતી હતી, તેઓને તેની ખરી પંક્તિએ મુકવા કાજે, પોતાની દીનને ‘દેવથી જુદી (વીદએવો)’ જણાવી. એ માટે અવસ્તામાં જાનજા મળતા ફકરા આપણે જોયા છે. ત્યારે ખુદ અવસ્તાનું સાહિત્ય, જેને પેહેલવી ફારસી પુસ્તકથી પણ ટેકા મળે છે, તે મુજબ, પેગામ્મર જરથોસ્તની દીન આગલી દીનોથી આ બાબતમાં જુદી હતી કે, તે અનેક દેવોને ખુદા તરીકે માનવાને બદલે, એકજ ખુદાને માનવાને અને દએવયસ્નીથી વેગલા રહેવાને શીખવતી હતી.

(૨) બહારની ગવાહી-ખીજ પ્રજાઓના સાહિત્યમાં દેવને મહત્તા શબ્દોનો ઉપયોગ

ખુદ ધરાનનાં અવસ્તા સાહિત્ય ઉપરાંત ખીજ પ્રજાઓનું સાહિત્ય પણ એજ અનુમાન સાબેત કરે છે. આપણે ઉપર કહ્યું તેમ, અવસ્તામાં ખુરી મીનોઈ શક્તિઓને ‘દેવ’ના નામથી ઓલખી છે. ખીજ આર્યન પ્રજાઓનાં સાહિત્યમાં

તેમ નહિ હતું. હિંદુસ્તાનના હિંદુઓમાં 'દેવ' શબ્દ સારી મીનોષ શક્તિઓને માટે વપરાય છે. એટલુંજ નહિ પણ અસદી યુનાનીઓ, રોમનો, વિગેરે તાલકાવાળાઓ, જેઓ અસદી આર્યન ટોળાના હતા, તે સધળાઓમાં સારી મીનોષ શક્તિને માટે 'દેવ' ને મળતા શબ્દો, જેવા કે Zeus, Deos, Deus, Teus, Dievas વિગેરે મળે છે. પેગામ્પર જરથોસ્તે જોયું કે, 'દેવ' શબ્દ, જે અલખતે પેહેલે ધણે સારે અર્થે સધળા આર્યન ભાષાઓમાં, તેના ધાતુના અર્થ પ્રમાણે, વપરાતો હતો, તે શબ્દ એક ખુદને માટે વપરાવાને બદલે તેની મીનોષ શક્તિઓને માટે પણ વપરાવા લાગ્યો અને તે શક્તિઓ બાળે માણસ જાતના વિચારો ફેરવાઇને હલકી પંક્તિ ઉપર ઉતર્યા, ત્યારે તેવણે તે શબ્દને પોતાના અવસ્તામાંથી સારે અર્થે વપરાતો દૂર કર્યો, અને જેઓ 'દેવ'નાં નામ હેઠે એકથી વધુ ખુદને સર્વોપરી માનતા, તેઓને ધિક્કારી કહાડી પોતાની દીનને દેવશરની વિરુદ્ધ જણાવી.

(૩) ત્રીજી ગવાહી-વેદીક અને જરથોસ્તી સાહિત્યમાં 'દેવ' અને 'અહુર' શબ્દનો ઉપયોગ

ખુદા માટે વેદીક ધર્મનાં પુસ્તકોમાં 'દેવ' શબ્દો અને અવસ્તામાં 'અહુર' શબ્દ છે. એ બેઉ જે રીતે વપરાય છે, તે રીત આ બાબત વધારે ખુદશી દેખાડે છે. રીગવેદનાં પુરાણા ભાગોમાં "અસુર" શબ્દ, જે અવસ્તાનાં "અહુર"ને મલતો સંસ્કૃત શબ્દ છે, તે "ખુદા" અથવા બલ દેવતાઓને સારે અર્થે વપરાયેલો છે. પણ રીગવેદનાં પછવાડેના લખાયેલા ભાગમાં તે "ખુરી મીનોષ શક્તિઓ" માટે ખરાબ અર્થે

વપરાયેલો છે. જ્યારે પેગામ્બર જરથોસ્તે “દેવો”ને નામે જાણાયેલી મીનોઈ શક્તિઓને ખુરી મણી ધિજ્જારી કહાડી, ત્યારે પાછળથી વેદવાળાઓએ તેજ મુજબ “અદુર” નામને તેની પવિત્ર બુલંદી ઉપરથી ઉતારી ધિજ્જારી કહાડ્યું. એ દેખાડે છે કે આયર્ન ટાળાના ધરાની અને હિંદી, એ બે તાયફાવાળાઓ વચ્ચે કોઈ ધાર્મિક બાબતમાં મતફેર પડ્યો હતો. પેગામ્બર જરથોસ્તે એકથી વધુ ખોદાને માટે “દેવ” શબ્દ હિંદી આયર્નોમાં વપરાતો જોઈ તે શબ્દને ૨૬ કર્થો અને એમ એકથી વધુને સર્વોપરી દેવ ગણવાના ધર્મને ધિજ્જારી કહાડ્યો અને પોતાની દીનને દેવચરની વિરુદ્ધ જાહેર કરી.

**જરથોસ્તી દીન અને આબલી દીન વચ્ચેના ફરક
બાબે હસતુર જાદરપરમતું પેહુલવી
લખાણ**

થોડુંક થયું રોશનીમાં આવેલું જાદરપરમતું^૧ પેગામ્બર જરથોસ્ત બાબેનું લખાણ આપણને એજ અનુમાન ઉપર લાવે છે. કહે છે કે એક વખત દઝેવચરનાનોની એક મિજલસ મક્કી હતી, ત્યાં પેગામ્બર જરથોસ્ત ગયા હતા. ત્યાં તેવણે એક સવાલ પુછ્યો કે “રવાનને માટે સૌથી બધું શું છે?” તેવણે કહેવામાં આવ્યું કે નીચલી ચીજો રવાનના બલાં માટે છે:—

૧ ગરીબોને મદદ કરવી.

૨ ગાય ગોરપદોને ધાસ ચારો આપવો.

૩ આતજને બળતણ પુરું પાડવું.

૪ પાણીમાં હોમનો રસ નામવો, યાને, હાલની આપણી ક્રિયાના શબ્દોમાં બોલ્યે તો, હોમની ક્રિયા કરી હોમનાં પાણીની જોર કુવામાં મેલવવી યા નામવી.

૫. દેવોની સેતાયશ કરવી.

કહે છે કે પેગામ્બરે દઝેવયરનાનોની દીનમાં ફર્મવેલી આ પેહેલી ચાર ચીજો પસંદ કીધી પણ છેલ્લી ચીજને ધિક્કારી કહાડી.

આ વર્ણુન શું દેખાડે છે ? તે આ દેખાડે છે કે, આગલી દીન પણ માણસ-માઈબંધોને મદદ કરવાનાં અને વાચા વિનાનાં ગરીબ ગાય ગોરખંદોને મદદ કરવાનાં ફર્માન આપતી હતી. તે ઉપરાંત તે આતશની સેતાયશ અને હોમની ક્રિયા કરવાને ફરમાવતી હતી. પેહેલાં બે તત્વો જરથોસ્તે અલખતે નીતિ શાસ્ત્રનાં સાધારણુ ફર્માનો તરીકે કબુલ રાખ્યાં. તે ઉપરાંત બીજાં બે તત્વો પણ તેવણુ પોતાની દીનમાં બલી ક્રિયાઓ તરીકે કબુલ રાખ્યાં. પણ પાંચમું દઝેવયરનીનું ફર્માન-ધણુક દેવોને પૂજવાનું ફર્માન—ધિક્કારી કહાડયું. ત્યારે જરથોસ્તી નરી દીન આગલી દીન યા દીનોથી આ બાબતમાં જુદી પડી કે તે દેવોથી વેગળી હતી, તે દઝેવયરનીની આડે આવતી હતી.

આગલી દીનવાળાઓ સાથે જુગડો

ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્તને પોતાની નવી દીનથી આગલી દીનવાળાઓ સાથે મતફેર પડ્યો તે બે રીતનો હતો.

૧. એક મતફેર તો આયન તાયફાના હિંદી બાઈ-બંધો સાથે હતો.

આર્ચન અથવા હિંદી-ધરાનીઅન તાપકાવાળાઓ વસ્તી વધતાં પુર્વ-દક્ષિણ બણી વધતા ગયા, તેઓમાંથી એક ભાગ હિંદુસ્તાનમાં ઉતર્યો. ખેડમાં પેડેલે કુદરત ઉપરથી કુદરતનાં ખાવિંદ ઉપર લઇ જતી સેતાયશ હતી. પણ પાછતથી તે સેતાયશમાં, હિંદી તાપકાવાળાઓએ, કુદરતના ખુદ્દ પદાર્થો ઉપરની મત્કલ શક્તિઓને હદ બહાર સેતાયશ લાગુ પાડી. તેઓ તે શક્તિઓને ખુદ ઇશ્વરી દરજ્જે ચહડાવી ખુદ તરીકે ગણ્યા લાગ્યા, તેથી અનેક દેવમત દાખલ થયું.

ખીજું, ખુદ ધરાની ટોળામાં હવે બે ભાગ થયા. એક ભાગ, હાલ સુધીની અર્ધ-રખડી ભરવાડી જીંદગી છોડીને ખેડુતી ઠીકઠમ જીંદગી અખત્યાર કરવા લાગ્યો. બીજો ભાગ તે અર્ધ-રખડી ભરવાડી જીંદગી ચાલુ રાખવા લાગ્યો. ત્યારે બે વચ્ચે પણ મિનાકેશો જાગ્યો, અને એ ખેડુતી શાંત જીંદગીની સામે થનારા તાપકાઓ પણ દેવ તરીકે ખુરા ગણાઇ દુસ્મનો માફક ધિક્કારને પાત્ર થયા.

પેગામ્મર જરથોસ્તે કુદરતની સેતાયશને આપેલી હુકમરની હુકદાર જગ્યા

પેગામ્મર જરથોસ્તે આગલા સામાન્ય ધરાની અને આર્ચન ધર્મમાં કુદરતની ખુદ્દ પેદાયશની જે સ્તુતિ અને સેતાયશ હતી તે તદન કહાડી નાખી નહી, પણ પણ તેવજો, ડા. ગામગર કહે છે તેમ, તેને જે હદ બહાર ખુદ્દ ટોચે લેઇ જઇ અનેક-દેવ-મત તરફ ધસડવાની અણી ઉપર લઇ જવામાં આવી હતી, તે હદની અંદર પાછી લાવી તેને ઘટતી હદમાં રાખી ઘટતીજ જગ્યા આપી. એટલુંજ નહી,

પણ તેવજે તેને અહમદી નીતિમાન રૂપ આપ્યું^૧. તેવજે અનેક જગ્યાએ, અહુરમઝદ, અહુરમઝદ અને અહુરમઝદનેજ સર્વોપરી ગણી બીજી મતક્રમ શક્તિઓને પેદાયશ ગણી.

(1) It placed itself in a conscious opposition to the religion of nature which had been handed down from the old Aryan times, and was still cherished by the people; and whatever it took over from the nature-worship and retained in itself, was exalted into a far higher moral sphere and penetrate with its spirit; and thus the form acquired a new substance. " (Dr. Geiger. "Zarathushtra in the Gathas and in the Greek and Roman Classics", translated from the German, by Datur Darb P. Sanjana, p. 28.)

પ્રકરણ પાંચમું.

અરો જરથોસ્તની જીંદગી અને કારકિર્દીનું ટુંક વૃતતાં

પેગામ્બર જરથોસ્ત એક હૈયાત પુરુષ હતો.

કેટલાક મહાન પેગામ્બરો ઉપર હાલના જમાનાએ શક નાખ્યો છે કે તેઓ ખરેખર હૈયાત પુરુષો નહીં હતા, પણ કોઈ કલ્પિત પુરુષો હતા, જેઓને આગમ્મા શાએર-ધર્મ ગુરુઓએ ખરેખરા હૈયાત પુરુષો તરીકે ઠસાવી દીધા છે. હિંદુ-સ્તાનમાં થઈ ગયલા બુધીસ્ત ધર્મના બુધ પેગામ્બર ઉપર એવો શક નાખ્યો છે. ખ્રિસ્તી ધર્મના સ્થાપક ક્રીસ્ટ

(૧) આ ભાગ માટે વાંચવા લાયક થોડાંક બીજાં પુસ્તકો:—

૧. શેઠ ખુરશેદ રસ્તમજી કામાલુ "જરથોસ્ત નામું."

૨. દસ્તુર પેશોવનજી બેરાંમજી સંનણુનો 'પેગામ્બર સાહેબ અરો જરથોસ્તનાં જન્મારાનો એકવાલ."

૩. ડા. સ્પીગલનાં "Eranische Alterthum skunde Vol. I Bk II chap. II નું દસ્તુર દારાબ પેશોવન સંનણનો તરબુનો; "The Age of the Avesta aud Zoroaster."

૪. મો. મેના (J. Menant) નો "Zoroaster. Essai sur la Philosophie Religieuse de la Perse."

૫. પ્રો. જેક્સનનું "Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran."

ઉપર પણ એવો શક નખાયો છે. એવો શક કેંઈક તરફથી પેગામ્બર જરથોસ્ત માટે પણ નખાયો છે. પણ એ શક ખોટો છે. એવણુ એક હૈયાત મહાન પુરુષ થઈ ગયા છે. તેની સામેતી નીચતી બે પ્રકારની ગવાહીથી મળે છે.

(૧) અંદરની ગવાહી (Internal evidence)

(૨) બહારની ગવાહી (External evidence)

(૧) અંદરની ગવાહીમાં આપણે કુત્તે આસ્તની ગવાહી ગણીશું. એ ગવાહીના પણ આપણે બે ભાગ કરીશું.

(ક) પેરુલી પંક્તિની ગવાહી, જેમાં પેગામ્બર જરથોસ્ત, પોતે બોલે છે. ગાથા, જે એવણુનાં પોતાનાં ચોક્કસ લખાણુ ગણાય છે, તેમાં એવણુનું પોતાનું જે ચિત્ર મળે છે, તેને આપણે પેહેલા પ્રકારની અંદરની ગવાહી કહીશું. એક મહાન પુરુષની તવારીખ અથવા તેની જીંદગીનું વૃતાંત લખનાર, હમેશા તેના પોતાનાં લખાણુને ધણી અગત આપે છે, કારણકે

૬. એરવદ રોડરીયારજ દાદાભાઈ બર્યાનું "A Brief Sketch of the Zoroastrian Religion and Customs."

૭. ડા. ગેલ્દનરનો રૈસાલો "Zoroaster." Encyclopædia Britannica, Vol 24.

૮. Zarathushtra in the Gathas and in the Classics, translated from the German of Drs. Geiger and Windischmann, by Dastur Darab P. Sanjana

૯. એરવદ જીવનજી જમશેદજી મોદીની "અવસ્તાનાં વિશેષ નામોની ફરહંગ"માં "જરથુસ્ત્ર" શબ્દ.

૧૦. એજ લખનારનાં "જરથોસ્ત્રી ધર્મ સંબંધી ભાષણો અને વાંચણો"ના ભાગ ૧લામાં "પેગામ્બર જરથોસ્ત્રની જીંદગી ઉપરથી ઉપજતા થોડાક વિચારો"નો વિષય.

૧૧. ડા. વેરલનો દીનર્કનો તરજુમો, S. B. E., Vol. XLVII.

તે લખાણની ગવાહી ચોક્કસ ગણાય છે અને તેમાં કાંઈતું વધઘટ કાંઈલું થોડું હોય છે.

(ખ) ખીજી પંક્તિની ગવાહી, જે ગાથા ઉપરાંત અવસ્તાના ખીજા ભાગોની ગવાહી છે. તેમાં પેગામ્બર જરથોસ્તના પોતાના મોહોડેના શબ્દોમાંથી એવણું ચિત્ર મળતું નથી, પણ ખીજાઓ તેવણુ માટે જે કહે છે તે ઉપરથી મળે છે.

(૨) બહારની ગવાહીમાં આપણે નીચલાં સાધનો ગણીશું:—

(ક) અવસ્તા સિવાયનું આપણું પેહેલવી, પાઝંદ ફારસી જેવું ખીજું સાહિત્ય.

(ખ) પારકા લખનારાઓ.

એ પારકા લખનારાઓનાં પણ બે વર્ગ થઈ શકે છે:—

૧ અસલી યુનાની, રોમન વિગેરે પશ્ચિમ ભણીના લખનારાઓ, જેઓ 'ફલાસીકન' લખનારાઓ ગણાય છે.

૨ એ ફલાસીકન લખનારાઓ સિવાય ખીજા પૂર્વ ભણીના લખનારાઓ, જેવા કે આર્મીનીયન, ચીનાઈ, મુસલમાન, વીગેરે.

(૧) અંદરની ગવાહી

(ક) ગાથાની ગવાહી

પેગામ્બર જરથોસ્ત એક હેયાત પુરુષ હતા, તે માટેની મન્યુત માંહેલી ગવાહી એવણું પોતાનું ગાથાનું લખાણ પુરી પાડે છે.

૧. પેહેલું તો ગ્રીક્સર ગેલ્લનર કહે છે તેમ, ગાથામાં એવણુનું જે ચિત્ર આપણને મળે છે, તેમાં આપણે એવણુને એક જીવતા જમતા માણસ તરીકે જોઈએ છીએ. ઉમેદી અને નાઉમેદી, આકીન અને શક, મિત્રોની વફાદારી અને બીવફાઈ, એઓ વચ્ચે, એક આદમી તરીકે સમ્બાધ માટે લડતા આપણે એવણુને જોઈએ છીએ. એક મોટી ઉંચ શક્તિનો માણસ પોતાનું નવું કામ આરંભવાને જે ઉલટ દેખાડે, અને તે ઉલટ વચ્ચે જે હાડમારી ભોગવે, તે ભોગવતા એવણુને આપણે જોઈએ છીએ. એવણુની જીંદગીમાં, એવણુનાં બોલવામાં, આપણે એવું કંઈ અકુદરતી જોતા નથી, કે જેથી શક લઈ જવાઈ શકાય, કે એક કલ્પિત જીંદગીને પાછલા લખનારાઓએ ખરું રૂપ આપ્યું હોય. ગાથામાં એવણુ તવારીખના બીજા પુરૂષો (historical personages) જેવા એક ખરેખરા પુરૂષ દિસે છે. એવણુની જીંદગીનાં ચિત્રમાં કંઈ પણ અતિશયોક્તી જેવું નથી. અહુરમજ્દ ઉપરનાં મક્કમ વિશ્વાસ સાથે એવણુ એક માણસ તરીકે, —એક અસાધારણ ચંચલાઈ અને ડહાપણવાળા બચ્ચારત પામેલા માણસ તરીકે — પોતાની મુશ્કેલીઓ વચ્ચે લડે છે. આપણી “કેમ ના મજ્દ” ની બંદગીનો શરૂઆતનો ભાગ, જે યજ્ઞસ્તોત્રના ૪૬ માં હા (૬. ૭) માંથી લીધો છે, તેમાં આપણે એવણુનો અહુરમજ્દ ઉપરનો વિશ્વાસ જોઈએ છીએ.

જો એવણુ એક કલ્પિત આદમી હતો, તો ગાથાના જે લખાણમાં આપણે એવણુનું ચિત્ર જોઈએ છીએ, તેમાં એવણુને કોઈ અ-કુદરતી અદ્ભુત શક્તિના, હમેશ રહેલમંદ

, બધાને હમેશા મહાત કરતા, અન-ઇતિહાસીક પુરૂષ
 જોતે. પણ નહિ, તેમ તો નથી. જેમ આપણુ હાલમાં
 રૂકેલીઓ વચ્ચે, ઉમેદ અને નાઉમેદીઓ વચ્ચે, સેવટની
 ઠાટેની આશા અને નિરાશી વચ્ચે, દોલા ખાઇએ છિએ,
 એવજીને પણ એવજીની હાલતના સંબંધમાં આપણે
 મુજબ જોઇએ છિએ, એક માણસ તરીકે જીંદગીની
 લડતા આપણે તેવજીને જોઇએ છિએ. ગાથામાં
 ॥ વિચારમાં, અને એવજી માટે ઉપજતા વિચારોમાં,
 એવું કાંઇપણ જોતા નથી કે જેને આપણે નહિ
 શકે તેવું, અથવા અદૃશ્ય કહીએ. સધળું કુદરતી
 ॥ રે ચોક્કસ રીતે એવજીનાં પોતાના તરીકે ગણનાં
 ધ્યાનાં લખાણની માંહેલી ગવાહી એવજીને તવારીખનાં
 માત્ર પુરૂષ તરીકે દેખાડે છે.

બીજું, ગાથામાં અને બીજા અવસ્થામાં જણાવેલું
 ॥ ર જરથોસ્તનું ખુદ નામ દેખાડે છે કે, તેવજી એક
 નહિ પણ હૈયાત પુરૂષ હતા. એવજીનાં નામના
 મામે મતફેર છે. પણ જેમ ધણાકે કબુલ રાખે છે
 ॥ નામનો અર્થ, “ ઉંટ રાખનાર ” તરીકે, ઉંટ સાથ
 રાખે છે. હવે જેમ હાલના જમાનામાં ધણાકેના
 ઓખર, તેઓના વેપાર ધંધા ઉપરથી પડે છે,
 તજીના જમાનામાં, ધણાકેનાં નામો ગાય, ઢોર, ધોડા,
 પરથી પાડવામાં આવતાં હતાં, કે જે ગાય ઢોરો તે
 ॥ ની દોલત ગણાતી હતી. પેગાખર જરથોસ્તના બાપ
 નાં નામો એમ “ અરપ ” એટલે ધોડા ઉપરથી પડ્યાં
 એવજીનું નામ “ ઉસ્ત્ર ” એટલે ઉંટ ઉપરથી પડ્યું હતું.

એ નામ દેખાડે છે કે તે નામ તેવણના બાપ બપાવાઓનાં નામની રીઠી અને લઢણ ઉપરથી પડેલું છે. એ એક ગવાહી છે કે તેવણ એક હૈયાત પુરુષ હતા અને નહિ કે કલ્પિત. જો તેવણ કલ્પિત હોતે, અને કોઈ પાછલા જમાનાના લખનારે તેવણને એક હૈયાત પુરુષ તરીકે નામ આપ્યું હોતે, તો તે એમ, આગલા જમાનાની રીઠી મુજબ, સાધરણ નહિ, પણ કલ્પિત અસાધારણ નામ આપતે.^૧

(ખ) ગાથા પછીનાં બીજાં લખાણો

ગાથા ઉપરાંતનાં બીજાં લખાણોમાં એવણ માટેનું જે ચિત્ર મળે છે તે કદાચ કોઈને અનિશ્ચયોક્તિ બન્યું હિસે. તેમાં એવણને એક માણસની પંક્તિ ઉપરથી એક યજ્ઞદની, એક ફરેસ્તાની પંક્તિએ ચહડાવ્યા છે. પણ એ વાજખી ભક્તિભાવબન્યું લખાણ છે. તેમાં અકુદરતી જેવું કંઈ નથી. એ દેખાડે છે કે એવણની અસાધારણ ભક્તી જીંદગી ઉપરથી એવણ માટે વાજખી રીતે ધણો ભક્તો વિચાર રાખવામાં આવ્યો હોતો કે એવણ પોતાનાં કામોથી યજ્ઞદી યા ફરેસ્તાદ દરજ્જે પુગા હતા. પાછલો જમાનો એવણની ઉમદા શિખવશીથી ઉત્પન્ન થતો એવણ માટેનો ચાક્ર અને ભક્તિભાવ દેખાડે છે. હાલનો જમાનો પણ એવો ભક્તિભાવ તવારીખના કોઈ અદ્ભુત શક્તિના મહાન પુરુષો માટે દેખાડે છે. પણ એમ છતાં એવણને એક આદમી તરીકે અવસ્તામાં

(૧) જુઓ "A Brief Sketch of the Zoroastrian Religion and Customs" by Ervad Sheriarji Dadabhoy Barucha, p. 3; Prof. Jackson's Zoroaster, p. 14

રજુ કીધા છે. દાખલા તરીકે, હોમ યસ્ત (હા. ૬) માં, જોમ બીજા પુરૂષો જન્મે તેમ માતાને પેટે જન્મેલા એવણને જણાવ્યા છે.

(૨) બાહરની ગવાહી

(ક) અવસ્તા સિવાયનું પેહેલવી પાજંદ ફારસી સાહિત્ય.

પેગામ્બર જરથોસ્ત એક હૈયાત મહાન પુરૂષ થઇ ગયા છે, તે માટેની અવસ્તા ઉપરાંતની અવસ્તા બાહરની ગવાહી આપણને પાછલાં પેહેલવી, પાજંદ, ફારસી સાહિત્ય ઉપરથી મળે છે.

પેહેલવી સાહિત્ય ઉપર નજર કરતાં પેહેલવી દીનકદ અને જાદરપરમનું પેહેલવી લખાણ આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. ધણુક મહાન પેગામ્બરોના સંબંધમાં બને છે તેમ, એ પાછલાં પેહેલવી સાહિત્યએ કૂઠે કૂઠે પેગામ્બર જરથોસ્તનાં નામ અને કામ સાથે કોઇક મોજેજાએ એવી રીતે જોડ્યા છે કે, કોઇક કદાચ કહે કે, તે એવણને કોઇક અન-ઇતિહાસીક પુરૂષ તરીકે દેખાડે. ધણુક ઇતિહાસીક પુરૂષોનાં નામ સાથે કોઇ મોજેજાએ જોડાયા છે, તેથી તેઓ અન-ઇતિહાસીક ઠરતા નથી. પણ તેવી કોઇક બાબતો બાબતુ મેલતા પણ એ પેહેલવી સાહિત્યમાં એવું ધણું છે, કે જે એવણને એક ઇતિહાસીક પુરૂષ દેખાડે છે. એવણની જીંદગીના કોઇક સફા આપણે એ પેહેલવી સાહિત્ય પ્રમાણે જોઇશું, જે આપણને પેહેલવી નજરે દેખાડે છે કે તેવણ એક ઇતિહાસીક પુરૂષ હતા. દાખલા તરીકે, એવણના મુશ્કમાં વરસાદની તંગીને લીધે એક

વખત જ્યારે ધાસચારાની તાણુ પડી ત્યારે તેવણે, એક પગાંજી માણુસ તરીકે, બીજાઓની સાથે લુખે મરતાં જાનવરોને ધાસચારો પુરો પાડવાની કોશિશ કરી.

પેહેલવી સાદિત્યમાં એવણુ બાબેનું મુખ્ય લખાણુ આપણું દીનકર્દનાં પાંચમાં દફતરની^૧ શરૂઆતમાં અને સાતમાં દફતરમાં^૨ મળે છે. જાદરપરમનું લખાણુ, મુખ્ય કરીને તેનાં લખાણુનો ૨૦)મો બાબ, તેવણુને એક ઇતિહાસીક માણુસ તરીકેની લાગણીઓ, મોરાદો, હાંસો અને આગુ^૩ઓ ધરાવતા ચિતારે છે.^૪ એમાં દીનકર્દનું લખાણુ યુમ થયલાં નુસ્કોમાનાં સ્પેન્ટ અને ચીત્રદાદ નુસ્કોને આધારે લખાયલું છે.

આ મુખ્ય પેહેલવી પ્રસ્તકો ઉપરાંત એક હૈયાત પુરૂષ તરીકેની એવણુની જીંદગીના કોઇક એશારાઓ આપણુને દીનકર્દનાં બીજાં દફતરોમાં,^૫ પેહેલવી બુનદેહેશ,^૬ શાયસ્ત લા શાયસ્ત,^૭ માનુશચેહેરનાં પત્રો, મીનોખેરદ, શત્રોઈહા એ અધરાન, અફરીઅ વ સહીગીઅ એ સીસ્તાન, જમાસ્પી, બહમન યસ્ત વિગેરેમાંથી મળે છે.

(૧) દસ્તુર પેશોતનની દીનકર્દ. વાલમ ૯) મું, પા. ૫૭૩થી ૫૮૦. West, S. B. E., Vol. XLVII pp. 119-130.

(૨) S. B. E., Vol. XLVII.

(૩) Ibid, pp. 151-154.

(૪) દફતર ૮, બાબ ૧૧. ૧૪; દફતર ૯, બાબ ૯, ૨૪, અને ૩૧. S. B. E., Vol. XXXVII.

(૫) બાબ ૨૦, ૨૪, ૩૨, S. B. E., Vol. V.

(૬) બાબ. ૧૦-૧૨. S. B. E. Vol. V.

પાજ્ઞંદ પુસ્તકોમાં ફેટલાંક, જે પેહેલવી પુસ્તકોના તરજુમા સમાન છે, તે બાળુએ મેલતાં, આફ્રીનોમાં આપણે એવણુ માટે એક ઇતિહાસીક પુરૂષ તરીકેના એશારા જોઇએ છીએ. દાખલા તરીકે આફ્રીને રપિથ્યનમાં અર્દેશર બાબેગાન અને ખુસ્તુ કોઆદ (નોશીરવાન અદલ) જેવા મહાન પુરૂષો, જેઓ માટે યુનાની અને રોમન લખનારાઓ પણ બોલી જાય છે, તેઓ માફક એવણુને યાદ કરવા લાયક મહાન પુરૂષોની સફમાં જોઇએ છીએ.

પાજ્ઞંદ પેહેલવી પુસ્તકો પછી ફારસી પુસ્તકો ઉપર આવતાં આપણુને સદ્દર, જરથોસ્તનામુ, વિગેરે પુસ્તકોમાં પેઆગ્યર જરથોસ્તની કેટલીક હકીકત મળે છે, જે દેખાડે છે કે તેવણુ એક ઇતિહાસીક મહાન પુરૂષ હતા.

(ખ) પારકા લખનારાઓ.

બાહારની ગવાહીમાં આપણાં પેહેલવી પાજ્ઞંદ ફારસી સાહિત્ય લખનારાઓ પછી પારકા લખનારાઓ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. એ પારકા લખનારાઓના એ ભાગ થઈ શકે છે.

(૧) યુનાની, રોમન વિગેરે પશ્ચિમ ભણીના લખનારાઓ, જેઓ ક્લાસીકલ ગ્રંથકરો (Classical Writers) તરીકે જણાયા છે.

(૨) આર્મીનીઅન, ચીનાઈ, મુસલમાન વિગેરે પુર્વ ભણીના લખનારાઓ.

(૧) પશ્ચિમભણીના પુરાણા લખનારાઓ.

પુરાણા જમાનાના પશ્ચિમ ભણીના લખનારાઓ, જેઓમાનાં કાષ્ઠક તો આપણા પોતાના પેહેલવી

પાજંદ ફારસી લખનારાઓ કરતાં પણ પુરાણા વખતના છે, તેઓ જરથોસ્ત એક મહાન પુરુષ થઈ ગયા છે એમ જણાવી ગયા છે. કોઈક તો યુનાનના પીથેગોરસ જેવા જાણીતા પુરાણા દિલસુદનાં શિક્ષણ અને કામને એવણનાં શિક્ષણ સાથે જોડે છે અને કહે છે કે પીથેગોરસ જરથોસ્તનો શાગેદ' હતો. એમ પીથેગોરસ પેગામ્પર જરથોસ્તનો પોતાનો શાગેદ' હતો કે નહિ તે સામેત થયું નથી. તે છતાં ફેટલાક પુરાણા લખનારાઓનું આ બાબેનું લખાણ દેખાડે છે કે, તેઓ જમ પીથેગોરસને એક હૈયાત ઇતિહાસીક પુરુષ માનતા, તેમ જરથોસ્તને પણ માનતા. આપણે એ પુરાણા યુનાની, રોમન, વિગેરે લખનારાઓમાંના ફેટલાક જાણીતાઓનાં નામો અને લખાણોની અતરે ટુંક નોંધ લેઈશું કે જેઓ જરથોસ્તને એક હૈયાત પુરુષ તરીકે ગણી ગયા છે.

(૧) લીડિયાનો ક્ષેનથસ (Xanthus of Lydia) નામનો એક પુરાણો લખનાર ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૪૮૦ વર્ષ પર થઈ ગયો છે. જરથોસ્ત બાબે સર્વ યુનાની લખનારાઓમાં તે પુરાણો લખનાર ગણાય છે. તે ઇ. સ. પૂર્વે ૪૬૫ થી ૪૨૫ સુધીમાં ફેટલાંક પુસ્તકો લખી ગયો છે. તે હીરોદોટસની થોડુંક આગમય થઈ ગયો હતો. કહે છે કે હીરોદોટસે ઇરાનીઓ બાબે ફેટલુંક વર્ણન એનાં ઉપરથી લીધું હતું. તેનું સર્વ લખાણ બચી રહ્યું નથી, પણ તેનાં લખાણનાં કોઈક ફકરાઓ દમાસ્કસનો નીકોલોસ (Nicolaus of Damascus) નામનો લખનાર, જે ઇ. સ. પૂર્વે પેહેલી સદીમાં થઈ ગયો છે, તેણે પોતાનાં લખાણમાં

લીધા છે. દાયોજનીસ લેઆર્ટિઅસ (Diogenes Laertius) નામનો લખનાર, જે ઇ. સ. ૨૧૦ ને આસરે થઇ ગયો છે, તે પણ એનાં લખાણના ફકરા ઉતારે છે. એ ક્ષેત્ર્ય પોતાનાં માજિકા (Magika), એટલે માજીઓને લગતી બાબતો, નામના પુસ્તકમાં જરથોસ્ત માટે એક હેયાત તયારીખનાં પુરૂષ તરીકે બોલી ગયો હતો. તે જરથોસ્તનાં કેટલાંક વચનો (logia or sayings) માટે બોલી ગયો છે. ક્ષેત્ર્યે જણાવેલા જરથોસ્તનાં એ સખુનો વા વચનો તે અહુનવર ગાથા (હા ૩૧, ફ. ૧) નાં 'ઉતાર્તા...અગુસ્તા વચાઓ' એટલે 'શીખામણો અથવા નહિ સંભળાયલા સખુનો,' છે. સુવેશી લાશોને બાળવી નહિ જોઇએ, એવા ઇરાની રવાજ વિષે બોલતાં, તે, તે ફર્માન જરથોસ્તે આપેલું જણાવે છે.^૧

(૨) ક્ષેત્ર્ય પછી બીજો જણીતો યુનાની લખનાર, જે જરથોસ્ત માટે એશારો કરી ગયો છે, તે પ્લેટો છે. તે ઇ. સ. પૂર્વે ૪૨૬ થી ૩૪૭ સુધીમાં થઇ ગયો છે. પોતાનાં એક લખાણમાં તે વિદ્વાન સોક્રેટીસને અને તેના ચેલા આલ્સીબાયડીસને કેટલીક બાબતો ઉપર વાદવિવાદ કરતા જણાવે છે. તેમાં સોક્રેટીસને મોહોડેથી અસલી ઇરાનીઓની કેળવણીની કેટલીક હકીકત જણાવતાં તે જરથોસ્તને માજીઓનો એલમ જાહેર પાડનાર જણાવે છે.^૨ કોઇ લખનારાઓ કહે છે કે પ્લેટો પોને ઇરાનના મુત્રકમાં ગયો હતો અને ત્યાંથી

(૧) " Zarathushtra in the Gathas and in the Classics" translated by Dastur Darab P. Sanjana p. 80.

(૨) First Alcibiades, 37. The Works of Plato by G. Burges (1861) Vol. IV, p. 344.

તેણે જરથોસ્ત અને તેના ધરાનીઓની કોષક હકીકત મેળવી હતી. કોષ કહે છે કે ધરાન અને યુનાન વચ્ચે ઉભી થયલી લગણને વીધે તે જતો જતો અટકી ગયો હતો.

(૩) યુદોક્ષસ (Eudoxus of Cnidus) નામનો યુનાની લખનાર, જે પ્લેટોના વખતમાં થઇ ગયો હતો, અને જેને ઇ. સ. પૂર્વે ૩૬૮ માં તેની જવાનીમાં આવેલો જણાવવામાં આવે છે, તે જરથોસ્તને એક ઇતિહાસીક પુરૂષ તરીકે થઇ ગયલો જણાવે છે. એ લખનાર પ્લેટોની માફક ધરાનીઓનાં આકીન અને રેવાળેથી વાકફ હતો. એ લખનારનું એ બાબેનું કોઈ જુદું પુસ્તક બચેલું નથી. પણ પ્લીની પોતાનાં એક પુસ્તકમાં^૧ જરથોસ્ત માટે બોલતાં, એનો અને એરીસ્ટોટલનો હવાલો આવે છે.

(૪) એરીસ્ટોટલ નામનો જાણીતો યુનાની દ્વિવસુદ, જે સિકંદરનો ઉસ્તાદ થતો હતો, અને જે ઇ. સ. પૂર્વે ૩૮૪ થી ૩૨૨ સુધીનાં થઇ ગયો છે, તે એવણ માટે એક હયાત પુરૂષ તરીકે બોલે છે.^૨

(૫) હેર્મોડોરસ (Hermodorus) નામનો લખનાર, જે પ્લેટોનો એલો હતો અને જે ઇ. પૂર્વે એથી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે પણ જરથોસ્ત માટે એક હયાત પુરૂષ તરીકે અને માણીઓનાં ધર્મના સ્થાપક તરીકે બોલી જાય છે. કહે છે કે પ્લેટો અને થીઓપોમ્પસની માફક તેણે માણીઓના ધર્મની વાકફી મેળવી હતી. આ બાબેનું એનું પોતાનું લખાણ

(૧) Pliny's Natural History Bk. XXX, chap 2.
Bostock and Riley's Translation, Vol. V, p 422

(૨) એજ પુસ્તક, બાબ અને સફા.

બચી રહ્યું નથી, પણ ડાયોજનીસ લેઆર્ટીઅસ^૧ નામનો લખનાર, જે ઇ. સ. ની ત્રીજી સદીની શરૂઆતમાં થઇ ગયો છે, તે એનાં એ બાબેનાં લખાણનો એશારો કરે છે.

(૬) ટેશીઅસ (Ctesias) નામનો લખનાર, જે એક્રીમીનીઅન વંશના ઇરાની પાદશાહ આર્ટાક્ષેસીસ નેમેન (Artâxerxes Mnemon) નો તખ્તીબ હતો, અને જે ઇસ્ત્રી સને ૧ પૂર્વે ૫ મી સદીની સેવટે અને ૪ થી સદીની શરૂઆતમાં થઇ ગયો છે, તે એવણુ માટે બોલી ગયો છે. તે એવણુને દંતકથા મુજબનાં ઘણા પુરાણા જમાનામાં થઇ ગયલા જણાવે છે. રાણી સેમીરામીસ (Semi-ramis), જેણી ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૨૧૮૨ માં થઇ ગયલી ગણાય છે, તેણીના જમાનામાં તે એવણુને મુકે છે અને તેણી સાથે તેવણુને લગાઇ કરતા જણાવે છે. કોઇ લખનાર ટેશીઅસે જણાવેલા એ જરથોસ્તને કોઇ બીજો પુરુષ ધારે છે.^૨ ડાયોદોરસ સીકયુલસનાં પુસ્તકમાં એનાં જરથોસ્ત બાબેના એ લખાણનો એશારો જળવાઈ રહ્યો છે. ડાયોદોરસની કોઇ નકલમાં જે નામ (Oxyartes) ઓક્ષીઆર્ટીસ છે,^૩ તે કોઇક નકલમાં 'જરતુથ' જેવું છે. જરતીન અને બીજા પાછલા લખનારાઓએ ટેશીઅસને આધારે એ નામ 'જરોસ્તર' ગણ્યું છે.

(૧) Zarathustra in the Gathas and in the Classics, translated by Dastur Darab P. Sanjana, p. 86; Jackson's Zoroaster pp. 6 n., 6, 90, 241.

(૨) જુઓ Prof. Wilhelm નું પુસ્તક "L'Expédition de Ninus et des Assyriens contre un roi de la Bactrie."

(૩) Histoire Universelle de Diodore de Sicile (Livre II, 6) traduit par Terrason. tome I, p. 174 (1780).

(૭) એરીટોક્ષેનસ (Aritoxenus) નામનો યુનાની દ્વિલસુદ્ધ, જે તેરન્ટમ (Tarentum) માં ઇ. સ. પૂર્વે ૩૧૦ માં થઇ ગયો છે, અને જે એરીટોટલનો એકો હતો, તે એવજી માટે જરતસ (Zaratas) તરીકે ખોલી જાય છે અને યુનાની દ્વિલસુદ્ધ પીથાગોરસ (Pythagoras) ને એવજીનો એકો જણાવે છે.^૧

(૮) હર્મીપસ (Hermippus) નામનો રમીનર્નો એક દ્વિલસુદ્ધ, જે ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦ વરસપર થઇ ગયો છે, તે એવજીને એકટ્રીઅન એટલે બદખના એક મોટા પુરુષ તરીકે ઓળખી ગયો છે. તેના જણાવવા પ્રમાણે જરથોસ્તે ૨૦ લાખ કવિતા (ગાથા) ની સતરો લખી હતી. હર્મીપસની એ હકીકત પત્રીની જણાવે છે અને વધુ કહે છે કે એ હર્મીપસે જરથોસ્તનાં સર્વ લખાણનું તેણે સાંકળ્યું (Index) બનાવ્યું હતું.^૨

ટ્રોગસ પોમ્પેઇઅસ (Trogus Pompeius) નામનો એક તવારીખનવેશ, જે ઇ. સ. પૂર્વે પેહેલી સદીમાં થઇ ગયો હતો, તે એવજીને માણ (મોએદો)ના એલમ હુનરનાં સ્થાપક તરીકે, એકટ્રીઆના રાજા તરીકે, અને નાઇનસના હરીફ તરીકે કહી ગયો છે. એ તવારીખનવેશનાં

(૧) Zarathustra in the Gathas and in the Greek and Roman Classics, translated by Dastur Darab P. Sanjana, p. 68.

(૨) Pliny's Natural History, Bk. XXX, Chap. 2 Bostock and Riley's Translation, Vol. V. p. 422.

પોતાના પુસ્તકો નાશ પામ્યાં છે. પણ જસ્ટીન (Justin) નામનો લખનાર, જે આસરે ઇ. સ. ની ૨ જ સદીમાં થઈ ગયો છે, તેણે એનાં લખાણનો કેટલોક ભાગ પોતાના પુસ્તકમાં જાળવ્યો છે,^૧ અને તેમાં તેણે એવણુ માટે તેને આધારે ઉપર મુજબ જણાવ્યું છે.

(૧૦) ડાયોડોરસ સીક્સ્યુલસ (Diodorus Siculus) નામનો લખનાર, જે ઇ. સ. પૂર્વે પેહેલી સદીમાં થઈ ગયો છે,^૨ તે એવણુ માટે જઝથ્રાસ્ટીસ (Zathraustes) એવે નામે, એક મશહૂર કાયદા બાંધનાર (legislator) તરીકે બોલી ગયો છે.

(૧૧) કોર્નેલીઅસ અલેક્ઝાન્ડર પોલીહિસ્ટોર (Cornelius Alexander Polyhistor), જે ઇ. સ. પૂર્વ પેહેલી સદીમાં થઈ ગયો છે, તે એવણુ માટે એક હૈયાત પુરુષ તરીકે બોલી ગયો છે.

(૧૨) પ્લીની (Pliny the Elder) નામનો જાણીતો રોમન લખનાર, જે ઇ. સ. ૫૩ની પેહેલી સદીમાં થઈ ગયો છે, તે એવણુ માટે એક હૈયાત પુરુષ તરીકે બોલી ગયો છે, એટલુંજ નહિ, પણ તે એવણુની જીંદગીના કાંઈક બનાવોનો અંશરો વટીક કરી ગયો છે. દાખલા તરીકે, પેહેલવી દીનકર્દ અને ફારસી જરથોસ્તનામામાં જે કહે છે કે પેગામ્બર જરથોસ્ત પોતે જન્મતાંને વાર હસ્યા હતા, તે માટે આ વિદ્વાન પણ

(૧) Histoire Universelle de Justin, Extraite de Trogue Pompée; traduite par L'Abbe Paule, (1805) Bk. I Chap. I. p. 19

(૨) " Histoire Universelle de Diodore de Sicile," par Terrason (1780) Tome I, p. 154, Bk. 1, sec. 11, 2

બોલી જાય છે.^૧ વળી પ્લીની જરથોસ્તને કેટલાક અંચકતાં-
ઓમાંને એક ગણે છે.^૨ તેના કહેવા પ્રમાણે તેના જમાનામાં
કાંઈક કહેતા કે એકથી વધુ જરથોસ્ત નામના મહાન પુરુષો
થઈ ગયા છે, પણ તે ખાખત નક્કી કરવામાં આવી હતી
નહિ.^૩ પ્લીની આગત્ર ચાલતાં જે ‘મીડીઆના જરથુસ્ત
(Zaratus of Media) માટે બોલે છે, તે પેગામ્મર માટેજ
હિસે છે.^૪ પ્લીની જે બીજા જરથોસ્ત માટે બોલે છે
તે જરથોસ્તને માટે તે કહે છે કે તે પાદશાહ જર્જૂસીસની
થોડુંક આગમચ થઈ ગયો હતો.^૫

યુરોપની ઉત્તરે આવેલા સ્કેન્ડીનેવીઆ (નોર્વે અને
સ્વીડન) ના મુલકમાં ‘એડા’ (Edda) નાં નામથી જે
પુરાણાં લખાણો જણાયાં છે, તેમાં પણ પ્લીનીએ જણાવેલો
પેગામ્મર જરથોસ્તનો, જન્મતાંને વાર હસ્વાના બનાવ બાબેનો
એશારો કરેલો છે.

(૧૩) પ્લુટાર્ક (Plutarch) નામનો જાણીતો યુનાની
લખનાર, જે ઇ. સ. ૫૬૫ની પહેલી સદીમાં થઈ ગયો, તે
એવણુ માટે એક બહુલા ડાહ્યા પુરુષ તરીકે બોલી ગયો
છે, અને એવણુને યુનાનના પુરાણા દિલસુદ અને કાયદા

(૧) “ We find it stated that Zoroaster was the only
human being who ever laughed on the same day on
which he was born ” [Pliny's Natural History, Bk.
VII. Chap. 15 Bostock and Riley's Translation (1825)
Vol. II p. 155]

(૨) Ibid, Bk. XVIII, chap. 90 Summary, Vol. IV
p. 128.

(૩) Ibid, Bk. XXX Chap. 2 Vol. V, p 422.

(૪) Ibid.

(૫) Ibid, Vol. V, p. 424.

બાંધનાર લાઇકર્ગસ (Lycurgus) અને રોમન કાયદા બાંધનાર ન્યુમા (Numa) સાથે સરખાવી ગયો છે.

(૧૪) ડીઓ અથવા ડીઓ ક્રીસોસ્ટોમ (Dio or Dio (Chrysostom) નામનો લખનાર, જે. ઇ. સ. ની પેહેલી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે કહી ગયો છે કે, કવિઓ હોમર અને હેસીઓડનાં કરતાં એવણે પોતાના ખુદા (Zeus) નાં સંબંધની કવિતા વધારે સરસ રીતે લખી હતી. તે કહે છે કે એવણે એક પાહાડનાં એકાંતવાસમાં ડહાપણ અને સચ્ચાઇ શોધવા કેટલોક વખત ગુમર્યો હતો.

(૧૫) ડાયોજનીસ લેઅર્ટીઅસ (Diogenes Laertius), જે ઇ. સ. પછીની ત્રીજી સદીમાં થઇ ગયો હતો, તે પણ એવણુ માટે એક હૈયાત પુરૂષ તરીકે બોલી જાય છે.

(૧૬) જુલીઅસ સોલીનસ (C. Julius Solinus) નામનો લખનાર, જે ઇ. સ. ની ત્રીજી સદીની શરૂઆતમાં થઇ ગયો છે (જુઓ સ્મીથની ક્લાસીકલ દીક્શનરી, ૧૨ મી આવૃત્તિ, પા. ૭૧૭) તે જરથોસ્ત માટે એક હૈયાત પુરૂષ તરીકે બોલી ગયો છે.^૧

(૧૭) પોરફીરીઅસ (Porphyrius), જે ઇ. સ. ની ત્રીજી સદીની અધવયમાં થઇ ગયો છે, તે પીથેગોરસની જીંદગીના પોતાના હેવાલનાં પુસ્તકમાં એવણુને જાબ્રાટસ (Zabratas) નાં નામથી એક તવારીખના પુરૂષ ગણી પીથેગોરસનાં એકાંત ગણાવે છે.^૨

(૧) The Ante-Nicene Christian Library. Vol. VI, p. II n. 75.

(૨) "Zarathushtra in the Gathas and in the Classics," Translated by Dastur Darab P. Sanjana p. ૭૪

(૧૮) જસ્ટીન (Justin)^૧ નામનો એક રોમન લખનાર, જે. ઇ. સ. ની ત્રીજી અને ચોથી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે એવજીને એસીરીયાના રાજા નાઇનસ અને રાણી સેમીરામીસના વખતમાં બેક્ટ્રીયાના રાજા તરીકે જણાવી ગયો છે અને કહી ગયો છે કે તેવજી એ નાઇનસના હાથે માર્યા ગયા હતા. આ રોમન લખનારે પોતાનાં પુસ્તકનો આધાર ટ્રોગસ પોમ્પેઇઅસ (Troguus Pompeius) નામનો એક આગલો લખનાર, જેનું પુસ્તક બચી રહ્યું નથી, તેના ઉપર રાખ્યો હતો.

(૧૯) એમીએનસ માર્સેલીનસ (Ammianus Marcellinus)^૨ નામનો એક રોમન લખનાર, જે ઇ. સ. ની ચોથી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે એવજીને બેક્ટ્રીયાના મુલકના બજેલા પુરૂષ તરીકે અને કેલદીઅનોના એલમમાં પ્રવીન તરીકે જણાવી ગયો છે.

(૨૦) હાઇપોલાઇટસ (Hippolytus)^૩ નામનો એક લખનાર, જે. ઇ. સ. ની ત્રીજી સદીમાં થઈ ગયો છે, તે

(૧) Histoire Universelle de Justin. Extraite de Trogue-Pompée, traduit par L'Abbé paulé (1805) Bk. I Chap. 1. p. 19.

(૨) "Ammien Marcellin, ou Les dixhuit Livres deson Histoire," traduit en Français (1775), Tome II p. 292 Bk. XXIII Chap. 6.

(૩) The Ante-Nicene Christian Library, edited by Drs. Roberts and Donaldson, Vol. VI. "The Refutation of all Heresies" by Hippolytus translated by Rev. Macmahon (1868) p. 34.

દ્રાયાદોરસ એરેટ્રીઅન (Diodorus the Eretrian) ને આધારે, એવણને જરતસ (Zaratas) ને નામે કહીઆના એક બહોલા દિલસુદ જણાવે છે અને પીક્ષગોરસને એવણનો એસો જણાવે છે.

(૨૧) ક્લેમેન્ટ ઓફ અલેક્ઝાન્દ્રીયા (Clement of Alexandria) ૧ નામનો લખનાર જે ઇ. સ. ની બીજી ત્રીજી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે એવણને એક ઇરાની માણ તરીકે જણાવી ગયો છે. એ એસીરીઆના એક નજરતુશ (જરતુશ) માટે પણ બોલે છે અને એક બીજા લખનારને આધારે પીક્ષગોરસને એવણનો એસો જણાવે છે. વળી તે કહે છે કે કોઇ એસીરીઅનનો એ જરતુશને એઝેકીઅલ (Ezekiel) ધારે છે. એ એક બીજા જરથોસ્ત માટે પણ બોલે છે. તે એ બીજા જરથોસ્ત માટે પેમ્ફીલીઆના એક રેહવાસી (Pamphyllian) તરીકે અને આર્મીનીઅસ (Armenius) ના ઊકરા તરીકે બોલે છે, અને તેનું નામ ઇરોસ (Eros) પણ જણાવે છે.^૧

(૨૨) એગેથીઅસ (Agathias), જે ઇ. સ. ૫૯૧ થી ૫૮૨ સુધીમાં થઇ ગયો છે, તે એવણ માટે એક નેક હૈયાત પુરુષ તરીકે બોલી જાય છે.

આ કેટલાક જાણીતા પુરાણા યુનાની અને રોમન

(૧) The Ante-Nicene Christian Library, Vol. IV. The Writings of Clement of Alexandria, translated by Rev. Wilson (1867) Vol. 1. p. 397. The Miscellanies, Bk. 1. Chap XV.

(૨) Ibid. The Writings of Clement of Alexandria. Vol. II, p. 282. The Miscellanies, Bk V, Chap. XIV.

લખનારાઓ છે. એ ઉત્તર ભીજ પશુ કેટલાક ચોક્કસ જાણીતા પુરાણ યુનાની અને રોમન લખનારાઓ પેગામ્બર જરથોસ્તને માટે એક હેમાત પુરુષ તરીકે બોલી મયા છે.

ઉપલા સર્વ યુનાની લખનારાઓ, જેકે તેઓમાંથી ઘણાકે, પેગામ્બર જરથોસ્તના મુલક અને જમાના બાબે અથવા તેવજુની જીંદગીના કાષ્ટક બનાવે બાબે, જુદા પડે છે તોપણ, પ્રોફેસર જેક્સન કહે છે તેમ,^૧ એક ઇતિહાસીક પુરુષ તરીકેની તેવજુની હસ્તી બાબે એકમત છે.

(૨) પુર્વ ભણીના પારકા લખનારાઓ

ઉપલા પશ્ચિમ ભણીના ઇલાસીકલ લખનારાઓ પછી આપણે પૂર્વ ભણીના ભીજ પારકા લખનારાઓ, જેવા કે ચીનાઇ, આર્મીનીઅન અને મુસલમાન લખનારાઓ ઉપર આવ્યે છિએ.

(ક) આર્મીનીઅન લખનારાઓમાં ખોરેનનો મોહસ (Moses of Khorene) નામનો લખનાર, જે ઇ. સ. પછીની પાંચમી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે મુખ્ય છે. આ લખનાર એવજુને એક જગ્યાએ માજ અને બાકટ્રીઆના રાજા કહે છે.^૨ બીજી જગ્યાએ તે એવજુને મીડ શેકાનાં

(૧) " All classical antiquity is agreed on the point that Zoroaster was a historical personage, even though his figure was somewhat indistinct in the eyes of the ancient authors " (Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran p. 6.)

(૨) " Zoroastrem Magum, Bactrianorum Regem " Bk. 1 Chap. VI. Mosis Chorenensis. Historiæ Armeniacæ (1736) p. 16.

સરદાર ગણે છે અને કહે છે કે એસીરીઆની રાણી સેમીરામીસે એવણને એસીરીઆ અને નીનેવેના હાકમ મનાવ્યા હતા.

પેગામ્મર જરથોસ્ત માટે એક હૈયાત પુરુષ તરીકે ખોલી જનારા ખીન્ન આર્મીનીઅન લખનારાઓમાં નીચલા છે. એલીશીઅસ (Elisæus) અને એઝનીક (Eznik), જેઓ ઇ. સ. ની ૫ મી સદીમાં થઇ ગયા છે, અને અર્ઝરૂની (Arzrouni), જે ઇ. સ. ની ૯ અને ૧૦ મી સદીમાં થઇ ગયો છે.

(ખ) ચીનાઇ લખનારાઓ^૧ પણ પેગામ્મર જરથોસ્ત માટે એક હૈયાત પુરુષ તરીકે, સુલીટશે (Sou-li- tche) એવે નામે ખોલી ગયા છે. એક ચીનાઇ લખનાર જરથોસ્તી દીન માટે મોનીએન (Monienne) તરીકે જે શબ્દ વાપડે છે તે માજદયસ્ન શબ્દનું રૂપ દિસે છે.

(ગ) મુસલમાન લખનારાઓમાં તમરી, જે. ઇ. સ. ની ૯ મી સદીમાં થઇ ગયો છે, તે એવણને મીન્નએહેરની ઓલાદથી ઉતરેલા પુરુષ તરીકે જણાવે છે. તે એવણ માટે જહુસ્તાર તરીકે બોલે છે.^૨

(૧) "Medorum Principi" Ibid, Bk. I, Chap. XVI p. 47.

(૨) જુઓ. Journal Asiatique, Tome IX. IXe Série, p. 43. Xe Série p. 445; Zoroaster, the Prophet of Anciant Iran pp. 278-80. જુઓ મારો વિષય. "References to China in the Ancient Books of the Parsees (Asiatic Papers pp. 241-50; Journal B. B. R. A. Society Vol. XXI, pp. 525-36).

(૩) Tabari, Par Zotenberg Tome, I, pp. 499-200.

(ધ) માસુદી, જે ઇ. સ. ની ૯ મી સદીની આખેરીએ અને ૧૦ મીની શરૂઆતમાં થઇ ગયો છે, તે એવણુ માટે એક હૈયાત પુરૂષ તરીકે ખોલી એવણુના વડીલોની વંશાવલી આપે છે. એ વંશાવલી, તેનાં નામોના ખીગડેલાં રૂપો ઉપર ધ્યાન નહિ આપતાં, આપણે આફ્રીનગા-નનાં બહુતરમાં જેમ એવણુનાં વડીલોના નામ બણ્યે છિએ તે મુજબ, બરાબર છે, સિવાએ આ કે આપણાં બહુતરમાં જે નામ 'અજમ' ના આપનાં નામ તરીકે આપણે 'રજશ્ને' બોલ્યે છિએ, તે માસુદી 'એરજ' તરીકે આપે છે^૧.

(ડ) ફિરદોસ્તી, જે ઇ. સ. ની ૧૦ મી સદીની સેવટે થઇ ગયો છે, અને જેણે ઇરાનની તવારીખને ધણીક હદે સજીવન કરી છે, તે આપણા મહાન પેગામ્બર માટે એક તવારીખના હૈયાત પુરૂષ તરીકે ધણા સ્તુતિના શબ્દોમાં બોલે છે. એનાં વર્ણુન પ્રમાણે શાહ ગુસ્તાસ્પ અને અર્જસ્પ વચ્ચેની લડાઇ, જેનું વર્ણુન આપણે યાદગારે જરીરાન નામનાં પેહેલવી પુસ્તકમાં પણ જોઇએ છિએ, તે લડાઇ તુરાની અર્જસ્પે આ પેગામ્બર સામે અને તેવણુની દીન સામે બરપા કરી હતી અને એ લડાઇમાં પેગામ્બર જરથોસ્ત માર્યા ગયા હતા.^૨

(ચ) ઇ. સ. ની બારમી સદીની શરૂઆતમાં લખાયલી 'મુઅજ્જમઅલ તવારીખ' નામની તવારીખનો લખનાર, હમઝ

(૧) Maçoudi, par Barbier de Meynard, Chap. XXI. Vol. II, p. 124. પેગામ્બર માટેના વધુ એશારાઓ માટે જુઓ પાના, ૧૬૭-૬૮; વોલ્યુમ III પા. ૩૪૮; IV પા. ૭૫ અને ૧૦૭.

(૨) Journal Asiatique (Fevrier 1841) Troisième Série. Tome XI, p. 147. Vide p. 151 for the Persian text.

પરશ્નહાનીને આધારે, એવણુ માટે જર્દસ્તી તરીકે બોલી જાય છે, અને જરથોસ્તી પુસ્તકોમાં ૧૨૦૦૦ વર્ષના હજારોઓની જે હકીકત જણાવેલી છે, તે હકીકત આપણા પેગામ્મરે જાહેર કરેલી જણાવે છે. આ લખનાર આદરઆદ મારેસ્પંદનાં નામ સાથે જોડાયલા કોઇ મોજેજની પાછલી દંતકથા આપણા પેગામ્મરનાં નામ સાથે જોડી નાંખે છે.^૧ તેવી કોઇક ખામતમાં દાખલ ન થતાં આપણે જોઇએ છીએ કે આ તવારીખનો લખનાર જરથોસ્તને એક હયાત થઇ ગયલા મહાન પુરુષ ગણે છે.

(છ) ઓબષદ અલ્લા યાકુત નામનો લખનાર, જે અસલમાં એક યાહુદી હતો પણ પાછલથી મુસલમાન થયો હતો, અને જે ઇ. સ. ૧૧૭૮ માં જનમ્યો હતો, તે પોતાનું મુઅજ્જમ અલ બોલ્દાન નામનું પુસ્તક, જે એક શબ્દ કોષના રૂપમાં કેટલાક શેહેરોનું વર્ણન કરે છે, તેમાં કેટલાંક શેહેરોનાં વર્ણનમાં જરથોસ્ત માટે એક હયાત પુરુષ તરીકે બોલે છે. તે ઉર્મીઆ (અવસ્તાનાં ચએચસ્ત) નામના શેહેરને પેગામ્મરનું શેહેર જણાવે છે.^૨ તે એ ઉર્મીઆને આજર-ખએજાનનાં મુલકનાં શીજ નામનાં એક ભાગનો મુખ્ય હતો જણાવે છે અને કહે છે કે તે જરથોસ્તનો આપીકા મુલક હતો.^૩ એવણુને એક હયાત પુરુષ ગણી, તે કોઇક શેહેરને એવણુની દીનના ફલાવા સાથે જોડે છે. દાખલા તરીકે

(૧) Journal Asiatique (Fevrier 1841) Troisième Série. Tome XI, p. 332.

(૨) Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse. Extrait de Modjem el-Bouldan de Yaqout, par Barbier de Meynard, p. 26

(૩) Ibid p. 367.

એક ' માહ દીનાર ' નામનું શહેર છે. તે નેહાવન્દ શહેરનું બીજું નામ છે. તે કહે છે કે તે દીનેર નામના લતાને ભાગ છે, જે લતાનું અસલ નામ " દીને જરાદુસ્ત " હતું, કારણ કે ત્યાંના લોકોએ જરથોસ્તી દીન ખુશીથી જન્મદીથી કબુલી હતી. ^૧ એ વિષેરે ઘણાંક શહેરોનાં વર્ણનમાં તે શહેરો સંબંધી કોઈક હકીકતોને, જરથોસ્તને એક હૈયાત પ્રશ્ન મણી, તેનાં નામ સાથે તે જોડે છે.

એવણુના જન્મ અને વસવાટનો મુલક

એવણુનો જન્મ ક્યાં થયો હતો, તે બાબે અવસ્તા ઉપરથી એકસ માલુમ પડતું નથી. પુરાણ લખનારાઓમાં પણ જરથોસ્તની જન્મભૂમી બાબે મતફેર છે. કોઇ એવણુનો મુલક પૂર્વ ધરાન અથવા બેકટ્રીયા યા બલખમાં ગણે છે, તો કોઇ પશ્ચિમ ધરાન અથવા મીડીઆમાં ગણે છે. વળી પશ્ચિમ ધરાન અથવા મીડીઆમાં પણ બે જગ્યા એવણુનાં જન્મભૂમીનું માન લેવા માગે છે.

પેહેલવી પુસ્તકો પ્રમાણે મીડીઆમાં આજરગએજનના મુલકમાં એવણુનો જન્મ થયો હતો. એજ પુસ્તક વળી મીડીઆમાં રગના મુલકને એવણુની જન્મભૂમી ગણે છે. યુન્હેહેશમાં એવણુનો જન્મ જે દરજ નદીને કિનારે જણાવ્યો છે, તે આજરગએજનના મુલકમાં વહેતી દરજ નદી છે, જે સવલાંન (અવસ્તાના ઉશીદરેન) પાહાડમાંથી વહે છે. વળી વંદીદાદ મુજગ પેગામ્બર જરથોસ્ત રચે શહેરના હતા.

(૧) Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la perse. Extrait de Modjem el-Bouldan de Yaqout, par Barbier de Meynard, p. 515.

મીડીઆની એ મે જગ્યા (૨૬ અથવા ૨૭ અને આજરમએ-
જાનમાં દરેજ નદીનો કિનારો) જરથોસ્તનાં શહેર તરીકે માન
લેવા માગે છે, તેનો ખુલાસો, શારેસ્ત્રાનીનાં પુસ્તકને આધારે,
આ મળે છે કે, પેગામ્મર જરથોસ્તની જન્મ જૂમી તો આજર-
મએજાનમાં હતી. એવણનાં બાપ પોરશસ્પતુ' ધર ત્યાં હતું.
પણ એવણનાં મા દોગદોતુ' શહેર રએ હતું. તેથી એવણને
અવારનવાર એ બેઉ શહેરના જણાવ્યા છે. વળી " શત્રો-
ષ્ટા એ અર્ધરાંન " નામનું પેહેલવી પુસ્તક આમુષ નામનાં
શહેરને જરથોસ્તનાં શહેર તરીકે જણાવે છે. એ આમુષ
તે રએના મુલકની નજદીકમાં આવેલું આમુલ શહેર છે.
ત્યારે દિસે છે કે રએના પ્રગણામાં આવેલું આમુષ શહેર
એવણનાં માતાનું શહેર હતું.

આ તપાસ મુજબ દિસે છે કે પેગામ્મર જરથોસ્તની
માતાનું ગામ રએનાં પ્રગણામાં આમુષ નામની જગ્યાએ
હતું. તેવણનાં બાપનું ધર આજરમએજાનમાં હતું અને ત્યાં
તેવણનો જન્મ થયો હતો. ત્યાં તેવણને દીનની બશારત
થઇ હતી, અને ત્યાંથી તેવણ પૂર્વ તરફ બદખના મુલકમાં,
જ્યાં ગુસ્તારપ પાંદશાહની દરબાર હતી, ત્યાં પોતાની દીન
ફેલાવસ ગયા હતા.

જરથોસ્તનો ક્ષને

પેગામ્મર જરથોસ્ત ધણા પુરાણા જમાનામાં થઇ
ગયલા હોવાથી, તેવણ કયા વખતમાં થઇ ગયા તે બરાબર
ચોકસ કહેવાઇ શકતું નથી. આપણાં પોતાનાં પારસી
પુસ્તકો કરતાં પશ્ચિમ બધીનાં કેટલાક યુનાની અને રોમન
લખનારાઓ તેવણનો જમાનો વધારે પુરાણો ગણે છે.

એ યુનાની અને રોમન વિગેરે પશ્ચિમ બાણીના લખનારાઓ પણ એવણુના જમાના ખામે ચોક્કસ નથી. ટેશીઅસ (Ctesius) નામનો યુનાની લખનાર, જે એડીમીનીઅન-વંશના ઇરાની પાદશાહ અર્ટાક્ષીસ નેમોન (Artaxerxes Mnemon) નો તખ્તીય હતો, અને જે ઇ. સ. ની પૂર્વે પાંચમી સદીની સેવટે અને ચોથીની શરૂઆતમાં થઈ ગયો છે, તે એવણુને ઘણા પુરાણા જમાનામાં થઈ ગયલા જણાવે છે. તે તેવણુને રાણી સેમીરામીસ, જેણી ઇ. સ. પૂર્વે ૨૨૦૦ વર્ષ પર થઈ ગઈ છે, ^૧ તેણીના જમાનામાં થઈ ગયલા જણાવે છે. ટેશીઅસનાં લખાણનું કોઈ જુદું પુસ્તક જળવાઈ રહેલું નથી. પણ દાયોડોરસ સીક્યુલસ (Diodorus Siculus) નામનાં લખનારના પુસ્તકમાં ટેશીઅસનું જરથોસ્ત ખાખેનું લખાણ જળવાઈ રહેલું છે. ^૨

યુદોક્સ (Eudoxus) કહે છે કે તેવણુ પ્લેટો, જે ઇ. સ. પૂર્વે ૪૨૯ થી ૩૪૭ સુધીમાં થઈ ગયો છે, તેની આગમય ૬૦૦૦ વર્ષ પર થઈ ગયા છે. યુદોક્સની એ હકીકત પ્લીની ^૩ પોતાના પુસ્તકમાં જણાવે છે.

(૧) જુઓ Prof. Wilhelm નો વિષય “L’ Expedition de Ninos et des Assyriens, contre un roi de Bactrie.”

(૨) “Histoire Universelle de Diodore de Sicile” traduit par Terrasson, Bk. II, chap. VI. Tome I p. 174. દાયોડોરસની કોઈ નકલોમાં એ નામ ઓક્સીઆર્ટીસ (Oxyartes) તરીકે આપવામાં આવે છે, પણ બીજી નકલો એ નામ જરથોસ્ત તરીકે આપે છે.

(૩) Pliny’s Natural History Bk. XXX, chap. 2. Bostock and Riley’s Translation, Vol. V, p. 422.

એરીસ્ટોટલ પશુ એવશુને પ્લેટોની આગમ્ય ૬૦૦૦ વર્ષ પર થઇ ગયલા જણાવે છે. એરીસ્ટોટલનો એ વિચાર પશુ પ્લીનીજ^૧ જણાવે છે.

ક્લેન્થસ એવશુને પાદશાહ ઝર્કસીસની ૬૦૦૦ વર્ષ આગમ્ય જણાવે છે.

હેર્મિપોસ,^૨ હોમરે વર્ણવેલી ગ્રાન લગાઇની ૫,૦૦૦, વર્ષ આગમ્ય તેવશુને થઇ ગયલા જણાવે છે. હવે હોમર, જેને ઇ. સ. પૂર્વે ૧,૦૦૦ થી ૧,૧૦૦ વર્ષ પર થઇ ગયેલા ધારવામાં આવે છે, તેણે વર્ણવેલી ઉપલી લગાઇ ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૨,૦૦૦ વર્ષ પર થયેલી જણાય છે. તેથી જ્યારે એ અરસાની આગમ્ય ૫,૦૦૦, વર્ષ પર હેર્મિપોસ એવશુને જણાવે છે, ત્યારે તો તે જરથોશ્તનો જમાનો આસરે ઇ. સ. પૂર્વે ૭,૦૦૦ વર્ષ પર એટલે આજથી આસરે ૯,૦૦૦ વર્ષ પર મેલે છે.

ક્લેન્થસ^૩ એવશુને જર્કસીસ, જે ઇ. સ. પૂર્વે ૪૪૫ થી ૪૬૫ સુધીમાં ઇરાનમાં રાજ કરી ગયો છે, તેની ૬,૦૦૦ વર્ષ આગમ્ય, એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૬,૫૦૦ વર્ષ પર મેલે છે.

એરીસ્ટોક્લેનસ (Aristoxenus) નામનો યુનાની દ્વિલસુક એવશુને પીથેગોરસ (Pythagorus), જે ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૬ થી સદીમાં, પાદશાહ સાઇરસના વખતમાં, થઇ

(૧) Pliny's Natural History Bk. XXX, chap.
2 Bostock and Riley's Translation, Vol. V, p. 422

(૨) Idid

(૩) Idid,

મથા હતો, તેનો ઉસ્તાદ મણે છે. ત્યારે તે તેવણનો જમાનો ઇ. સ. પૂર્વે આસરે ૬૦૦ વર્ષ પર મેલે છે^૧

હાઇપોલાઇટસ (Hypolytus) પણ એમ એવણને પીથોગોરસના ઉસ્તાદ જણાવે છે અને તે મુજબ એવણનો સનેર ઇ. સ. પૂર્વે ૬૦૦ ગણે છે.

પોરફીરસ (Porphyry) પણ એમજ જણાવે છે અને એજ સને આપે છે.^૨

એગેથીએસ કહી ગયો છે કે જરથોસ્ત ક્યારે થઇ ગયો તે ચોક્કસ કહી શકાતું નથી, પણ ઇરાનીઓ તેને જે હીરટાર્પીસ નામના પાદશાહનાં રાજમાં થઇ ગયેલો જણાવેછે, તે હીરટાર્પીસ, દારાયસ, કે જે ઇરાનપર ઇ. સ. પૂર્વે ૫૨૧ થી ૪૮૫ સુધીમાં રાજ્ય કરી ગયો હતો, તેનો બાપ, કે કાઇ બીજો હીરટાર્પીસ, તે ચોક્કસ માલમ પડતું નથી. આપણે અવસ્તાને આધારે જાણ્યે છીએ કે હીરટાર્પીસ તે અવસ્તાનો વીસ્તારપ, અને શાહનામાનો ગુસ્તારપ છે, અને એ ગુસ્તારપ, દારાયસ હીરટાર્પીસના બાપથી જુદો ધણી છે.

જુદા જુદા યુનાની લખનારાઓ એવણનો જે સને આપી જાયછે, તેનો કોઠો નીચે મુજબ છે^૩ :—

(૧) “Zarathushtra in the Gathas and in the Classics translated by Dastur Darab P. Sanjana, pp. 66-70

(૨) Ibid, p. 67.

(૩) Ibid, p. 68.

(૪) જુઓ પ્રો. નેહસનનું પુસ્તક Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran, pp. 226-273.

અંશકાર	સને ઇ. સ. પૂર્વે.
હેર્મિપસ	૭૦૦૦
યુદોક્લસ	૬૪૦૦
એરીસ્ટોટલ	૬૦૦૦
ખીની	૬૦૦૦
પ્લુટાર્ક	૭૦૦૦
પ્લેટો	૬૦૦૦
દાયોજનીસ મેઆર્ટીસ	૭૦૦૦
ક્લેન્થસ	૬૦૦૦
લેક્ટેનશીઅસ ^૧	૬૦૦૦
સુષપ્પસ	૭૦૦૦
જ્યોજીઅસ સીન્સેલસ	૬૦૦૦
તેશીઅસ	૨૨૦૦
અપાદોરસ સીક્યુલસ	૨૨૦૦
સીફ્રીલીઅન	૨૨૦૦
જરટીન	૨૨૦૦
યુરોબીઅસ	૨૨૦૦
આર્નોબીઅસ ^૨	૨૨૦૦
થેઓન	૨૨૦૦
પોલસ ઓરોશીઅસ	૨૨૦૦
સ્કેનડીનેવીઅન ઓક્તો લખનાર	૨૨૦૦
એરીસ્ટો ક્લેનસ	૬૦૦
હાઇપોલાઇટસ	૬૦૦
પોરશીરસ	૬૦૦
એગેથાએસ	૫૨૫

(૧) Ante—Nicene Library, edited by Drs. Roberts and Donaldson. Vol. XXI Part 1. The works of Laetantuns, translated by Fletcher Vol. I. (1871) p. 45. The Divine Institutes Bk. VII. Chap. 15.

(૨) Ante—Nicene Christian Library, edited by Drs. Roberts and Donaldson. Vol. XIX. The Seven Books of Arnobius Adversus Gentes, translated by Bryce and Campbell (1871) p. 8.

આપણાં પોતાનાં પેઢેત્રવી પુસ્તકો^૧ એવણનો જમાનો સિકંદરની આગમ્ય આસરે ૩૦૦ વર્ષ પર, એટલે ઇ. સ. પૂર્વે ૭૦૦ વર્ષ પર મેંત્રે છે.

હાલમાં યુરોપીયન વિદ્વાનો, મોટે ભાગે, આપણાં પુસ્તકોએ જણાવેલો સને કબુલ રાખતા દિસે છે.

જરજુરત્ર નામનો અર્થ

એવણનાં નામનો અર્થ જુદા જુદા વિદ્વાનો જુદો જુદો ઉઠાડે છે. બધા વિદ્વાનો એકમત છે કે એ નામ બે શબ્દોનું બનેલું છે, પણ તે બે શબ્દોને કેમ છુટા પાડવા તે બાબે મતફેર છે. એ બે શબ્દોને જુદી જુદી રીતે છુટા પાડવામાં આવે છે. જે વિદ્વાનો એકસરખી રીતે એ શબ્દોને છુટા પાડે છે, તેઓમાં પણ એ શબ્દોના અર્થ બાબે મતફેર છે. પણ હાલમાં મોટે ભાગે^૨ એ નામનો જે અર્થ મુકરર કરવામાં આવ્યો છે, તે “મુઠા ઉઠાનો માલેક” છે. પણ એ નામનો અર્થ “પીલાં ઉઠાનો માલેક” લેવો દરસ્ત દિસે છે.

(૧) જુનહેહેશ, બાબ ૩૪, ફ ૭—૮, વીરાફનામું બાબ ૧, ફ ૨-૩; જહરપરમ બાબ ૨૩ ફ ૧૧-૧૨ (S. B. E. Vol. XLVII p. 166); અલબીરની નામનો આરબ લખનાર પણ જરથોસ્તીઓના “હેરબદો અને મોબેદો” ને આધારે એ સને સિકંદરની આગમ્ય ૨૫૮ વર્ષનો આપે છે. (Albiruni's Chronology of Ancient Nations, translated by Sachau, p. 109). માસુદી પણ અલબીરની પ્રમાણેનોજ સને મોબેદો (અલ મજુસ) الماجوس ને આધારે જણાવે છે (Maçoudi, par B. De Meynard. Vol. VI, p. 107).

(૨) હયુષ્યમાન, ગેહડનર, બાર્થોલોમીએ અર્થ આપે છે. જુઓ પ્રો. જેહસનનું Zoroaster the Prophet of Ancient Iran, p. 14 and Appendix I.

જરથોશ્તના ચેલાઓ

એવણનાં કુકુંગ્રીઓને નહિ ગણતાં એવણનો પેહેલ-
વેહેલો ચેલો મેધ્યોમાહ હતો. તેની પછીના બીજા ચેલાઓમાં
આપણે નીચલાં ગણીતાં નામો જોઈએ છીએ:—

કુશોસ્તર

જામારપ

શાહ ગુસ્તાસ્પ

ગુસ્તાસ્પની બામડી કુનોશી

શાહનો પિતા લોદરાસ્પ

શાહનો બાપ જરીર

શાહનો બેટો અસ્ફન્દયાર

એવણના વડવાઓ

અવસ્તા પ્રમાણે એવણનું ખાનદાન 'રપીતમ'ના ખાન-
દાનને નામે જણાવ્યું હતું. એ કાજે એવણને વારે ધડીએ
'રપીતમ જરથુસ્ત્ર' કહ્યા છે. એવણના વડવા રપીતમ
ઉપરથી એ નામ એવણના ખાનદાનને મળ્યું હતું. એવણના
વડવાઓના નામની સંપૂર્ણ ટીપ અવસ્તામાં કંઈ મળતી નથી.
તેમાં કોઈ કોઈ નામો મળે છે. દીનકર્દ અને યુનહેહેશ
(બાબ ૩૨) પ્રમાણે, અને એક નામના અપવાદ સિવાય
આમુદી પ્રમાણે, એ વડવાઓનાં નામો એવણથી ચલડતી
પેઢીએ પાદશાહ મિત્રોચેહેર સુધી નીચે મુજબ છે:—

૧ જરતુહસ્ત

૬ અપ્પશનુશ

૧૧ વીરસ્ત

૨ પોરશસ્પ

૭ પછતરસ્પ

૧૨ અપજેમ

૩ પેનેરસ્પ

૮ હર્દસ્ન

૧૩ રજન

૪ ઉવંદસ્પ

૯ હર્દાર

૧૪ દુરામુખ

૫ હએમસ્પ

૧૦ રપીતામ

૧૫ માનુષચેહેર

એવણનાં માતા

એવણુનાં માતાનું નામ અવસ્તામાંથી મળતું નથી, પણ પુનઃદેહકે કહે છે કે એવણુનાં માતાનું નામ દુગદો હતું.^૪ દીનકર્ અને દ્વારસી જરથોસ્તનામું પણ એ નામ જણાવે છે. તેણી ક્રિષ્ના નામનાં પુરુષની બેટી હતી. પેહેલવી જરથોસ્તનામાંમાં કહે છે કે જરથોસ્તનાં મા દુગદોને જુશ્વાન (૧૮૮૮) કહેતા. એટલે 'જુશ્વ'ના ખાનદાનની કહેતા, વંદીદાદ^૫ માં જરથોસ્તને કહેવામાં આવે છે કે 'તું' પોરુશસ્વનો જાવિશિ (કુટુંબની) માએને પેટનો છોકરો છે.' પેહેલવીનો જુશ્વ તે અવસ્તાનો એ જાવીશ

(१) छा. द. क. १३ (२) आवांयस्व क. १८ (३) पञ्चद
१८. क. ९. (४) अनीतरे नरुद्धकत दुग्दोयम धुह. (भाण ३२ क. १०)

છે. દોગદોતું પોતાતું મહીફ રમે શહેરની નજદીક હતું. તે આમુઈ નામના ગામમાં હતું.

એવણનાં ધણીયાણી

અવસ્તા^૧ ઉપરથી એવણનાં ધણીયાણીનું નામ 'હવેવી' મળે છે. તેણી ક્રશોસ્તર અને જામારપ, જેઓ હવેવ ખાનદાનનાં હતા, તેઓના ખાનદાનથી ઉતરેલી હતી.

એવણના બાધઓ.

જાદરપરમની^૨ કેતાળ મુજબ એવણના ચાર બાધઓ હતા. જે એવણથી વધ હતા. તેઓનાં નામ રતુસ્તર અને રન્ગુસ્તર હતાં. એવણથી ઉતરતા જે બાધઓનાં નામ નોતરીગા અને નીવાતુશ હતાં.

ફરજંદો.

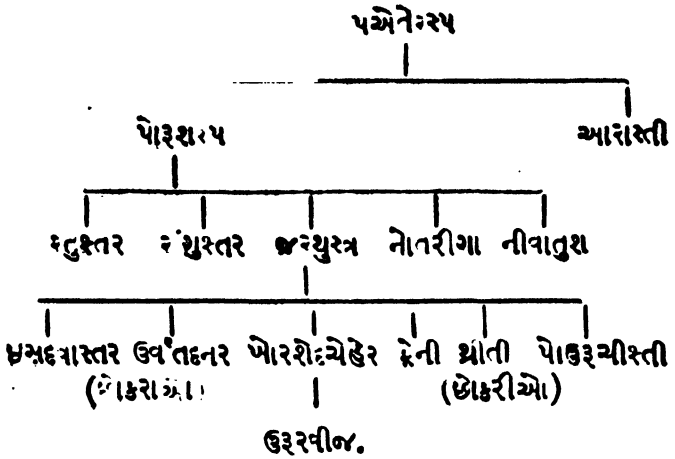
એવણને ત્રણ છોકરાઓ હતા. ધસદવાસ્તર, ઉર્વતદનર અને ખોરશેદએહેર (અવસ્તા હવેચીથ). એવણને ત્રણ છોકરીઓ, ફેની, થીતી અને પેદચીસ્તી નામે હતી. એવણના છોકરા ધસદવાસ્તરને ત્યાં ઉર્વતજ અથવા ઉરરીજ નામનો છોકરો હતો.^૩

(૧) હીન ચરિત, ફ. ૧૫.

(૨) બાબ ૧૫, ફ. ૫. (S. B. E. Vol. XLVII p 144) જુનહેદશ. બાબ ૩૧, ફ. ૨ માં એ નામોમાંથી એક નામને વત્રીગાહ મળે છે (જુઓ, એં તેહમુરસ હીનચા અંકલેસરીઆની મોટી જુનહેદશ પા. ૨૩૫ લીટી ૩) તે ઉપલો નોટરીગા છે. હાં ઉવેરટ એ રાખ્દને "વલ ફરગાહ" વાંચી સામાન્ય નામ લીધું છે.

(૩) જુનહેદશ, બાબ ૩૨, ફ. ૭. S. B. E. Vol. V. p. 143

પેગામ્બર જરથોસ્તના પહીલોના નામની વંશાવલી,

એવણુનો જન્મ અને ખચ્ગી

કહે છે કે જ્યારે સધળાં ખચ્ગાંએ જન્મતાંને વાર રહે, ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્ત જન્મતાંને વાર હસ્યા હતા. આપણાં પારસી પુસ્તકો, તેમજ પ્લીની જેવો પુરાણો રોમન લખનાર પણ, એ બનાવ એક અજબ બનાવ તરીકે જણાવે છે. રકેનડીનેશીઅનોનાં “એડા” નામનાં પુરાણાં કવિતા રૂપી લખાણો પણ એ બાબત જણાવે છે. એવી અસાધારણ રીતે એક બાળક જન્મે તેથી કુદરતી રીતે આળ્હુઆળ્હુ અજબબી ફેલાય. એવણુના મુલકનો હાકેમ, દુરાસરેન, જે એક ખુતપરસ્ત હતો, અને જે ખૂરો હતો, તે કુદરતી રીતે આવા એક અસાધારણ બનાવથી ચિંતાતુર થયો અને ધાયુ” કે “કદાચ ખુદતાલાએ એમાં કાંઈ મને શિક્ષા કરવાને ભેદ રાખ્યો હશે. એ બાળક, જે અસાધારણ રીતે જન્મ્યું છે તે મોટું થઈ કદાચ મને સજા કરશે.” એવી પોતાનાં અંતઃ-

કરણનાં કંખથી ચિંતા રાખી તેણે બાળક જરથોસ્તને તેની બચગીમાંજ હેરાન કરવાની ધણી કોશિશ કરીધી. પણ અહુરમઝદની મેહેરથી તે સધળી નિષ્ફળ ગઇ.

વળા પ્લીની^૧ કહે છે કે એ બાળકનાં જોન ઉપર હાથ મુકતાં તેમાં બીજાં બાળકો કરતાં અસાધારણ રીતે વધુ ધપકારો માહુમ પડતો. એ પણ એ બાળકનાં મોટપણનાં કહાપણની નિશાની ગણાઇ. તેથી પણ, જો પેશો ખુરો હાકેમ અંતઃકરણના કંખથી ચિંતાતુર થયો હોય, કે એ બાળક મોટો થઇ તેનો ખુરો દોર તોડશે, તો તેમાં અભયમ થવા જોવું નથી.

સાત વર્ષની ઉંમર તમામ યામ તે આગમ્ય પોહરશરપે પોતાના બાળક બેટાને ‘યુઈન કુરશ’ નામના એક બક્ષા અને દાનાર ઉસ્તાદ આગથ શિખરા મુક્યો. યુનાની લખનાર પ્લીની^૧ હેર્મિપસને આધારે એ ઉસ્તાદનું નામ એગોનાસીસ (Agonaces) આપે છે. પ્લીનીનાં લખાણનો કોઇ તરજુમો કરનાર એ નામ એજોનાસીસ (Azonaces)^૩વાંચે છે.

(૧) “ We find that Zoroaster was the only human being who ever laughed on the same day on which he was born. We hear too that his brain pulsated so strongly that it repelled the hand when laid upon it, a presage of his future wisdom”. (Pliny's Natural History, Book VII, chap. 15 Bostock and Riley's translation (1855) Vol. II, p. 155).

(૨) Ibid. Bk. XXX. Chap 2 Vol. V p. 422.

(૩) “ The Historie of the World, commonly called The Natural Historie of C. Plinius Secundus, translated by Philemon Holland. The second Tome (1601) p. 872 h.

જવાની

કહે છે કે પંદર વર્ષની ઉમરે એવણુના આપે એવણુને અને પોતાનાં ખીજ બેટાઓને પોતાની માયાપુંજીમાંથી થોડાક દિરસો આપ્યો. પેગામ્બર જરથોસ્તે પોતાના આપની માલમિલકતમાંથી કાંઈ નહિં પણ એક કમ્બરખંધ પસંદ કરીધો અને તે કમ્બર પર બાંધ્યો અને એક મદને મદ તરીકે પોતાની ફરજ બજાવીને આળુઆળુનાઓનું બહુ કરવાનો અને જ્યાં સંકટ હોય ત્યાંથી સંકટ દાગવાનો ઠરાવ કરીધો.

કહે છે કે એક વખતે તેવણુનાં મુલકમાં દુકાળ પડ્યો હતો અને તેથી ગાય ઢોરોને પુરતો ધાસચારો મળતો ન હતો. તેવણુના આપ, જોકે તવંગર નહિ, તોપણ, મધ્યમ વર્ગના હતા અને પાંચ પૈસે સુખી હતા. તેથી તેવણુને ત્યાં ધાસચારો ધણો ભરેલો હતો; તેમાંથી પેગામ્બરે જરથોસ્તે ધાસચારો લઈ જઈ ખીજાં ગાય ઢોરો, જેઓ તે વગર તવળતાં, તેઓને ખવાડતા. એ દુકાળ વખતે તેવણુની ઉંમર ૨૦ વર્ષની હતી. તે વખતે તેવણુના જાણુવામાં આવ્યું કે “ ઓર્વિતો દંગહ ” નામનો શખ્સ દુકાળમાં પીડાતાં ગરીબોને પોતાને ત્યાં અનાજ રંધાવી ખાવાને આપે છે. તે સાંભળી તેવણુ તેને ત્યાં ગયા અને તેને તેનાં પુન્યનાં કામમાં મદદ કરવા લાગ્યા. તેવણુ પોતે ગયા એટલું જ નહિ, પણ પોતા સાથે ખીજાઓને પણ સમજાવીને આ બધાં કામમાં મદદ કરવા લાગ્યા.

વીસ વર્ષની ઉમરે, કહે છે કે, તેવણુ ઉથીદરેન (હાલના સેરીલન) પહાડ ઉપર એકાંતવાસમાં જઈ રહ્યા હતા અને ત્યાં એકાંત અભ્યાસ અને શાંત વિચારમાં દશ વર્ષ તેવણુ મહડ્યાં. એવણુના એકાંત અભ્યાસ અને ચિંતન

માટે યુનાની લખાણ પછીની પૃથ્થુ એકાદ કરે છે. તે કહે છે કે તેમણે ૩૦ વર્ષ એમ એકાંતવાસમાં રહ્યા હતા અને ત્યાં પનીરનાં સાત ખોરાક પર તેમણે પોતાની જીંદગી ગુજારી હતી. એવજીના ખોરાકવાળાં પનીરના પુષ્ટીકારક ગુણુ માટે પછીની કહે છે કે તે એવી કોઈ ચોક્કસ રીતે બનાવવામાં આવતું કે તે ખાધાથી તેમણે ઉપર યુદ્ધપાત્રે જન્મદી હુમલો કર્યો નહિ.^૧

એક પાહાડની ટોચ, કે જ્યાંથી કુદરતનાં યુદ્ધદં દેખાવો દેખાય, જ્યાંથી, એક હાથ ઉપર ઉચું આરમાન અને તે ઉપર ફરતા સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગણિત તારાઓ રોશન થતા અને બેમાલુમ થતા દેખાય, અને બીજા હાથ ઉપર, પગ નીચે પડેલી ધર્તી, પોતાનાં નદી અને નાળાં, મેદાનો અને ખીણો, શેહેરો અને જંગલો, ખેતી અને મિયાબાની સાથે દેખાય, ત્યાંથી આપણુ જેવાં સાધારણ આદમીને કુદરતનો ચહડતી પંકિતનો વિચાર આવે છે, કે જે વિચાર આપણને ઝાલ્યા બનાવે છે અને આપણને કુદરત ઉપરથી કુદરતનાં ખાસિદ ઉપર લાઇ જાએ છે. ત્યારે, પેગામ્બર જરથોસ્ત જેવા યુદ્ધદં શક્તિના એક પુરૂષ, જેમણે એકાંતવાસના અભ્યાસમાં અને અહુરમજ્દની યાદ અને ચિંતનમાં વર્ષો ગુજારેલાં, તેમણે તે, અહુરમજ્દ સાથે ગોયા વાગ્યીતમાં, એક જાતના વેહવારમાં

(૧) Pliny's Natural History Book XI, chap 97 Bostock and Riley's translation, Vol. III, 85. પછીનીને એક બીજો તરજુમો કરનાર એ એકાંત અભ્યાસની મુદત પછીનીની કોઈ બીજી આવૃત્તિ મુજબ, ૨૦ વર્ષ તી જણાવે છે (The Historie of the world commonly called, The Natural Historie of C. Plinius Secundus, translated by Philemon Holland (1601) p. 349 B.

મેલે, તો તેમાં અજ્ઞાન થવા જેવું નથી. ખુદ શું છે અને તેની પેદાશ તેને હાથ કેમ પેદા થાય. દુનિયામાં ખદી કેમ દાખલ થયું, વિગેરે સવાલો, જે તેવજીનાં મનમાં વારંવાર આવ્યા કરતા હતા, તે સવાલોના તેવજી પોતે એ એકાંતવાસમાં જવાબો પ્રાપ્ત કર્યા અને પોતાના શક સુમેદ દૂર કર્યા. ઉસ્તવઃ ગાયા (યજ્ઞસ્તે હા ૪૪) માં પેમામ્મર જરયોસ્ત, “તત થવા પેરેના એરેશ મોઇ વઓયા અદુરા”, એટલે “ઓ અદુર ! તુંને હું પુછું છું તે તું મને ખરામર (સમજ પડે તેમ) કહે,” એવા શબ્દોથી અદુરમજ્જને કુદરતની પેદાશ જાણે અને બીજી નીતિમાન જામતો જાણે જે કેટલાક સવાલો પુછે છે, તે સવાલો આ જામત સમજ પાડે છે.

એવજી કરેલી મુસાફરી

પોતાની નવી દીન બીજાઓને શિખાડવા માટે એવજી લાંબી મુસાફરી કરી હતી. એ મુસાફરી બીજાઓને પોતાનું જ્ઞાન આપવા કાજે તેમજ બીજા મુશ્કેલીમાંથી જ્ઞાન મેલવવા કાજે પણ હોય. એવજી પોતાના મુશ્કેલી આજ્ઞાપત્રોમાંથી નિકળી છેક સિસ્તાન સુધી મુસાફરી કરી હતી.^૧ તેવજી બદખ્શ ખાને શાહ ગુસ્તાસ્પની દરબારમાં ગયા હતા.

દીન માટેની બચાવ.

દશ વર્ષનાં શાંત અભ્યાસ પછી, અને ખુદની યાદ કરવા સાથેજી તેની કરામતનો શાંત વિચાર કરવા પછી, તેવજી પાહાડ ઉપરથી હેઠે ઉતર્યા. તેવજીને હવે ખુદ દાદારથી બચારત એટલે મનમાં ગેમી સુચના થયું કે તેવજી હવે લોકોને ખરા માર્ગ દેખાડવા પોતાની દીન શિખવવી. કહે છે કે તેવજીને સાને અમેશાસ્પદો સાથે.

(૧) અફઘાન વ સહીબીઅ એ સીસ્તાન ૬. ૯-૧૦.

જુદે જુદે સાત મરતમે પોતાનાં મન મારફતે મુલાકાત મળે. એ સાતે અમેશારપદો તે દાદારની મીનોષ જુદી જુદી શક્તિઓ છે. એ મુલાકાતનું પરિણામ અને તેની મતલબ આ સમજવાં, કે અહુરમજ્દનું જ્ઞાન, દાદારી એટલે સર્વ ચીજ પેદા કરનાર તરીકેની તેની શક્તિ અને દાવરી એટલે ધનસાધ, એ સાતે શક્તિઓમાં કેવી રીતે સમાપ્ત છે, તે માટે તેવણે, જુદે જુદે મરતમે ખુદાઇ યાદમાં મશગુલ રહી, જ્ઞાન મેળવ્યું. તેવણે એવી પેહેલી મુલાકાત યા પેહેલી ખુદાઇ જ્ઞાનની બશારત વેહેલખતી નદીના કિનારા ઉપર, મેદ્યોજરેમ ગાહમ્મારના એક અવસર ઉપર, થઇ હતી. ત્યારે બહારની મોસમ ખાલેલી હતી. દાદાર અહુરમજ્દ સાથે એ મુલાકાતે બલાં મન (વકુમન) મારફતે થઇ હતી. એ મુલાકાતમાં એવણે પુછવામાં આવ્યું કે “તારી સૌથી મોટી મોરાદ શું છે ? હૈયાતીમાં તારી કોશેશ શું છે ? ” ત્યારે તેવણે જણાવ્યું કે “તે દાદાર ફરમાવે તેમ પવિત્ર જીંદગીમાં અશોષ અખત્યાર કરે.”

અહુરમજ્દ અને તેના બીજા છ અમેશારપદોની મુલાકાત લઇ, તે દાદારની સર્વ શક્તિઓનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેલવીને પેગામ્મર પોતાની દીન, પોતાના નવા વિચારો દુનિયામાં બીજાઓને સમજાવવા તૈયાર થયા. જુના વિચારવાળાઓમાં પોતાના નવા વિચારો દાખલ કરવાનું કામ સહેલ ન હતું. તે જુના વિચારવાળાઓ ધણીક રીતે, તેવણની સામે થવા લાગ્યા. તેઓ ધણીક લાલચોથી તેવણને તેવણનાં કામથી દૂર રાખવાની કોશેશ કરવા લાગ્યા. પણ અહુરમજ્દ ઉપરનો વિશ્વાસ, કે તેણે સધળું સારાં મારે ચરણ્યું છે, તેથી, અને તે સાહેબ તરફથી જે હથિયાર રજુ કરવાને તેવણ શક્તિવાન થયા હતા તેથી, એટલે

અહુનવરના પવિત્ર કલામથી તેવણુ સામે થયા. તેવણુને નાસિપાસી અને નિરાશા વચ્ચે ધણું ક્રમ કરવું પડ્યું. દીન જાહેર કરવાની જશારત પછી છેક દશ વર્ષે તેવણુ પોતાના પિત્રાધ મેધ્યોમાહને પોતાનો પેહેલો શાગેઈ કરી શક્યા. ત્યારપછી બે વર્ષની, એટલે દીનની જશારત પછી બાર વર્ષની લાંબી મુદતે, તેવણુ શાહ ગુસ્તારપને પોતાનો ચેલો બનાવ્યો. દીન જાહેર થવા પછી પેહેલાં દશ વર્ષમાં, જ્યારે એકજ શાગેઈ મળ્યો હતો, ત્યારે, જાણે જરાક નામોરાદી જેવું લાગ્યું. પણ હવે ખુદ પાદશાહને પોતાને શાગેઈ કરવાથી ફતેહ નક્કી થઈ હતી.

જરથોસ્તી દીનની સમ્યાઈથી શાહ ગુસ્તારપ તેવણુની દીન તરફ રૂચ્યા. તેણે પોતાનાં ખુલ્લાં મનના વિચારથી એવણુની દીન કબુલ રાખી. શાહ ગુસ્તારપને દીન સમજાવવા આગમચ પેગામ્પરે તેની રાણી હુતોશને પોતાની દીન સમજાવી અને તેણીની ખાતરી કીધી. પછી તેણીની કુમકથી તેવણે પાદશાહને દીન સમજાવી અને તેની પાસે તે કબુલ કરાવી. દેશનાં રાણી અને રાજા પછી પાદશાહી કુટુંબનાં ધણાકેએ જરથોસ્તી દીન કબુલ કીધી. તેઓમાં પાદશાહને બાધ જરીર, ખેટાઓ અસ્ફન્દયાર અને પેશોતન, વજીર જમારપ અને તેના ખેશી કશોરતર, વિગેરે હતા.

શાહ ગુસ્તારપે તેવણુની દીન કબુલ કીધી, તેને લીધે એ પાદશાહ અને તુરાની પાદશાહ અર્જનરપ વચ્ચે લડાઈ થઈ. અર્જનરપ દુબખે વખત ધરાન ઉપર હુમલો લાવ્યો. પેહેલી લડાઈમાં તે હાર્યો અને નાઠો. પછી થોડોક વખત રહી તે ફરીથી હુમલો લાવ્યો. એ બીજા હુમલામાં તે

કાઓ અને એ વેળાએ પેગામ્બર જરથોસ્ત તેનાં એક સાથી તુરપસતુરને હાથે માર્યા ગયા.

એવણુનું મરણ

દિરદોસી શાહ અરખરપના બીજા હુમલાનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે જરથોસ્ત તે હુમલા વખતે માર્યા ગયા. પણ તે કહે છે કે “કાણુને હાથે એવણુનું મરણ નિપજ્યું, તે હું જાણુનો નથી.” પણ બીજાં પુસ્તકો ઉપરથી માત્રુમ પડે છે કે, તુરપરાતુર નામનાં દીન-દુસ્મનને હાથે તેવણુનું મરણ નિપજ્યું હતું. ૧ આ તુરપરાતુરને દીનકર્દમારે બરાતુરત કહ્યો છે. એજ પુસ્તકમાં^૨ એને બૂરો ધર્મગુર અને જરથોસ્તીઓની જાતનું મોત નિપજાવનાર કહ્યો છે. જાદરપરમનાં પુસ્તક^૩માં જણાવવા પ્રમાણે એ તુરપરાતુર, ઉશીસ્તર ખાનદાનના પાંચ ભાઇઓ, જેઓ મિનોચેહેરની ઓલાદના હતા, અને જેઓ એવણુના દુસ્મનો હતા, તેઓમાં ત્રીજો ભાઇ હતો, અને એવણુનો મોટો દુસ્મન હતો.

પેગામ્બર જરથોસ્તની મરણ વખતે ઉચ્ચર

જાદરપરમના પુસ્તકમાં કહે છે કે “(દીન ફેલાવા પછીનાં) ૪૭ માં વર્ષમાં જરથોસ્ત હક થયા. તેવણુ અર્દીમેહેસ્ત

(૧) બહમન યસ્ત, બાબ ૨ ફ. ૩; સદદર, બાબ ૯. ફ. ૫; દીન-કર્દ દફતર ૮ બાબ ૩૫ ફ. ૧૩ (ડા. વેસ્ટ S. B. E. XXXVII, p. 111); દીનકર્દ, દફતર ૯, બાબ ૧૦ ફ. ૩ (S. B. E. XXXVII p. 185); દાદેસ્તાને દીની, બાબ ૭૨ ફ. ૮; દસ્તુર પેશોતનનું દસ્તુર જરથોસ્ત બેહેરામનું જરથોસ્તનામું પા. ૧૭૨.

(૨) દસ્તુર પેશોતનની દીનકર્દનું વાલમ ૧. પેહેલવી પા. ૨૩, તરજુમો પા. ૧૯.

(૩) વાલમ ૭, ગુજરાતી તરજુમો પા. ૪૪૮.

(૪) બાબ ૧૫, ફ. ૩. S. B. E. XLVII p. 143.

મહિનો ને ખોર્શેદ રોજે ૭૭ વર્ષ અને ૪૦ દહાઝની ઉમ્મરનાં થયા. આઠ વહીજક મહીનાને લીધે, દેહ મહિનાને ખોર્શેદ રોજે તેવણુને માન લાયક મણુવા જોઇએ”^૧.

એક ફકરા પ્રમાણે ત્યારે પેગામ્બર જરથોસ્ત ૭૭ વર્ષ અને ૪૦ દહાઝની ઉમ્મરે હક થયા હતા. હસ્તુર જરથોસ્ત બેહરામના ફારસી જરથોસ્તનામાં^૨માં પણ કહે છે કે તેવણુ ૭૭ વર્ષની ઉમરે હક થયા હતા અને તે વખતે ગુસ્તાસ્પના રાજ્યનાં ૬૮ વર્ષ પસાર થયાં હતાં. દીનકર્દનાં ૭માં ફક્તર^૩ પ્રમાણે પણ એવણુની ઉમ્મર મરણુ વખતે ૭૭ વર્ષની હતી અને એવણુ પોતાની દીન જાહેર કરવા પછી ૪૭ મે વર્ષે હક થયા હતા. ઉપલા જાદસ્પરમનાં ફકરા પ્રમાણે પણ એવણુ દીન જાહેર કરવા પછી ૪૭મે વર્ષે હક થયા હતા. માસુદી^૪ નામનો આરબ લખનાર, જે ઇ. સ. ૯૧૫માં થઇ ગયો છે, તે પણ જણાવે છે^૫ કે તેવણુ ૭૭ વર્ષની ઉમ્મરે હક થયા હતા. જાદસ્પરમનાં પુસ્તકમાં એવણુનાં મરણુનાં બે દિવસો જણાવ્યા છે. તેની મતલબ આ કે તેવણુનાં મરણુનો ખરો દિવસ તો અર્દાબેહેસ્ત મહિનો અને ખોર્શેદ રોજ હતો. પણ દર ચાર વર્ષે વખતની કસરનો એક દાહડો વધવો જોઇએ, તેની ગણતરી અમલમાં ન લેવાથી એ લખનારના વખતમાં તેવણુના મરણુનો દિવસ દેહ મહિનો અને ખોર્શેદ રોજ થયો હતો.

(૧) જાદસ્પરમ, ખા. ૨૩ ફ. ૬. S. B. E. XLVII p. 165

(૨) હસ્તુર પેરોતનનો “પેગમબર સાહેબ અરો જરથોસ્તના જનમારાનો બેહવાલ”, પા. ૧૭૧.

(૩) S. B. E. XLVII, p. 73. ફક્તર ૭ મું ખાળ પ. ફ. ૧.

(૪) Maçoudi par B. de Meynard Vol. II p. 127 Chap. XXI.

જરથોસ્ત પેગામ્બરની જીંદગી ઉપરથી મલતો

૫૩૧

જરથોસ્તની જીંદગીનો ઉપલો અહેવાલ આપણને નીચલા યોગ્ય વિચારો સુચવે છે.

(૧) સારા ધારા

પેહેલો બોધજનક વિચાર આ છે કે પોતાનાં માત પિતા અને ઉસ્તાદ આગળની કેળવણી તમામ કરી, તેવણુ ૨૦ વર્ષની ઉમરે એક પાઠાક ઉપર એકાંતવાસમાં રહ્યા હતા, અને ત્યાં ૧૦ વર્ષ સુધી શાંત મને અદુરમજદને યાદ કરી તેવણુ અભ્યાસ અને શાંત વિચાર-માં વખત ગુજાર્યો હતો. તેમ કરી, તે દાદરની બશારતથી આગળી દીવામાં સુધારો કરી એક સુધારક તરીકે પોતાની નવી દીન તેવણુ જાહેર કરી હતી. તેવણુ પછીના જમાનાએ એક અવાજ તેવણુને એક પેહેલી પંક્તિના સુધારક ગણ્યા છે. પેહેલવી પુસ્તકોમાં એવણુની જીંદગી બાબે જે એશાસઓ મળે છે તે ટાંકી અને તેને એશારો કરી ૫૦ વેસ્ટ આ અનુમાન ઉપર આવે છે કે, પેગામ્બર જરથોસ્ત એક નવ્ય ધર્મ સ્થાપક સાથે એક સુધારક હતા. તેવણુ આગળા તરીકાઓમાં જે જે બધું હતું, તે જાળવી રાખ્યું અને જે નવું ફાયદાકારક હતું તે ઉમેર્યું હતું. ૫૦ જેકસન પણ પેગામ્બર જરથોસ્તને એક સુધારક જાહેર કરે છે.

આપણુ સર્વ, આ સુધારા અને વધારાના જમાનામાં, રહીએ છીએ. વખતનું લોલક એક નાકેથી ખીજે. નાકે જમાના થયા હીલતું આવ્યું છે. એક પ્રજા માટે એક

જમાનો સુધારા અને વધારાનો મણુનો આવ્યો છે તો બીજો જમાનો તેથી ઉઘટાજ મણુયો છે. પણ કોઈબી રીતે જોતાં દિસે છે કે આ દુનિયા આગળ વધતી અને સુધરતી આવી છે. તે કશોકેરેતી એટલે તાજી યાને નવી હાલત તરફ આગલ વધતી આવી છે. તે હાલત ઉપજવવાનું આપણુ સર્વનું કામ છે. ‘સુધારો’ એટલે ‘સારો ધારો’ અખત્યાર કરવો, એ આપણુ સર્વનો ધર્મ છે. એ આપણુ સર્વની ફરજ છે. તેમજ ‘કુધારો’ એટલે ‘ખરાબ ધારો’ ત્યાગ કરવો એ પણ આપણુ સર્વનો ધર્મ છે, એ પણ આપણુ સર્વની ફરજ છે. એ બન્ને આપણા પેગામ્મરે આપણને સોંપેલાં, આપણને દેખાડેલાં કામો છે. તેવણુ પોને, જેમ એક અરાજે બોલાયું છે તેમ, એક પેહેલી પંક્તિના સુધારક હતા. ત્યારે આપણુ, જેઓ સર્વ સુધારાના કહેવાતા જમાનામાં જીવ્યે છિએ, તેઓએ સુધારો અખત્યાર કરવા માટે હાલ શું કરવું જોઈએ? તે બાબે આપણે આપણાં એ મહાત્મા પેગામ્મરની, આપણા એ મોહટા સુધારકની જીંદગી ઉપરથી ધડા લેવે જોઈએ.

સુધારો અથવા સારો ધારો એટલે શું ?

પેહેલાં તો આપણે સમજવું જોઈએ કે ‘સુધારો’ અથવા ‘સારો ધારો’ એટલે શું ? અથવા સુધારો અખત્યાર કરવો એટલે શું ? એ સવાલને જો તમો તમારા પેગામ્મરનાં વિચારોની રૂઢીના શબ્દોમાં, તેની કારકીર્દિ ઉપરથી ઉપજતા વિચારોનાં શબ્દોમાં, જવાબ આપવા માગતા હોવો તો, ડા. વેરટના ઉપક્તા શબ્દોમાં કહીએ તો, તે જવાબ આ છે કે “ માણસ જાતને માટે

જેખી કાંઈ ખુદ અથવા તુલસાનકારક હોય તે તજવું, અને માણસ જાત માટે જેખી કાંઈ બહુ અને ફાયદાકારક હોય તે અખત્યાર કરવું, તે સુધારો છે. ” આ વ્યાખ્યામાં જે ખુદ અને બહુ તે બેઉ શારીરિક અને આત્મિક (Physical and Spiritual) સમજવું. જરથોસ્તે શિખવેલી દીનનાં ફર્માનોની અને તે ફર્માનોને આધારે રચાયેલા રિવાજો અને રીતભાતોની ખરી તપાસ યા કસોટી તમારે કરવી હોય તો તે પેગામ્બર જરથોસ્તે શિખવેલા એ મૂળ કાયદા પ્રમાણે કરવી.

(૨) જીંદગીમાં સુખ અને દુઃખ લેનાયલું છે.

પેગામ્બર જરથોસ્તની જીંદગીની હકીકત ઉપરથી આપણને ખીજો અગત્યનો વિચાર આવે છે તે આ છે કે, તેવણના જેવા તે દાદારના પસંદ કાષ્ટેના પેહેલી પંક્તિનાં માણસ માટે પણ આ દુનિયાની જીંદગી કાંઈ ગુલામનું ગિજાનું ન હતી. તમારા વિચાર પ્રમાણે પેગામ્બર જરથોસ્તનાં કરતાં કાંઈ માણસ આ દુનિયામાં મોટો થયો છે ? જ્યારે તેવણનાં જન્મથી કુલ જગત હસતી થઈ હતી ત્યારે અત્તમને તેવણ મોટામાં મોટા માણસ હોવા જોઈએ. આપણે તો આપણા ધર્મ તરફની જનકેશાની માટે એમ કહીએ છીએ, પણ રેઃચન છે, કે જુદા જુદા દેશોના અને જુદા જુદા જમાનાના વિદ્વાનો, અને વળી હાલના જમાનાના મોટા વિદ્વાનો પણ, પેગામ્બર જરથોસ્તને એક મોટા દિલસુદ અને સર્વ બાબનોના ઉંડાણથી વિચાર કરનાર એક મહાન પુરુષ ગણે છે. ત્યારે એવા ખુદ દાદાર અને વળી દુનિયાએ પસંદ કરેલા મહાન પુરુષની જીંદગી કેવી નિવડી હતી ? શું તે, જેને સાધારણ રીતે માણસો આસાન અથવા સુખી કહે

છે તેવી ગુજરી હતી ? ના. તેથી, તદ્દન ઉલટું, તે છાંદગી ચિંતા અને ફિકરની, મેહેનત અને રંજની, દુશ્મનાઈ અને હરિફાઈની, અદેખાઈ અને ધર્પાની ગુજરી હતી. દુકંમાં તે હાડમારી અને જીમખેશની ગુજરી હતી. સાત વર્ષની ઉંમરે પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરી, તેવણુ ૨૦ વર્ષની ઉંમરે એક પાઠશાળામાં એકાંતવાસી થયા હતા. ૧૦ વર્ષ ત્યાં અભ્યાસ કરી અને સ્નાતપણે વિચાર કરી, ખુદ દાદારથી બશારત મેળવી તેવણુ પાઠાડી એકાંતવાસમાંથી પાછા વસ્તીવાળા મુલકમાં આવ્યા હતા અને પોતાના એકાંતવાસના અભ્યાસનાં પરિણામ તરીકે પોતાની દીન લોકોને શિખાડવા લાગ્યા હતા. તેનું પરિણામ શું શરૂઆતમાં જ દ્રુતેહમંદ આવ્યું હતું ? ના. પહાડ પરથી નીચે આવ્યા પછી ત્રણ વર્ષે, જ્યારે તેવણુ કરપ નામના પોતાનાં ખેશી કુંડુંબ આગળ અને તેઓમાંના અઉર્વર્ધ્વતીદંગ નામના શખ્સ આગળ દીન સમજાવવા માંડી ત્યારે તે ક્રેશેશ નિષ્ફળ ગઈ. પાઠશાળાપરની ઉતાર્યા પછી એક દશમે વર્ષે તેવણુ મેદ્યોમાહને પોતાનો પેહેલો શાગેદ બનાવી શક્યા એટલે દશ વર્ષની મેહેનતે ફક્ત એકજ નામીયા ધણીને માજદયરની જરથોસ્તી બનાવી શક્યા. “મજદયરનો અહીં મજદયરનો જરથુસ્તિશ” એટલે “હું માજદયરનાન છું, હું જરથોસ્તી માજદયરનાન છું,” એવા દીનના એકરારના સુખન ફક્ત એકજ જન અને તે પોતાના ખેશી મેદ્યોમાહ પાસ તેવણુ બોલાવી શક્યા હતા. ત્યાર પછી એક બે વર્ષે, એટલે પહાડના એકાંતવાસમાંથી દીન ફેલાવવાના હેતુથી નીચે ઉતરી દીન બહુર કળવા પછી એક બારમે વર્ષે, તેવણુ શાહ ગુસ્તારપને પોતાનો ચેલો બનાવી શક્યા હતા. તેવણુ એ શાહને જરથોસ્તી બનાવી શક્યા, તે તેવણુની

મોટી ફતેહ હતી. પણ તે આગમચ તેવણને ફટકી હાડમારી ખમવી પડી હતી? તેવણ સામે દુશ્મનો ઉભા થયા હતા. તે દુશ્મનોએ તેવણ ઉપર તરેહવાર આળો મુક્યાં હતાં. તેવણની અને તેવણની દીનની દુશ્મની ખાતર અરજરૂપ જેવા પાદશાહ ગુલામરૂપ સાંમે જંગ લાગ્યો હતો. એ સઘળાંની જેહમત અને રંજ, ચિંતા અને ફિકર, હાડમારી અને હેજમારી, કાંઈ થોડી નહિ હતી. ત્યારે આપણા પેગામ્બરની જીંદગી કાંઈ એશ અને આગમ, રાહત અને આસાની ભરી ન હતી. પણ ફિકર અને ચિંતા, રંજ અને જેહમત ભરી હતી. પણ તે સર્વનું સેવટ શું કહેવાય? તે ફતેહમંદ કહેવાય. એ સઘળું છતાં તેવણની જીંદગી સેવટે ફતેહમંદ નિવડી હતી. સઘળાંનું સાફ સેવટ આગ્યું. તેવણના જમાનાએ તેવણનાં કામની પિછાન બરાબર ન કરી, તો તેવણની પછીના જમાનાઓએ, અને તેમાં આજના જમાનાએ વટીક તેવણની પિછાણ બરાબર કીધી છે.

એવણ સાહેબની જીંદગીનો આ સફા ત્યારે આપણને શું ચિખાડે છે? તે આ ચિખાડે છે, કે આ દુનિયા, જ્યારે તેવણના જેવા અહુરમઝદ અને માણસોથી પસંદ પામેલા પેગામ્બર માટે, “ગુલામનાં મિછાનાં” જેવી ન હતી, તો આપણુ સાધારણ બંદાઓ માટે કેમ હોય? આપણે આપણું કામ કરવા માટે, ફરજ બજાવવા માટે, હંમેશા સુખનો વિચાર કરવાનો નથી. જીંદગીમાં સુખ સાથે દુઃખ તો બેળામણું છે. સુખ મેળવવા માટે દુઃખ વેઠવું જ જોઈએ. દીમીટરના આ શબ્દો છે કે “જે માણસે દુઃખ જોયું નહિ હોય તેનાં કરતાં વધારે અ-સુખી કેમ નહિ.”

જીંદગીમાં સુખ સાથે દુઃખ તો ભોગવવાનું જ છે. આખી જીંદગી સુખી હોય તો સુખ તરીકે સુખની પિછાન ન થાય થા તેની મજાહ ન મળે. દુઃખ અથવા જાંજાળ સાથેની સરખામણીમાંજ, સુખ, સુખ તરીકે વાહલું લાગે છે. જાહેર જીંદગીમાં પડેલા માણસ માટે ખરું સુખ શામાં છે? તે બાબે આ જગત અગત્યનો છે કે “દેખાઈતી દુશ્મનાઈ તળેથી દિલસોજી અને સંબંધ શોધી કાઢવામાં, કુસંપની વચ્ચેથી સંપ અથવા મળતાપણું ઉત્પન્ન કરવામાં અને સંપૂર્ણ અવ્યવસ્થામાંથી વ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરવામાં સુખ સમાયતું છે.”

(૩) ખરું સુખ ફરજ બજાવવામાં છે.

પેગામ્બર જ્ઞરથોસ્તની જીંદગી આપણને જે ત્રીજો વિચાર સુચવે છે તે આ છે, કે ખરું સુખ ફરજ બજાવવામાં અને તે ફરજ બજાવવામાં ગમે તેવી મુશ્કેલીઓ આવી પડે તે મુશ્કેલીઓનું દુઃખ ખમવામાં છે. તે મુશ્કેલીઓ અને દુઃખો ખમતાં જોખમમાં જવું પડે તો તેની કાંઈ ખિસાત નહિ મળી જાય જોઈએ. પેગામ્બર જ્ઞરથોસ્તનો અથવા તેવણની દીનનો નીતિજનક સંકેતનો શબ્દ (watchword), ૩૦ જેકસન કહે છે તેમ, “અપેમ વોહૂ વહિસ્તેમ અસ્તી” એટલે “અશોઈ સર્વથી સરસ ન્યામત છે,” એ ફકરા છે. તેવણનાં ફર્માનોમાં મોટામાં મોટું ફર્માન આ છે કે “જીવકાંને વિકકારવું અને સાચું અખત્યાર કરવું.” એ ફર્માન પાળવું, એ આપણુ સર્વની ફરજ છે.

૩૦ જેકસન કહે છે તેમ “અસલી ધરાનીઓનાં ફર્માના મુળ તરીકે મળતાં નીતિમાન ફર્માનોમાં એ

સર્વથી મુગ પાપા તરીકેનું ફર્માન હતું.” પેગામ્બર જરયેસ્ત, પોને શિખવેલો એ નિયમ ધ્યાનમાં રાખી, તે ઉપર અમલ કરી, પોતાની જાંઘડીમાં ફરજ બજાવી સુખ શોધતા. પોતાની બધી દીન ફેલાવવામાં એવણુને ધણી દુશ્મનાઈ મળતી, પણ એવણુ સાહેબ ધીરજથી પોતાના દુશ્મનો વટીકને પોતાનાં વિચારો સમજાવવામાં સમ્મુરી અને ધીરજ વાપરતા અને તેઓને હરીફ બનાવવાને બદલે પોતાનાં કામ તરફ દિલસોજ બનાવવાને કોશેશ કરતા. પોતાના મુલકમાં ધર્મ અને નીતિ સંબંધી ધણું અચોક્કસ-પણું અને જેરવ્યવસ્થા જોઇ, તેવણે તેમાંથી હિમ્મતથી ચોક્કસ-પણું અને વ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરવાની ફરજ જોઇ, અને તે ફરજ બજાવવામાં તેવણે પોતાનું સુખ જોયું. પોતાની દીનવાળાઓને જે એકરાર કરવાને તેવણે શિખવેલું-કે તેઓએ જાન જાપ તોપણુ (“નોઘત અરો, નોઘત ઉસ્તાનહે ચીન્માનિ” એટલે “નહિ શરીરના કે નહિ જાનના પ્યાર ખાતર પણુ”) ખોટું કરવું નહિ-તે તેવણે પોને પોતાના દાખલાથી ખૂં પાડ્યું હતું. તેવણે પોતાનાં આકીન માટે, પોતાના વિચારને વળગી રહેવા માટે પોતાનો જાન પણુ ખોલ્યો હતો. આપણે જોયું તેમ, તેવણુ કોઇ કુદરતી માટે મરણ પામ્યા હતા નહિ, પણ એક દિન દુશ્મન, જે તેવણુ સાથે તેવણુની નરી દીનને લીધે દુશ્મની ધરાવતો હતો, તેના હાથે માર્યા ગયા હતા.

(૪) બલ્લાં કામમાં ઉત્તર

જરયેસ્ત સાહેબની જાંઘડીની હકીકત ઉપરથી આપણને એવો કીમતી ધડો આ મળે છે, કે એક બલ્લાં કામને

હાથ ધરવું તો તેનાં સેવક માટે ધણું ચિંતાતુર નહિ બનવું. તે ફતેહમંદ ઉતરશે કે નહિ, તે બાબે વિચાર કરવા ધણું ચિંતાતુર નહિ બનવું. તે ફતેહમંદ ઉતરશે કે નહિ તે બાબે વિચાર કરવા ધણું ખોટી ચલું નહિ. અલગતે કોઈ કામ બહુ છે કે નહિ તે બાબે આપણને શક હોય તો એક મુઠ્ઠીને એક હજાર વખત ખોટી ચલું અને તે ઉપર વિચાર કરવો. પણ જે એક કામ આપણને વાજખી અને આળુઆળુનાઓનાં બધાં માટે અમલ્યનું લાગે તો તેમાં આપણને ફતેહ મલશે કે નહિ તે બાબેના વિચારોએ આપણને તે કામ હાથ ધરવાથી અથવા હાર પાડવાથી અટકાવવા નહિ જોઈએ. તે કામ આપણે હાથે પાર પડે નહિ તો શીકર નહિ, તે કોઈને હાથ પાર પડશે. તે માટે કાંઈ નહિ તો કારોશ કરવી. કેટલાક દાનાવો આપણને સમજાવે છે તેમ, કાંઈ નહિ તો ભલો વિચાર વટીક પોતાનો છાપ આળુઆળુ પાંચરી રાખે છે. એક ભલો વિચાર અમલમાં નહિ આવે તોપણ તેની અસર આળુઆળુ જાણે તર્યા કરે છે અને તે વિચાર અમલમાં તુરત નહિ મુકાય તોપણ તેની સુગંધ તો આળુઆળુ ફેલાયતી રહે છે. જ્યારે ફક્ત વિચારના સંબંધમાં એમ છે ત્યારે કામના સંબંધમાં તો એ ઘણી હદે ખરું છે. જે આપણને એક કામ બહુ દિસે તો તેનું પરિણામ આપણે હાથે અથવા આપણા વખતમાં ફતેહમંદ આવશે કે નહિ, તે માટે વિચાર કરવા ધણું ખોટી ચલું નહિ. પેગામ્મર જરથોસ્તે જે દીન જાહેર કરી હતી તેનું પરિણામ, જેટલું તેવણની જીંદગીના વખતમાં બહુ આવ્યું, તેના કરતાં તેવણ પછી વધારે આવ્યું. તેવણની દીનનો ફેલાવો તેવણ પછી વધારે

થયો. માટે એક કામ જો બહુ દિવસે અને તે માટે જો આપણી ખાતરી થાય તો તે એલાશક હાથ ધરવું. તેમાં નિષ્ફળતા મળે તો ફિકર નહિ. તે નિષ્ફળતા બવિશ્યની કોઈ ફતેહ માટે માર્ગ ખુલ્લો કરશે. તે કામ કરવું તો તે ખરી કાળજી અને ઉમંગથી કરવું. જાણે તેની ફતેહનો સધળો આધાર આપણા એકલાની ઉપરજ હોય તેમ ઉમંગથી કરવું. એક દાનાવ શિખામણુ દેછે તેમ, એક કામ હાથ ધરવું ત્યારે ખુદ તે પાર પાડે એવી દુવા ઉપરજ ફક્ત આધાર રાખી ઠંડે દિલે અને અર્ધે મને નહિ કરવું. પશુ ગરમ અને તાજાં દિલે અને સંપૂર્ણ મને કરવું. તે દાનાવ કહે છે તેમ, જાણે ખુદ નહિ હોય અને તે કામનો સધળો આધાર આપણા ઉપરજ હોય તેમ ધારી હિમ્મત અને ઉલટ, રંજ અને જેહમતથી તે કામ હાથ ધરવું. તે કામનો દડો ગમડનો કરી, તે તમામ કરી, પછી તેનાં પરિણામ માટે, તેની ફતેહ માટે, અહુરમજ્દ ઉપર, અહુરમજ્દના કાયદાઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો અને ધારવું કે “આપણુ તો ખિસાત વિનાના છીએ અને તે કામની ફતેહનો સધળો આધાર તે સાહેબ ઉપર, તે સાહેબના કાયદાઓ ઉપરજ છે.” ત્યારે એક બહુ કામ ખરાં જીમરથી, ઉલટ અને ખંતથી હાથ ધરવું. તેમાં નિષ્ફળતા મળે તો ફિકર નહિ. તે ફતેહનોજ માર્ગ છે. ખરી નિષ્ફળતા તો તે માટે કોશિશ નહિ કરવામાં છે. એક લખનાર કહે છે તેમ “મુખ્ય નિષ્ફળતા તો એક કામ માટે કોશિશ કરતા બંધ પડવું તે છે.”^૧

(૧) જુઓ મારો વિષય “યોગાચાર જરથોસ્ત અને તેવણની છંદગી ઉપરથી ઉપજતા વિચારો” (જરથોસ્તી ધર્મ સંબંધી લાપણો અને વાંચેલે ભાગ ૧. પા. ૧૪૪ થી ૧૪૬)

પ્રકરણ છઠું.

અથો જરથોસ્ત પછી આજ સુધીની જરથોસ્તી
ધર્મની કુંક તવારોખ.

શાહ ગુસ્તાસ્પે, અસફન્દયાર, બહુમન
અને દારાએ દારાબ

પાદશાહ ગુસ્તાસ્પે, જરથોસ્તી દીન પોતે કબુલ
કરવા પછી તે દીન બધે ફેલાવી. તે માટે પો-
તાના બેટા અસફન્દયારને એક હિંદુસ્તાન સુધી
મોકલ્યો હતો. રખીયવનની આફ્રીનમાં દીનની સ્તુતિ
કરનારાઓ અને દીન કબુલ કરનારાઓ સાથે એના ફરોહરને
એ સમયે યાદ કર્યું છે. ફિરદોસીર પ્રમાણે તેણે જરથોસ્તી-
દીનનાં સંબંધમાં માનતા લીધી હતી કે તે તે દીન ફેલાવીને
૧૦૦ આતશ કહેલો સ્થાપશે.

દીન માટેની અરજરૂપ સાથની ખીજી લગાઇમાં
પેગામ્બર જરથોસ્ત માર્યા ગયા પછી, તેવણની દીન વધુ
અને વધુ ફેલાતી ગઇ. પાદશાહ ગુસ્તાસ્પે એ દીનનાં
ફેલાવા માટે ઘણું કર્યું હતું. ૨૧ નુસ્કોમાંનાં ૧૧ માં નુસ્ક
પ્રમાણે તેણે તે સારી જગ્યામાં ફેલાવવાની કોશિશ કરી હતી.

(૧) S. B. E. XXXVII, (p. 442.) માં નુસ્કની વિગત.
જુઓ દીનકહ, ફફ્તર યોજુ' (દસ્તુર પેશોતનનું વોલ્યુમ ૬. પા.
૫૪૫) S. B. E.

(૨) શાહનામું

(૩) જુઓ ફારસી રવાયતોમાં અને દીને વજર કહ'માં ૧૧ માં
નુસ્કનો સાર; S. B. E. XXXVII, પા. ૪૨૪, ૪૪૨. જુઓ મારી
યાદમારે જરીરાન ચત્રોઇહા એ અહરાન વ અફદીઅ વ સહીગીઅ એ
સીસ્તાન', પા. ૧૨૫.

શાહ ગુસ્તાસપે પેહેલે પોતાનાં મુશ્કની આશપાસ સીસ્તાનમાં ફજદાન સરૌવરનાં મુશ્કમાં એ દીન ફેલાવી. એ બાબે 'અફદીઅ વ સહીગીઅ એ સીસ્તાન' નામનાં પેહેલવી પુસ્તકમાં કહે છે કે "ગુસ્તાસપ પાદશાહે ફજદાન સરૌવરપર દીન ચાલુ કીધી; પેહેલે સીસ્તાનમાં અને પછી બીજાં શહેરોમાં. અને ગુસ્તાસપ પાદશાહ જરથોસ્ત સાથેની પુછપુરછથી અને ખોસ્તનો અહુમ સ્તુદાન તેજ મિસાલે જરથોસ્તનાં શાગેદાં (સાથેની પુછપુરછથી) પેહેલ વેહેલાં ખરાં હુમરથી તે (જરથોસ્ત)ના ચેલા થયા હતા.

“ સીસ્તાનમાં દીન જિખવી અને (તેને વધારે) ફેલાવવા માટે ૫૦ અને ૫૦ (ની સંખ્યામાં) સારા આદમીનાં કુટુંબોમાં તેઓ ગયા. એક તુસ્ક, જેને દવાસીરજ કહે છે, તેને તૈયાર કરવા માટે જરથોસ્તનાં સએનખેર્જ મિત્રો, જે અશકાંન, તેના જેવો (શાગેદ રાઝાયલો) હતો. ”^૧

દીનકર્દનાં ચોથાં દફતરમાં શાહ ગુસ્તાસપ પછી જરથોસ્તી દીન કેમ ફેલાઈ તે બાબે કેટલીક હકીકત આપી છે. ત્યાં કહે છે કે “જ્યારે પાદશાહ ગુસ્તાસપ (તુરાનના પાદશાહ) અર્જસ્પ સાથેની લગ્નપ્રથી ફારેગ થયો, ત્યારે તેણે બીજા પાદશાહે ઉપર (માજદયસ્તી) દીન કમુત્ર કરવાના પેગામે મોકલ્યા; તથા સઘળી ધનાઘરોમાનાં જે જેબદાર માજદયસ્તી દીનના લખાણો ધણીક તરેહની સમજ અને શક્તિ મેલવવાને લગતાં હતાં, તેનો (દુનિયાનાં લોકોમાં) ફેલાવો કરવા સાફ રખીતિ અને અરજસરપ અને બીજા તેને લગતી બાબાઓનો અભ્યાસ કરેલા મોખેદો, જેઓ ફરશાસ્તરની આમળ

દીનને લગતા જ્ઞાનનો પુરતો અભ્યાસ ખોતેરસમાં કરીને આવેલા હતા, તેઓને સાથે મોકલ્યા હતા. ”૧

અસહનદયાર પછી તેના બેટા બહમને તમામ દુનિયામાં દીન ફેલાવવાની કાશેશ્વ કીધી.૨

બહમન પછી દારાએ દારામ નામનાં પાદશાહે જરથોસ્તી દીનનું સાહિત્ય એકઠું કરવા અને ફેલાવવાનાં કામમાં મદદ કીધી હતી. દીનકર્દ^૩ પ્રમાણે ધરાનનાં ગંજે શપીગાન અને દજે નપીસ્ત નામનાં બે પુસ્તકખાનાઓને સંપૂર્ણ કરવામાં એનો હાથ હતો.

સાએન અહુમ સ્તુહાન.

અસહનદયાર પછી ખીજે જાણીતો પુરુષ, જેણે એ દીન ફેલાવવામાં આગેવાન ભાગ લીધો હતો, તે “સાએન અહુમ સ્તુહાન” નામનો પુરુષ હતો,^૪ જે પેગામ્યર જરથોસ્તે દીન જાહેર કરવા પછી ૧૦૦ વર્ષે જન્મ્યો હતો. તેનાં ૧૦૦ સાગેદોં હતા, જે સખળાઓએ એની સાથે દીન ફેલાવવામાં ભાગ લીધેલો દિસે છે. એની એ સેવાને લીધે એના ફરોહરને રપિથ્વનની આક્રીનમાં દીન જાણુનારાઓનાં

(૧) ઇસ્તુરજ પેશોતન બેશમજ સંજનાની દીનકર્દ, વાલમ ૬, પા. ૫૪૫.

(૨) “બાહુમનો ઈ રપેન્ત ફાતાન હમાક ગેહાન દીન શેખાક વાહુનીવ,” બહમન ચસ્ત, બાબ ૬, ફ. ૧૭. ઇસ્તુર કેકેબાદ આદર ખાદનો તેક્ક.

(૩) ફફતર ચાહુ. ઇસ્તુરજ પેશોતનનું વાલમ ૬, પ. ૫૪૬.

(૪) ફર્વેદીન ચસ્ત ફ. ૯૭, ૧૨૬; જુદસ્પરમ બાબ ૨૩, ફ. ૧૧, S. B. E. XLVII p. 166; દીનકર્દ (દ. પેશોતનનું) વા. ૧ પહેલવી તેક્ક પા. ૧૦, જેમાં ઇસ્તુર પેશોતને એ નામ હાણુન વાંચ્યું છે.

અને દીન શિખવનારાઓનાં ફરિહરની સાથે યાદ કર્યો છે. એવું દિસે છે કે એ ધણીએ પચાસ પચાસ જથ્થાના ગ્રંથકીનાં નિયમીત મીશનો (Missions) સ્થાપી તેઓને દીનના ફેલાવા માટે મોકલ્યાં હતાં.^૧

હિંદી અને યુનાની ઢાનાવો.

એ દીન ધરાનમાં ફેલાવા પછી તે તુરાન અને બીજા મુલકોમાં પણ ફેલાઈ હતી. પાછલાં પુસ્તકો પ્રમાણે હિંદુસ્તાન અને યુનાનથી ઢાનાવ મરદો ધરાન ગયા હતા, અને પેશામ્પર જરથોસ્ત પાસે તેની દીન શિખી તેઓએ તે હિંદુસ્તાન અને યુનાનમાં ફેલાવી હતી.^૨

હખામીનીઅન પાદશાહો.

હખામીનીઅન વંશના પાદશાહોના વખતમાં એ દીન આબુખાબુના મુલકોમાં ફેલાઈ હતી. પાદશાહ દારાયસ પોતાની તખ્તીમાં પોતાની દીન પુર્વ યુનાનથી પશ્ચિમે હિંદુસ્તાન સુધી ફેલાવવાની નોંધ લે છે.^૩

હખામીનીઅન જમાનામાં યુનાન અને ધરાન વચ્ચે મોટી લડાઈઓ થઈ હતી. તે લડાઈમાં જે ધરાનીઓની

(૧) જુઓ મારી “યાદગારે જરીરાન શરોહદાએ અહરાન વ અફરીઅ વ સહીગીઅ એ સીસ્તાન ” પા. ૧૨૫-૧૨૭.

(૨) હમેસ્તાન, Shea and Troyer's Translation (1843) Vol. I, pp. 276-77, ચંત્રમાચ નામું. જુઓ મે. Joachim Ménant નું પુસ્તક Zoroastre (1857) pp. 56-59.

(૩) નક્ષે ફસ્તમનો લેખ, Les Inscriptions des Achéménides, par M. J. Oppert, pp. 245-48.

યુનાન ઉપર ક્રોધ થઇ હતે તો આજે જરથોસ્તી દીન યુરોપના મોટા ભાગમાં ફેલાયલી હતે, એમ પ્રો. મેક્ઝમુલર જણાવે છે.^૧

સિકંદર

સિકંદરે જ્યારે ધરાનતું રાજ્ય જીતી લીધું (ધ. સ. પુર્વે ૩૨૯) ત્યારે ધરાનનાં રાજ્ય સાથે ધરાનની દીનને પણ મોટો ફટકો લાગ્યો. તે દીનતું ધણું સાહિત્ય નાશ પામ્યું.^૨ તે સાહિત્યનાં જે જાહેર મોટાં પુસ્તકખાનાં હતાં. તેમાંનું એક, જે દજે નપીસ્ત નામનું ઇસ્તખરમાં હતું, તે સિકંદરે ખાળી નાખ્યું. બીજું, જે ગંજે શપીગાન નામનું હતું, તેનાં પુસ્તકો યુનાનીઓ લઇ ગયા.

(૧) “If the battles of Marathon and Salamis had been lost and Greece had succumbed to Persia, the state religion of the Empire of Cyrus, which was the worship of Ormuzd, might have become the religion of the whole civilized world.”

“Chips from a German Workshop,” second edition (1880) Vol I, p. 162 Art. Modern Parsees.”

(૨) વીરાક્નામું ખાખ ૧ ક, ૧-૧૫; “શત્રોઇહા એ અધરાન એરવદ જ. જ. મોદીનું પુસ્તક, “યાદગારે જર્દીરાન શત્રોઇહા એ અધરાન.” વિગેરે પા. ૫૫; દસ્તુર તાનસરનું કાગળ. Journal Asiatique, Neuvième Série, Tome III 1894; દીનકર્દ, દક્તર ત્રીજી S. B. E. Vol XXXVII, Introduction pp. XXX-XXXI. p. 412-13; દસ્તુર પેચોતન જેહરામજી સંન-જાનું દીનકર્દનું વોલ્યુમ ૬, ગુજરાતી પાનાં ૫૩૮-૩૯; માસુદીનું પુસ્તક ‘હેતાબે મઝન અલનહાજ વ મઆદન અલ જહેર, ખાખ ૨૧; Maçoudi, par Barbier de Meynard, Vol II, p. 125.

વલ્ખશ

સિકંદરને હાથે થયેલી પાયમાલી પછી અસ્કાનીયન અથવા પાર્થિઅન વંશનાં વખતમાં વલ્ખશ (Vologeses I) નામના પાદશાહે ધરાની સાહિત્ય અને દીન સજીવન કરવાની કોશિશ કીધી. એ પાદશાહ પોતે એક ધર્મી મોખેદ કુટુંબનો પાદશાહ હતો. સિકંદર પછી ધર્મ અને ધર્મના સાહિત્યનાં સંબંધમાં એક જાતનો સિદ્ધા જમાનો (Dark Age) ખેડો હતો. તે હવે નાબુદ થવાના જરા જરા ચીનહ દેખાવાં લાગ્યાં. તેનાં જમાનામાં જરા સજીવનની (Renaissance) શરૂઆત થઈ.^૧

અર્દેશર બાબેગાન

પાર્થિઅન વંશ પછી અર્દેશર બાબેગાને (ધ. સ. ૨૨૬ થી ૨૪૦) ધરાને ફતેહ કરી તેનું અસલી ધરાની વંશનું રાજ્ય પ્રાપ્તું રચાયું. તેણે રાજ્યની સ્થાપના સાથે તેની અસલી દીનને પણ તેની પુરતી રોશની અને જહોજ-લાલીમાં સ્થાપવાની કોશિશ કીધી.^૨ વલ્ખશે જે સજીવનની

(૧) ધરાનનાં ધર્મ સંબંધી સાહિત્યની તવારીખ માટે જુઓ ઉપલાં દીનકર્દના દફતર ત્રીજાંનો સેવટનો ભાગ અને ચોથાંનો શરૂઆતનો ભાગ, હસતુર પેશોતનજીની દીનકર્દ વાલમ ૯ પાનું ૫૩૮ S. B. E. Vol, XXXVII, Introduction, pp. XXX-XXXI pp. 412-16. An Old Zend-Pahlavi Glossary by Dastur Hoshangji and Dr. Hang (1867) Introduction, pp. XXXI-XXXV for the text, and pp. XXXXV for the text, and pp. XXVII-XXXVIII for the translation

(૨). દીનકર્દ દફતર ચોથું. દફતર પેશોતનનું વાલ્યુમ ૯, પા. ૫૪૬. S. B. F. XXXVII, h. 414.

નાના પાયા ઉપર શરૂઆત કીધી હતી, તે હવે તેણે મોટા પાયા ઉપર ચાલુ કરવા માંડી. એ કાળે એ પાઠશાળાને રપિથનની આક્રીનમાં ખાસ કરી યાદ કીધો છે. એને એનાં દીન સજીવન કરવાનાં આ કામમાં તોસર યા તનસર નામના તેના દસ્તુરે મદદ કીધી હતી.

શાપુર પેહેલા

અર્દેશરની આ બાબતની કાશેશ તેના બેટા શાપુરે (ઇ. સ. ૨૪૦ થી ૨૭૧) ચાલુ રાખી. દીન અને રાજ્યની એકમતિ બાબે અર્દેશરે પોતાના આ બેટા શાપુરને ધણીક શિખામણો દીધી હતી. ત્યારે તે શિખામણો સાંભળી શાપુર, પોતાના કીર્તિવંત પિતાને પગલે ચાલી, દીનનાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવા પાછળ અને દીનને મજબુત કરવા પાછળ મંડે, એ કુદરતી છે. પણ તેણે એથી વધુ કર્યું હતું. દીનકર્દના ચોથા^૧ દફતરમાં કહે છે તેમ, તેણે દીનનાં દફતરો ઉપરાંત જુદી જુદી વિદ્યા અને એકમ હુન્નરોની બાબતો જેવીકે તખીમાત, ખગોળ વિદ્યા, બૂગોળ, પ્રાણી વિદ્યા, વિજે-રેનાં પુસ્તકો પણ એકઠાં કરવા માંડ્યાં હતાં. તેણે ફક્ત ઇરાનમાં જે પુસ્તકો વિખરાયલાં પડ્યાં હોય તેજ નહિ, પણ રોમન શાહાનશાહતના મુલકો તરફથી અને હિંદુસ્તાન તરફથી અને બીજા મુલકો તરફથી પણ પુસ્તકો એકઠાં કરવા માંડ્યાં હતાં. શપીગાનનું પુરાણું પુસ્તકખાનું, જે આપણે જોયું કે સિકંદરને હાથે પરાગદે થયું હતું, તે આ શાપુર પેહેલાએ પાછું ઉછું કરવાની કાશેશ કીધેલી દિસે છે, કારણકે દીનકર્દ કહે છે કે,

(૧) દસ્તુર પેશોવનજી વાલમ હ, પા. ૫૪૬. S. B. B. XXXVII p. 41૬

તેણે દીન અને વિધાનાં, એલમ અને હુન્નરનાં, દેસે દેસથી એકઠાં કરવા માટેલાં પુસ્તકોની એક ખાતસી બરેલી શુદ્ધ નકલ સ્વીકારનાં ખર્ચનામાં મેલાવી હતી.

શાપુર બીજો.

ત્યાર પછી આપણે જોઇએ કે એજ શાપુરના નામરાસિયા બીજા શાપુરે (ઇ. સ. ૩૦૯ થી ૩૭૯) દાનાવો અને બણેલા પ્રશ્નોની મોહટી મિજલસ પોતાના મુલકમાં બોલાવી હતી. એ મિજલસ હાલના જમાનાની આવી 'કોંગ્રેસો' (Congress) માફક, આજીબાજીના ધણાક મુલકોના બણેલા અને દાનાવ લોકોની બનેલી હતી. તેમાં તરેહવાર બાબતો ઉપર વાદવિવાદ ચાલ્યો હતો અને તે વાદવિવાદ સાથે ધણું સાહિત્ય એકઠું થયું હતું. અદે-શર બાબેગાનની આ બાબતમાં જે સેવા તેના દસ્તુર તોસરે બળવી હતી, તે સેવા શાપુર બીજાની, તેના દસ્તુર આદ-રમાદ મારેસપદે બળવી હતી.

દીનકર્દનાં આઠમાં ફકતરની શરઆતમાંજ કહે છે કે એ નામાંકીત દસ્તુરે ફક્ત દીનની બાબતમાં જુસ્તેજોષ કરવામાંજ એ પાદશાહને મદદ કીધી હતી, એમ નહિ, પણ તેણે નવાં પુસ્તકો રચવામાં અને બહારથી મેળવેલાં બીજાં પુસ્તકો એકઠાં કરવાની અને જાળવી રાખવાની કશીશમાં પણ મદદ કીધી હતી.

નોશીરવાન અદલ

શાપુર બીજા પછી જરથોસ્તી દીનનાં સાહિત્યમાં વધુ શોધખોળ કરનાર, દીનકર્દ (દફતર ચોથાં) પ્રમાણે, ખુસ્તુ કોબાદ, જે નોશીરવાન આદેલનાં લોકપ્રિય નામથી વધુ જાણીતો છે, તે હતો. એવું દિસે છે કે, જ્યારે ધર્મ સંબંધી બાબતમાં ઘણા મતફેર ઉડે છે અને ઘણી ગરમાગરમ તકરાર થાય છે ત્યારે, પેલી કહેવત કે “માહું થાય તે સારાને કાળે”, તે પ્રમાણે ઘણુંક નવું સાહિત્ય બહાર પડે છે.

નોશીરવાન આદેલ (ઇ. સ. ૫૩૧ થી ૫૭૮) ના વખતમાં એવો એક ખાસ બનાવ આ બન્યો હતો, કે તેનાં બાપ કોબાદનાં રાજ્યમાં મજ્જદક નામનો એક ઘણી પેદા થયો હતો, જે કેટલાકોના કહેવા પ્રમાણે એક પેગા-ખર (Pseudo-prophet) હોવાનો દાવો કરતો હતો. જ્યારે મજ્જદકે પોતાનો નવો પંથ ફેલાવવા માંડ્યો, ત્યારે તેને તોડવા માટે દીનનાં દફતરોની શોધખોળ કરવાની વધારે જરૂર જણાઇ, એવા વિચારથી કે ખુદ દીનનાં ફર્માનો જાહેર પાડી તેને વળગી રહેવા માટે લોકોને કહેવામાં આવે. તેથી નોશીરવાન પોતાના બાપના વખતમાં મજ્જદકને મહાત કરી, તેને મારી નખાવી, જ્યારે પોતે ગાદી ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેણે દીનના અબ્યાસને ફરીથી સજીવન કર્યો અને તેના સાહિત્યને વધુ ટેકા આપી એકઠું કરવા માંડ્યું. મજ્જદકના વિચારોને દાખી નાખવા કાળે સાહિત્ય એકઠું કરવા માટે અને તેની રૂએ તકરાર કરવા કાળે તૈયાર થવા માટે નોશીરવાને શહેરે શહેરથી બહોલાઓ અને દાનાવોને

બોલાવી તેઓની મિજલસ પોતાના આપના વખતમાં
બોલાવી હતી, તે માટે ફિરદોસી પણ બોલી જાય છે.^૧

નોશરવાન પછી ધરાનના ધર્મ અને સાહિત્યની હાલત.

નેશરવાન પછી ધરાનનું રાજ્ય લાંબો વખત મજ-
બુત રહ્યું નહિ. તેની પછી કોઇ પાદશાહને ધરાનની દીન
અથવા સાહિત્યની ખાશ સુરખીગીરી કરતો આપણે જોતા
નથી. ધરાનને હવે એક પછી એક નામના રાજાઓ
મળ્યા અને તેથી સેવટે આરખોને હાથ તેની હાર થઇ.
તે હાર સાથે આગળ જે કાંઇ સાહિત્ય એકઠું થયું હતું
તે પાછું નાશ પામ્યું, યા વિખરાઇ ગયું. ધરાનનું અસલ
સાહિત્ય નાશ થતું ચાલ્યું, અને 'કેટલુંક' આરખોની ભાષામાં
તરજુમો થવા પામ્યું. તોસર યા તાનસરનું કાગળ, કલીલે
દમનેની વાર્તા, સીન્દબાદ નામાંની વાર્તા, વિગેરે લખાણો
દેખાડે છે, કે પહેલવીમાંથી આરખીમાં તરજુમો થઇ આરખી
મારફતે તેઓ ફારસીમાં આપણે હાથ આવ્યાં છે.

આરખોને હાથે મળેલા હાર પછીની હુકીકત.

આરખોને હાથે મળેલી હાર થવા પછી આપણો ધર્મ મોટે
ભાગે નાશ પામ્યો. એક હાથ ઉપર, ખીજા ધર્મો પાળનારાઓ
ઉપર ધસ્તામીઓ જાસ્તી અને દોર ચલાવતા હતા તેથી, અને

(૧) જુઓ એરવદ જીવનજી જમશેદજી મેઠીનાં “શાહનામાનાં
હાસ્તાનો, લાગ ખીજ”માં “નોશરવાન આદેલ અને મજદક”નું હાસ્તાન,
પાના ૨૪-૨૫.

ખીજી હાથ ઉપર જેઓ ધરલામી ધર્મ પાળતા હતા તેઓ તેઓ ખાસ હકો અને ઉત્તેજન આપતા હતા તેથી, સખ્ય બંધ જરથોસ્તીઓએ પોતાનો ધર્મ તમથો. કેટલાકો વાં સુધી પાહાડી મુલકોમાં રહી ત્યાં પોતાનો ધર્મ છુટથી પાળતા હતા. ૫૪૬નઈ પછી નજદીક ૧૦૦ વર્ષ સુધી એવા કેટલા જરથોસ્તીઓ ખોરાસાનમાં કાહિસ્તાનના પાહાડી મુલકોમાં રહ્યા હતા. કેટલાક સખ્યોને લીધે ત્યાં પણ રહેવાનું સલામ નહિ મળુમ પડવાથી તેઓ ત્યાંથી નિકળી ધરાની અખાતમાં ચોરમજદના ટાપુમાં આવી રહ્યા. પછી, ત્યાંથી હિંદુસ્તા આવ્યા. પેહેલે કાહિઆવાડના દક્ષિણ કાસ્તા ઉપર આવેલ દીવ ટાપુમાં રહી પછી ગુજરાતમાં સંજન-ખાતે આવી રહ્યા સંજન આવી તેઓએ ત્યાં એક આતશબેહરામ સ્થાપ્યું ત્યાં તેઓ કેટલીક હદે છુટથી પોતાનો ધર્મ પાળતા હતા. અહિંથી તેઓ ગુજરાતના ખીજી ભાગોમાં વિખરાય એ મુલકમાં જેમ જેમ તેઓ હિંદુઓ સાથે સંબંધ આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓ તેઓની કોષક રસમે પોતામાં દાખલ કરતા ગયા. જ્યારે કોષ ધાર્મિક બાબતો ઉપ તેઓને શક પડતો યા વધુ જ્ઞાન મેળવવાનો વિચાર થતો ત્યારે તેઓ ધરાન ખાતે કાગળો લખી ત્યાંના દસ્તુરોં સવાલો પુછતા. તે સવાલ જવાબો રવાયતને નાં જળવાઈ રહ્યા છે. આપણી રસમેમાં જે કાંઈ હિંદી તત્ત દાખલ થયું હોય તે કાહડી નાખી તેને સ્વચ્છ કરવાન નજદીક ૬૦ વર્ષ થયાં ક્રીશેશ ચાલુ રહી છે.

પ્રકરણ સાતમું.

વસ્તાનાં પુસ્તકો શી બાબતનાં છે તેના ખુલાસો
જ'દ અવસ્તા.

આપણા ધર્મ પુસ્તકોને પાછાં પેહેલવી પુસ્તકોમાં
અવસ્તા ઓ જ'દ" એટલે "અવસ્તા અને જ'દ" કહે છે.
ધર્માં આપણે સાધારણ રીતે ઓઓ માટે "જ'દ અવસ્તા"
નિક બોલ્યો છીએ. એ પુસ્તકો માટે ખરો અસલ
જ'દ 'અવસ્તા' છે.

'અવસ્તા' શબ્દનો અર્થ શું થાય છે તે ચોક્કસ નથી.
બાબે મતફેર છે. પણ ધાત્રુ 'વિદ' એટલે જાણવું, જે
રથી આપણો ગુજરાતી શબ્દ 'વિદ્યા' નિકળ્યો છે, તે
રથી એ શબ્દને નિકળેલો ગણી એનો અર્થ 'જાણાયલું',
મ લેવો દરસ્ત દિસે છે. અવસ્તા એટલે 'કુલ જગત
ને તેના કર્તા માટે જે જાણાયલું' તે જ'દ શબ્દનો અર્થ
યુ 'જન' એટલે 'જાણવું' ઉપરથી અવસ્તાને મળતોજ
પણ ખુદ અસલ અવસ્તાનાં લખાણનાં અર્થ બાબે
સમજણુ યા શરેહ તરીકે લખાયલું યા જાણાયલું તે
જ'દ તરીકે ગણાયું છે. ત્યારે "જ'દ અવસ્તા"નો અર્થ
અવસ્તા અને તેની સમજણુ યા શરેહ". આપણાં અસલ
મં પુસ્તકો અને તેનાં બહુતરોને 'અવસ્તા' ને નામે
લાખખવું દરસ્ત દિસે છે. જે ભાષામાં એ અસલ ધર્મ
પુસ્તકો લખાયાં છે તે ભાષા પણ અવસ્તા ભાષાને નામે
જાણી છે.

અસલ અવસ્તા

અસલમાં અવસ્તાનાં પુસ્તકો ધણાં હતાં. આપણાં એક પેહેલવી પુસ્તક પ્રમાણે પેગામ્બર જરથોસ્તે અવસ્તાની ૧૨૦૦ પરગરદ^૧ લખી હતી. હેર્મીપસ^૨ નામનાં એક યુનાની લખનાર પ્રમાણે તેવણે ૨૦ લાખ સતરો લખી હતી. અથ્થુ જરૂર અતવરી નામના એક આરબ લખનાર મુજબ તેવણે ૧૨૦૦ ચમપત્ર ભરી અવસ્તા લખ્યા હતા. અવસ્તાનાં એ અસલ કુલે લખાણો તુરકને નામે જણાયલાં છે. અસલમાં એવાં ૨૧ તુરકો હતાં. તેઓ પાછલથી એક પછી એક યુનાનીઓ અને આરબોને હાથે અને ખીજ સખખોએ નાશ પામ્યાં. અહુનવર યાને યથા અહુ વધર્યોની પુરાણી બંદગીના ૨૧ શબ્દો છે. તે શબ્દો સાથે એ ૨૧ તુરકોનાં નામો જોડાયલાં હતાં.

એ ૨૧ તુરકોમાંના કેટલાંકો, ધર્મ સંબંધી બાબતો ઉપરાંત, વિદ્યા, એલમ હુનરોની ખીજ તરેહવાર બાબતો ઉપર હતાં. તે દીનકર્દ અને રેવાયતો વિગેરેમાં એઓનું જે વર્ણન આવ્યું છે તે ઉપરથી માલુમ પડે છે. પ્લીની પ્રમાણે પણ પેગામ્બર જરથોસ્તે કોઇક ખનીજ પદાર્થોની બાબત ઉપર લખ્યું હતું^૩. વળી એજ ગ્રંથકાર મુજબ એવણે ચોકસ પ્રકારની ખેતી કેમ કરવી તે બાબે પણ

(૧) “હમરો હો સદ પરદ” શત્રોઈહાએ અધશાન ક. ૪.

(૨) Pliny's Natural History Bk. XXX, chap 2. Bostock and Riley's translation, Vol. V p. 422.

(૩) Ibid Bk. XXXVII chap 49, 55 and 58. Vol. VI pp, 437, 443 and 448.

કાંઈ લખાણો કર્યા હતાં^૧, તેવણુનાં ઇષ્ટકે તખીખી લખાણુનો પણ પ્લીની એશારો કરે છે.^૨ જે કોઈ તુસ્કે યા પુસ્તકે આખું હાલ સુધી બચી રહ્યું હોય તો તે વંદીદાદ છે. હાલમાં બચી રહેલા મુખ્ય અવસ્તા નીચલે નામે જણાયલા છે: યજ્ઞસ્ત્રોત્ર, વીસ્પરદ, વંદીદાદ અને ખોદ્દેહ અવસ્તા.

યજ્ઞસ્ત્રોત્ર

યજ્ઞસ્ત્રોત્ર શબ્દનો અર્થ 'યજ્ઞ' એટલે, આરાધના કરવી, યાને 'ક્રિયા સાથે સ્તુતિ કરવી,' એ ધાતુ ઉપરથી 'અહુરમજ્ઞદની ક્રિયા સાથે સ્તુતી કરવી,' એવો થાય છે,

યજ્ઞસ્ત્રોત્રના ૭૨ ભાગ યા બાબ છે, જેને 'હા' કહે છે. યજ્ઞસ્ત્રોત્રનાં બે મુખ્ય ભાગ છે. એક પુરાણો ભાગ છે, જેને ગાથા કહે છે. બીજો સાધારણ ભાગ છે, જે પાછળથી લખાયેલો છે. એ બેઉ ભાગમાં આવેલી બાબતોનું કુંક વર્ણન નીચે મુજબ છે.

ગાથા.

યજ્ઞસ્ત્રોત્રના પુરાણો ભાગ ગાથાને નામે જણાયેલો છે. તેનાં પાંચ ભાગ છે. અહુનવદ, ઉસ્તવદ, સ્પેન્તોમદ, વોહુક્ષત્ર, વહિસ્તોમસ્ત. ગાથાના એ હા કવિતામાં લખાયેલો છે. ગાથા, તેના ધાતુ 'ગા' એટલે 'ગાવું', મુજબ, ગાઇને બહુવામાં આવતા. એ ગાથાના હા, ખુદ પેગામ્પર જરથોસ્ત્રનાં, અને તેવણુના શાગેદોનાં લખાણુ ગણાય છે.

(૨) Pliny's Natural History Bk. XVIII, chap. 55, Vol. IV, p. 72

(૧) Ibid, Bk. XXXVII, chap. 57. Vol. VI, p. 447.

અહુનવદ ગાથા.

અહુનવદ ગાથાનાં ૭ હા છે (હ ૨૮ થી હા ૩૪). આ સાત હાની મતલબ નીચે પ્રમાણે છે:

બણુનાર કુલ જગતનાં રવાન (ગેઉશ ઉર્વાન) ને યાને જમતના જનદાર તત્વને પિછાનવાને, સમજવાને, અને ખુશાલ કરવાને પોતાની મરજી જણાવે છે. તે અહુરમજ્દ હજુર હાથ ઉઠા કરી દુઆ ગુજારે છે કે તે કુલ જગતની રચના સમજે અને પિછાને, અને તેમ પિછાની ખુદ તે જગતના પિતાની નજદીક પોંહાયે. તે પોતા તરફથી કોશેશ કરવા કબુલ થાય છે અને અહુરમજ્દની મદદ માગે છે. (હા ૨૮).

ગેઉશ ઉર્વને યાને જગતનાં જનદાર તત્વને, એટલે કે કુલ જમતની રચના અને કરામતને પિછાનવાની બણુનારની ખાહેશ ઉપરથી ખીજા હામાં તે બાબત હાથ ધરવામાં આવે છે. શરૂઆતમાં કહે છે કે આ દુનિયામાં મોટે ભાગે વ્યવસ્થા સાથે, નીતિમાન સપાટી ઉપર, નીતિમાન બાળુએ, કેટલીક અવ્યવસ્થા, ગેરવર્તણૂક જાહેર થઈ હતી. તે બાબે ફરિદ ઉડવાથી અહુરમજ્દે જણાવ્યું કે “ એવી ગેરવ્યવસ્થા દૂર કરવા માટે પેગામ્મર જરથોસ્તને સરજ્યા છે કે તેવણુ માણસ જાતને બલાઇનો માર્ગ બતાવી ગેરવ્યવસ્થા દૂર કરે ” (હા ૨૯).

પેગામ્મર જરથોસ્તે બલાઇની રાહતુમાઇ કરતાં, લોકોને બોધ દેતાં, અને સાઈ માહું શું છે અને શામાં સમાયશું છે તે સમજાવતાં, પોતાના સાંભગનારાઓની મરજી ઉપર સાઈ માહું પસંદ કરવાનું મેલ્યું. આ દુનિયામાં બે મીનો-વૃદ્ધિ કરનાર અને નાશ તથા કોહાઇ આણુનાર-મીમ કરે છે,

। જાણવીને, તેવણે વૃદ્ધિ કરનાર રૂપેતામીનોની તર્ફથી રવાની બલામણુ કરી, કે “બલામ બલો બલો લાવશે અને ડાંડામ જુડું પરિણામ લાવશે. માટે બલામ અખત્યાર કરવી સારી છે” (હા ૩૦).

ઉપલી શિખવણી આપવાનાં પોતાનાં કામમાં જરથોસ્ત મહુરમજ્દ પાસે દુઆ ગુજરી ચારી માગે છે અને બલી સુચનાઓ અને શિક્ષણો (ઉર્વાતા) માગે છે. તેમ માગતાં વણુ તે સાહેબ ઉપર પોતાનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ જાહેર રે છે અને તેની સ્તુતિ કરે છે. “હું પ્રહુંહું” (પેરેસા)” મેવી ઢગમાં જરથોસ્ત ધણા સવાલો અહુરમજ્દને પુછે છે અને તેઓના જાણે પોતેજ જવાબો આપે છે, કે “સચ્ચામ અખત્યાર કરવી, જુદામ નોડરી” (હા ૩૧).

અહુરમજ્દથી ધણીક બલી સુચનાઓ અને શિક્ષણો (ઉર્વાતા) જાણી તેનો પેગામ પોહોચાડનાર (ફત) તરીકે મ કરવાને પેગામ્મર પોતાનો મજબુત વિચાર જણાવે છે, અને તુરત (હા ૩૨, ક. ૩) પુરાઓને, ખુદ મહુરમજ્દનાં શબ્દોમાં, શિખામણુ દેવા માંડે છે અને ઓને તાકીદ કરે છે. (હા. ૩૨).

પછી પેગામ્મર બલામની સ્તુતિ કરે છે અને પોતાના રવા વિચાર, બલી કાશેશ અને નમ્રતા જાહેર કરે છે, અને અહુરમજ્દ પાસે જ્ઞાનની વધુ ચારી અને બખ્શીશ માગે છે (હા ૩૩, ક. ૧૫). “ઓ અહુર! તું મને પવિત્ર કર” ઉસ મોષમરેખા અહુર!”, ઓ એવણુની સ્તુતિ, દુઆ, મજતગુજરી, સવનો સાર છે (હા ૩૩).

સેવટે પેગામ્બર જાતી ભોગ (self-sacrifice) આપવાનો ખ્યાલ જાહેર કરે છે. એ ખ્યાલ જાહેર કરતાં તેવણુ અહુરમજ્દની તરફવાર રીતે રત્નિ કરે છે અને ભલામ કરવા માટે પોતાને વધુ શક્તિવાન કરવાને આમ્રહ કરે છે (હા ૩૪).

ઉસ્તવદ ગાથા

એ ગાથાના ચાર હા છે (હા ૪૩ થી ૪૬). આ ચાર હા પેલા કહેવત તરીકે મશહુર થયલા, સખુનેથી શરૂ થાય છે કે “સુખ તેને હોય છે કે જોનાથી બીજાઓને સુખ મળે છે” (ઉસ્તા અલામ યલામ ઉસ્તા કલામ ચીત). ખરો સુખી તે કે જે બીજાઓને સુખ આપે. પરમાર્થ એ પેહેલી પંક્તિનું સુખ લાવનાર સાધન છે. અહિં જરથોસ્ત અહુરમજ્દ ઉપરની પોતાની શીદાગીરી શા સખએ છે તે જણાવે છે (હા ૪૩).

પેગામ્બર જરથોસ્તની શિખવણી કુદરત ઉપરથી કુદરતનાં ખાવિંદ ઉપર ભેધ જાય છે. તે શિખવણીનો દાખલો આ ગાથાના બીજા હામાં આપણે જોઈએ છીએ. આ જગતમાં સધળે વ્યવસ્થા મચી રહી છે અને જ્યાં પણ વ્યવસ્થા હોય ત્યાં કાંઈ મજબૂત હાથ હોવો જોઈએ. તે ઉપરથી, કુદરત ખામેતા એક પછી એક કેટલાકે સવાલો ઉપરથી, પેગામ્બર અનુમાન કાઢાડે છે કે, કુલ જગતમાં અહુરમજ્દનોજ હાથ છે. અહુરમજ્દની હાથી માટે, જેને વ્યવસ્થા ઉપરથી મળતી હોય (Argument from design) કહે છે, તેનો દાખલો આ હા રજુ કરે છે (હા ૪૪).

કુદરતનો વિચાર પેગામ્મરને પેત્રી બે મીનોઈ શક્તિ, જેનો અમલ કુદરતમાં વ્યાપી રહ્યો છે, તે ઉપર લઘુ ભય છે. કુદરત કુદરતમાં વૃદ્ધિ અને કોટાઈ પ્રસાર પામી રહ્યાં છે, માટે તે બેની સમજણ આપે છે (હા ૪૫).

આ ગાથાનો સેવટનો હા, પેગામ્મર જરથોસ્ત એક તવારીખના પુરુષ હતા, અને નહિ કે કદપીત, તેની ગવાહી પુરી પાડે છે. એક મહાન પેગામ્મર હતાં, એક મહાત્મા પાદશાહના માનીતા પેગામ્મર હતાં, તેવળુ આખરે એક માનવી હતા. તે આ હા દેખાડે છે. તેવળુ જોકે યજ્ઞદનો એલકાળ પામ્યા હતા, તોપણ એક પુરુષ હતા અને આ દુનિઆની રજુ-ભૂમીમાં આશા અને નિરાશા, દોસ્તી અને દુસ્મની, ફતેહ અને હાર વચ્ચે, માનવીઓ માફક, રોલા ખાતા હતા. આ સર્વ દેખાડે છે કે તેવળુ કોઈ હવાઈ ખ્યાલના કદપીત પુરુષ હતા નહિ, પણ મહાન શક્તિના એક ઇતિહાસીક પુરુષ હતા (હા ૪૬).

રપેન્તોમદ.

એ ગાથાના ૪ હા છે (હા ૪૭, થી ૫૦). આ ગાથાનો શરૂઆતનો હા, તેમાં જણાવેલા કહેવત સમાન શબ્દો, કે “દરવંદો દુખી થાય છે, અશો નહિ” (શરેખ્યેધન્તી દેગવન્તો...નોઇત ધથા અષાઉનો (હા ૪૭, ૬. ૪), એઓનું જાણે જરા વિગતવાર વિવેચન છે. એ પરિણામ રપેન્તા-મીનોને લીધે છે, કારણકે અશો હમેશાં તેને માર્ગ આપે છે. (હા ૪૭).

ખીજે હા, અવસ્તાની આ ખીજ કહેવત, કે “પવિત્રાઇ માણસ માટે જન્મથી સર્વથી સરસ છે” (યઓજ્ઞદઓ

મખ્યાઇ અઘપી જાંથેમ વહિસ્તા, (હા ૪૮, દ. ૫), તેનું જાણે
 હુકું વિવેચન કરે છે. આ કહેવતમાં ‘પવિત્રાઇ’ શબ્દને
 બોહોળે અર્થે સમજવો. ઉદ્યોગ, રાસતી, ધનસાધ, જ્ઞાન,
 ગુસ્સા જેવા જોસ્સાઓ ઉપર કાબુ, એ સર્વ સદગુણો
 પવિત્રાઇમાં સમાયલા સમજવા (હા ૪૮).

આ ગાથાનો ત્રીજો હા પેગામ્બર જરથોસ્તની એક
 બલી ખાસિયત જાહેર કરે છે. તે આ કે તેવણુ ભુંડાઓને સજા
 કરવા કરતાં તેઓને સુધારવાનું પસંદ કરતા. “ઓ મજ્દ !
 ખુરી રીતવાળાઓને અશોઇની મારફતે હું શિખવું યા
 સુધાર” (દુશ-એરેશ્વીશ ચિક્ષતુષા અપા મજ્દા, (હા ૪૯,
 દ. ૧), એ એવણુની દુઆ અને મારાદ હતી. એ નિયમ
 તેવણુ આગળ ચાલતાં ફરીયા જાહેર કરે છે કે “આ
 (શોકોને) ફાયદો કરવા માટેના (મારા) તારીકા માટે, ઓ
 મજ્દ ! અશોઇને સુકરર કરવામાં આવી છે” (અઘાઇ
 વરેનાઇ મજ્દા નિદાનેમ અપેમ સુધધ્યાઇ, (હા ૪૯, દ. ૩).

ત્યાર પછી અહુરમજ્દ ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ જણાવી
 સધળાં સુખત્રું સાધન તેને જણાવવામાં આવે છે અને નીચલો
 શાએરી સુંદર વિચાર જણાવવામાં આવે છે, કે જે આપણે
 બીજી પ્રજાઓના શાએરોમાં પણ જોઇએ છીએ. તે આ કે કુદ
 કુદરત પોતાની ગર્દેશ પણ જાણે અહુરમજ્દની સ્તુતિ માટે
 કરે છે. તે કહે છે કે:—

“ઓ અશો અહુરમજ્દ ! રાશ્ત્રનીઓ, આદ્રતાખ,
 દિવસની બામદાદ (હાશ્યાંમ), તારી સ્તુતિ માટે ફરે છે.”
 (રઝોઆઓ ખેંગ અરનામ ઉક્ષા અએઉશ્શ ક્ષમાકાઇ
 અપા વઘાઇ મજ્દા અહુરા. (હા ૫૦, દ. ૧૦.)

વોહુક્ષત્ર ગાથા

એ ગાથાનો એકજ હા છે (હા ૫૧). આ હામાં પણ બહુનાર અહુરમજ્દને બલાઇનો બદલો આપનાર ગણી તેની સ્તુતિ કરે છે. “જુડાંઓ માટે સજા અને જે અશાઇને ધરી રાખે છે તેને સુખ” (હાત અક્રોયા દ્રેગવાઈતે ઉસ્તાયે અષેમ દાદે. હા ૫૧, ૬. ૮), એ નિયમનું આ હામાં વધુ વિવેચન છે.

વહિરતોઈશ્ત ગાથા

એ ગાથાનો એકજ હા છે (હા ૫૩). આ હામાં પેગામ્બર જરથોસ્તની જીંદગીના કોષ્ટક એશારાઓ છે. પેહેલું આ કે પેગામ્બર જરથોસ્તની જીંદગી જાણે બે રીતે સફળ થઈ. એક આ કે અહુરમજ્દે તેવજુને તેવજુનાં બલાં કામોના બદલા તરીકે બલી જીંદગી બખ્શી; અને બીજું આ કે જેઓ એક વખત તેવજુનાં શિખામણના શબ્દો સાંભળવાને ના પાડતા તેઓ પાછળથી તે સાંભળવાને આતુર થયા.

યરન હપ્તંધહાઈતિ

યજ્જસ્નેનો ગાથા પછી બીજો જાણીતો ભાગ “યરન હપ્તંધહાઈતિ” અથવા “હપ્તન યસ્ત”નો છે. તેનાં નામ (હપ્ત એટલે સાત) પ્રમાણે તેના અસક્ષમાં સાત હા (હા ૩૫ થી ૪૧) છે. પણ પાછળથી વધારા તરીકે એક બીજો હા (હા ૪૨) પણ તેમાં ગણાયેલો છે. એ આઠ હામાં અહુરમજ્દ અને તેની સાથે સાત અમેશાસ્પદોની માદ અને સ્તુતિ સમાવી છે અને તે અમેશાસ્પદો, કુદરતની

જે પેદાયશો ઉપર અને નિતિના જે સદ્યુષ્ણો ઉપર મવજ્જ છે, તેઓનું વચ્ચુંન છે.

યજ્ઞસ્તેના બીજા ભાગો.

ઉપલા ગાથાના અને દપ્તન યસ્તને નામે જણાવલા મુખ્ય હા ઉપરાંત બીજા હા નીચલી બાબતોના છે.

પહેલા બે હામાં ક્રિયામાં કેટલીક ચીજો રચુ કરી તે ક્રિયામાં અહુરમજ્દને, તેનાં અમેશાસ્પંદોને અને તેની કેટલીક બુલંદ કુદરતી પેદાયશોને નામ બનામ યાદ કરવામાં આવે છે.

પછી ત્રીજીથી આઠમા હા, જેને “સરૌશ દરનષા” અથવા “દરન ચાશની” ના હા કહેવામાં આવે છે, તે હાની રચના પ્રમાણે એવું દિસે છે, કે ક્રિયા કરનારા ધર્મશુરઓ - જોતી અને રાશ્વિ-એ યજ્ઞસ્તેની ક્રિયા માટે કેટલીક ચીજો પેહેલા સાત હામાનાં પવિત્ર બણતરો બણીને, પાક કરી તૈયાર કરે છે. એ પ્રમાણે સઘળું તૈયાર કરી જોતી અને રાશ્વિ બેઉ જન બણે છે કે (હા. ૮, ક. ૧) “અષય દધામિ ખરેથેમ મ્યજ્ઞદેમ હર્વિત અમેરૈતાત ગાઉશ હુધાઓ હઓમેમ્ય પરહઓમેમ્ય અએરમસ્ય બઓષધીમ્ય,” એટલે “ખોરાક, મ્યજ્ઞ, પાણી, ઓરવર, ગોશુદો, હોમ, પરહોમ, એસમબોએ, અશોષથી આપું છું.”

એ સઘળા ચીજો તેઓ દાદાર અહુરમજ્દની, તેના પવિત્ર કલામોની, અને સમ્યાષ્ટની યાદમાં આપવાને જાહેર કરે છે. પછી રાશ્વિ એગી મિજલસને ઉપલા શબ્દો કહે છે કે “જેઓ બલા હોય તેઓએ એ મ્યજ્ઞની આશણી કરવી.” તે શબ્દો સાંભળી મિજલસના પ્રતિનિધિ તરીકે,

તી બેગી મળેલી મિજલસ તરફથી રાદિને ખાતરી પે છે કે તે બલો છે. તે બલા માજદયસ્નાનોની સ્તુતિ છે. વળી જેઓ નામના માજદયસ્નાનો હોય, એટલે ધર્મનાં માનો પ્રમાણે નહિ વર્તતા હોય, તેઓ તરફ તે નાપસંદગી માટે છે. તે બોલે છે કે,

“યસ્ય અએતએવાંમ મજદયસ્નાનાંમ પેરેનાયુનામ ઇવિ જૂજૂનૂનૂનામ ઇમાં વયો નોઇત વીસઇતિ કમુઇતિ એતાંમ આ યાતુમનહે જસઇતિ (ફ. ૪.)”

અર્થ—“આ ઉમરે પુગેલા માજદયસ્નાનો, જેઓ ક્રિયા થવા બંદગીમાં ભાગ લેછે, તેઓમાંના જે કોઇ આ બંદગીના શખ્દો કયુલ કર્યા વગર (અથવા અમલ કર્યા વગર) બહુ, તે શખ્સ જાદુગરની હાલતે પોંહેાંચે છે.”

એ પ્રમાણે એક બલા માજદયસ્નાન તરીકેનો એકર, પોતા તરફથી અને ગોયા બેગી મળેલી મિજલસ તરફથી કરી, તે મિજલસના પ્રતિનિધિ તરીકે, તે જોતી હેલાં પોતે દરનની આશની કરે છે અને પછી ક્રિયા લાસ થતાં સઘળી મિજલસ તેમ કરે છે.

યજ્ઞસ્નેના ૯ થી ૧૧ માં હા “હોમ યસ્ત”ને નામે જ્ઞાપલા છે. હોમ નામનો પાલો, જે અસલી ઇરાનમાં દરેસ્તી આપનાર એક પાલો ગણાતો હતો, અને જે લમાં પશુ અફગાનિસ્તાન અને આજુબાજુના મુલકોમાં વાનાં રૂપમાં હવા તરીકે વાપરવામાં આવે છે, તે દરેસ્તી અને અમર્ગીની નિશાની ગણાતો. એ ની નિશાની તરીકે, યાદ આપનાર એ પાલો ક્રિયામાં લીક બલી યાદ સાથે કુરી તેનો રસ કાઢવામાં આવતો

અને પીઠામાં આવતો. હાલમાં પણ એ પાલાની સળી, જે 'હોમ સળી' તરીકે ઓળખાય છે, અને જે ઇરાન બણીથી આવે છે, તે એક ઇલાણી તરીકે વપરાય છે અને તેને કુટીને તેનો રસ ક્રિયા કરનાર પીએ છે. એ હામાં એ પાલાની અને એ પાલાની શોષ કરનાર હોમ નામના પુરુષની યાદ અને સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અને પછી એ હોમનો પાલો ક્રિયા કરનાર મેએદ પીએ છે.

યજ્ઞસ્તેના ૧૨ મા હામાં અવસ્તા જમાનાનું એક જરથોસ્તી માટેનું એકરારનામું છે. એક જરથોસ્તી તરીકે તેણે શું કરવું અને શું નહિ કરવું, એ તેમાં જણાવ્યું છે. તેની મુખ્ય મતલબ આ છે કે:

એક જરથોસ્તીએ ખુરાઇથી દૂર રહેવું અને બલાઇને પ્રાપ્ત કરવી. હુમત, હુપ્ત અને હવર્ષત અખત્યાર કરવાં. જાતિ ભોગ આપી પોતાના ટોળાનાં લોકોને સહાય થવું.

કુસ્તી પાઠ્યાય કરતાં 'અહુરમજ્દે ખોદાએ'ની બંદગી બહુતાં સેવટે 'મજ્દયસ્તો અહમી'નો જે ફકરો બહુવામાં આવે છે તે એ હાનો એક ભાગ છે.

૧૩ થી ૧૮ સુધીના હા, શરઆતના હાની માફક અહુરમજ્દે, અમેશાસ્પંદે, યજ્ઞદે, આતશો વિગેરેની યાદના છે.

હા ૧૯ થી ૨૧ સુધીમાં આપણી નામીયી ત્રણ બંદગીઓ, યથા અહુવધર્યો, અષેમ વોહુ અને યેંબહે હાતામની સમજણ અને શરેહ સમાવી છે.

હા ૨૨ થી ૨૭ સુધીમાં અહુરમજ્દે, અમેશાસ્પંદે વિગેરેની પાછી યાદ કરવામાં આવે છે. હા ૨૮ થી

૫૧ સુધીમાં અને ૫૩ માં હામાં ગાથાના અને હપ્તન યસ્તનાં હા આવે છે, જે માટે આગળ બોલવામાં આવ્યું છે.

ગાથના હા પછીના સેવટના હામાં આતશ, પાણી, સરોશ યજ્ઞ, વિગેરેની રતુતિ આપી છે.

વીરપરદ, એ શબ્દનો અર્થ

વીરપરદ એ અવસ્તાનો 'વીરપ રતવો' શબ્દ છે, એનો અર્થ બે રીતે થાય. (૧) 'વીરપ' એટલે 'સધળા', અને 'રતુ' એટલે 'રતુ', ઉપરથી "સધળી રતુઓ" એમ અર્થ થાય. (૨) 'વીરપ', એટલે સધળા, અને 'રતુ' (દ્વા. રદ) એટલે 'સરદાર,' તે ઉપરથી અર્થ થાય કે 'સધળા સરદારો.' આ બહુતર યજ્ઞસ્ને સાથે બેળાઇને ખાસ કરી ગાહમ્મારના અવસરો, જે રતુના અવસરો છે, તે ઉપર બહુાય છે. માટે એનો અર્થ 'સ્તમામ રતુઓને લગતા અવસરો ઉપર બહુાયું બહુતર" થઇ શકે. તેમજ એનો અર્થ "સધળા રતુઓ એટલે સરદારો બામેનું બહુતર" પણ થાય, પેહેલા અર્થ કરતાં "સધળા સરદારોને લગતું બહુતર" એવો પાછલો અર્થ, એ બહુતરનાં લખાણનાં ભાવાર્થ ઉપરથી, વધારે દુરસ્ત દિસે છે. વીરપરદનાં બહુતરમાં એ પાછલી, એટલે રતુ અથવા સરદારોની બામત વધુ આવે છે. રતુઓ અથવા મોસમો પોતે પણ વખતની વેહેચણીના ભાગોમાં રતુ અથવા સરદાર તરીકે છે.

વીરપરદ એટલે સધળા રતુઓ અથવા સરદારોની યાદનું બહુતર

ત્યારે, એક અર્થ પ્રમાણે, વીરપરદ એટલે સધળી રતુઓને યાદ કરનાર અથવા સધળી રતુઓને લગતું

બહુતર. ખીજ અર્થ પ્રમાણે—અને તે વધારે અગત્યનો અર્થ છે—તે સધળા પ્રકારના રદો અથવા સરસમાં સરસ સરદારો યા નમુનાઓને યાદ કરનાર, તેઓનું સ્મરણ કરનાર, અને સમર્થ કરી તેઓની સ્તુતિ કરનાર બહુતર. એ બહુતર બહુ માણસે પોતે એક જાતની રેઢબરીની, એક જાતની સરદારીની હાલતે પોતે પોંહ્યાયાડવાની, અને પોતાને હાથે ઉત્પન્ન થતી ચીજોને પોંહ્યાયાડવાની કોશિશ કરવી જોઈએ.

વીરપરદ એ સધળા રતુઓની સામઘી સિદ્ધત

ત્યારે વીરપરદ સધળા રતુઓની, સધળી પેદાયશ, યજ્ઞ તે મીનોની કે ગેતીની હોય, જનદાર હોય કે નિર્જીવ હોય, અને વળી જનદારમાં તે માણસની, જનવરની કે ઝાડપાનની હોય, તેના સરદારોની અને સધળા સદગુણોના ઉત્તમ પ્રકારોની યાદ કરનાર બહુતર છે. તેમાં સધળી બધી પેદાયશને, અને તે સધળી બધી પેદાયશના સરસમાં સરસ નમુના યા ઉત્પન્નતીને યાદ કરવામાં આવે છે. સધળાં સદગુણી માણસોને, દાખલા તરીકે, દીનદાર, પરહેજગાર સામ્યા, અને દેશહિતકારી માણસોને, તેમાં યાદ કરવામાં આવે છે. ત્યારે રતુ અથવા રદ દરેક પેદાયશમાં એક જાતનું ધાર્મિક, એક જાતનું આત્મિક, એક જાતનું નિયમિત સંપૂર્ણતાનું વડપણ ભોગવનાર છે. તે વડપણ ધરાવનાર વડને યાદ કરવાની, અને તેને યાદ કરી તેનામાં દિસતાં અશોધ, નિયમિતપણું અને સંપૂર્ણતાનાં તત્વોની નકલ કરવાની માણસની ફરજ છે. માણસે પોતે નકલ કરવી અને પોતાને હાથે ઉત્પન્ન થતી પેદાયશોને, તે પેદાયશોનાં રતુઓનો ખ્યાલ મનમાં રાખી, ચક્રવર્તી હાલતે લાવવી.

વીરપરદને ગાહમ્બાર સાથે સંબંધ

વીરપરદ, જે તેનાં નામના અર્થ પ્રમાણે, અને તેના લખાણના ભાવાર્થ પ્રમાણે, સઘળા બધી પેદા થયેલા સર્વથી સરસ નમુનાઓની યાદનું બહુતર છે તેને ગાહમ્બારનાં અવસર સાથે ખાસ સંબંધ છે એ સંબંધનો સખખ આ છે, કે પેદાયશમાં સઘળા ચીજો રદ થા સરદાર તરીકે બને, યાને ઉત્તમમાં ઉત્તમ અને સરસમાં સરસ નિવડે, તેનો આધાર ગાહ અથવા વખત અથવા મોસમ ઉપર છે. શું માણુસ, જનવર કે ઝાડપાનનાં આખાડી, વૃદ્ધિ, અને સુધારા વધારાનો આધાર મોસમ ઉપર છે. જો મોસમો બર વખતે આવે, અને સારી રીતે પસાર થાય, તો માણુસો તનદરસ્ત રહે અને સાથે મન દરસ્ત રહે; જનવરો નિરોગી રહે, અને વૃદ્ધિ પામે; ફલ ફલાદી વૃદ્ધિ પામે, અને પાકો સારા ઉતરે; અને સઘળા ચીજોના સરસમાં સરસ નમુનાઓ ઉત્પન્ન થાય. એ સખખે ત્યારે ગાહમ્બારો, જે મોસમનાં જશનોના અવસરો છે, તે વીરપરદના, એટલે સઘળા પેદાયશોના સરદારો યા સરસ નમુનાઓની યાદનાં બહુતર માટેના ખાસ અવસરો ગણાય છે.

ગાહમ્બાર વખતે સઘળા રતુઓનો મેળાવડો.

૩૦ હાઉંગ ગાહમ્બારની ક્રિયામાં બેગી મળતી મિજલસ માટે વેદીક ક્રિયાની સરખામણી વિગેરે ઉપરથી કહે છે કે “ધણ” કરીને આખા જીવજાતા ધરાની મંડળીનાં મૂર્ત વડાઓની દરજ્જા હતી કે તેઓ બની શકે તો ગાહમ્બાર, જેને માટે વીરપરદનું બહુતર ખાસ ધારવામાં આવ્યું છે, અને

જેના અવસર ઉપર તે હાલમાં પણ બણાય છે, તેમાં હાજર થાય.” ૧

ગાહમ્બાર સાથના વીરપરદના સંબંધ ઉપરથી લેવો જોઈતો ધડો.

ગાહમ્બારના અવસરો ઉપર બણાતી વીરપરદ ઉપરથી, ગાહમ્બાર સાથનાં વીરપરદના સંબંધ ઉપરથી, આપણે જે વિચાર કરવાનો છે, આપણે જે ધડો લેવાનો છે, તેનો ધણોજ ટુંકો સાર યુન્દેહેશમાં નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:—“હનગર્દ દેનુમન આઘગ કોલા મુન કારે મસ વાહુનેત અદીનસ કસીય વેહ.” એટલે—“સાર આ કે જે કોઈ મોટું કામ કરે, તેની પ્રત્યેકતા (Individuality, Personality) સરસ”

યુન્દેહેશે જણાવેલો સાર, જો જરા વિગતે સમજ્યે તો આ છે, કે દરેકે પોત પોતાનાં કામમાં, રતુ, અથવા રદ એટલે સરદાર થવું. દરેકે પોતપોતાના કામમાં સરસ અને સંપૂર્ણ થવું. દરેકે પોતપોતાનાં રદોને આરાધવા, યાદ કરવા, તેઓની સ્તુતિ કરવી, એટલે કે તેઓના જેવા થવું. પોતે પણ સરદારી ભોગવવાની, સમ્સાધ ભોગવવાની સંપૂર્ણ થવાની હોંસ રાખવી. દાદાર અહુરમઝદને આરાધવો, તેના અમેશાસ્પદોને આરાધવા, તેના યજ્ઞદોને આરાધવા, એટલે

(૧) “Very likely all chiefs of the Iranian society of a whole district were, if possible, obliged to be present at the time of the celebration of the Gahanbars, for which the Visparad seems to be particularly intended and on which occasions it must be used even now (Haug's Essays, 2nd edition p. 193).

કે તેઓની યાદ અને સ્તુતિ કરી તેઓની નકલ કરવી, તેઓના સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા. ‘રદ’ ના સંબંધમાં પણ એમજ છે. આપણુ સર્વેએ આપણા રતુ અથવા રદ અથવા સરદારને આરાધી, માન આપી યાદ કરી, તેની બરાબર થવાની કોશિશ કરવી. બુન્દેહેશમાં અને વીરપરદના શરઆતના ફકરાની પેઢેલવી શરદમાં કહે છે, કે આપણુ માણસ જાતનો રતુ જરથોસ્ત છે. ત્યારે તેને આરાધી આપણે રતુ અથવા સરદાર થવાની કોશિશ કરવી. આપણે પણ સરસ થવું, ચહડીઆતા થવું, સંપૂર્ણ થવું.

ગાહમ્બારોને જ્યારે મોસમ સાથે સંબંધ છે, ત્યારે દેખાઇતું છે, કે ખેતી અને જમીનની પેદાયશ સાથે તેને ખાસ સંબંધ હોવો જોઇએ. તેથી ખેડુનોએ પોત પોતાના પાકને રતુ અથવા સરદારની હાલતે પોંદોચાડવાની કોશિશ કરવી જોઇએ. તેઓએ ગાહમ્બારનાં જશનમાં સરસમાં સરસ મેવો, અનાજ, દુધ, દારૂ વિગેરે રજુ કરવાની હરી-કાષ્ટ કરવી. તે મોટા જથ્થામાં રજુ કરી ગરીબોને ખતાડવું.

વંદીદાદ.

વંદીદાદ શબ્દ અવસ્થાના “વીદ્યેવ દાત” ઉપરથી બન્યો છે. એનો અર્થ “દેવોની સામેના કાયદા” થાય છે. અહિં ‘દેવ’ શબ્દ ધણો મોહળો અર્થ લેવો. શારીરિક અથવા માનસિક યા રવાનને લગતાં બધાંને આડે આવનાર જેવી ક્ષેત્ર ચીજ યા સાધન તે ‘દેવ’ ને નામે જણાયમાં છે. ત્યારે દેવના વર્ગમાં જેમ બુરાં માણસો, તેમ તાંદરસ્તીને નુકસાન કરનાર ચીજો યા સાધનો યા ખીમારીઓ અને નીતિના

દુર્ગુણો પણ આવે. ત્યારે વંદીદાદમાં તંદરસ્તી જળવવા અને તંદરસ્તીને આડે આવનાર સખખો—જેવાકે અસ્વચ્છ કોહવાટ વિગેરે—ને ટાળવાનાં ક્રમો અને તે સાથે મંદરસ્તી જળવવા બાબેનાં ક્રમો સમાવેલાં છે.

વંદીદાદની કુલે ૨૨ પર્ગદોં યા બાબ છે. તેમાં ની જણાવવા પ્રમાણે વિગત સમાવી છે:—

પર્ગદોં ૧—એમાં અહુરમજ્દે અસલી આર્યન પ્રજા વરતી એક પછી એક કયા મુલકમાં વસાવી તેનું વળ સમાવેલું છે.

પર્ગદોં ૨—એમાં પાદશાહ જમશેદે પોને એક ન વર યાને સંસ્થાન, પુરતી હવા અને રોશનીની આવજ થાય એવાં મકાન સાથનું, બનાવ્યું તેની હકીકત આપી.

પર્ગદોં ૩—જમીન શાથી ખુશ અને શાથી ના ખુ થાય છે તે જણાવ્યું છે. દાખલા તરીકે, જે જમી ઉપર ખેતી થતી હોય, જ્યાં સઘળું સ્વચ્છ અને સ રાખ્યું હોય, જ્યાં બલાં આદમીઓ રહેતાં હોય, અને જ અહુરમજ્દની યાદ થતી હોય, તે સઘળી જગ્યાએ જ હમેશાં ખુશાલ રહે છે.

પર્ગદોં ૪—જરથોસ્તી ધર્મની એક ખાસ શિખવણ આ છે કે દરેકે બીજા તરફની ફરજ બજાવવી, બીજા સાથે—પછી તે બીજો જરથોસ્તી હોય કે નહિ તે સાથે— કરેલા કોલકરાર હમેશાં પાળવા. આ પર્ગદોંમાં એવી ફરજ અને એવા કોલ બાબે વિવેચન કર્યું છે.

પર્ગદોં ૫—એમાં નસાતી કેટલીક બાબદ આવેલ છે. એટલે કે આતશ, પાણી, જમીન જેવા પદાર્થોની ના

પામતી ચીજોથી ખરાબ કરવાં નહિ. નાથ પામતા કોહોવાટ
યા ગલીચી ફેલાવનાર પદાર્થોને ઘટતી વ્યવસ્થા કરી એવી
જગ્યાએ દૂર કરવા, કે તેથી આશુઆશુનાંઓને તુકસાન
થાય નહિ.

પર્ગદ ૬—જમીન, પાણી, ક્રિયામ વપરાતો હોમ
પાક્ષો, વિગેરે ચીજોને જો નસો લાગો હોય તો તેઓને કેમ
પાક કરવાં, તેની અને લાશને સેવટની જગ્યાએ પોંહોચાડવાની
બાબત એમા સમાવી છે.

પર્ગદ ૭—એક માણુમનાં મરણ પછી કેટલેક
વખતે તેનાં શરીરનો કોહવાટ આશુઆશુએ અસર કરે છે.
એવી કોહવાટની અસર લાગેલી ચીજોને કેવી રીતે સાફ
કરવી. એવી નજીસાત કોઈ માણુસોને લાગી હોય કે જોઈ
તેઓ બીમાર થવાનો અને બીમારી ફેલવવાનો સંભવ હોય
તો તેવી તેઓની રીમનીથી તેઓને કેમ સ્વચ્છ કરવાં.

પર્ગદ ૮—એક ઘર આતશ વિગેરેને કેમ સ્વચ્છ
કરવાં.

પર્ગદ ૯—નવરાતનું બરશનુમ નહવાડવાની બાબત
યાને એક આદમીની અપવિત્રાઈ દૂર કરવા માટે ચોકસ
તરતીયથી તેને નહવાડવું.

પર્ગદ ૧૦—માણુસોથી નસાની રીમની વિગેરે, દૂર
કરવા માટેની ક્રિયામાં શું બહુતરો બહુવાં તે વિગેરે.

પર્ગદ ૧૧—કોઈક ચીજોથી નસાની રીમની વિગેરે
દૂર કરવા માટેની ક્રિયામાં શું બહુતરો બહુવાં તે વિગેરે.

પર્ગદ ૧૨—ચહડ ઉતર ખેશીપણાંનો સંબંધ ધરા-
વનાર ઘણીઓ મરણ પામે તો મરનારનાં જુદાં જુદાં ખેશી-

ઝોઝો તેઝો માટે 'ઉપમન' કરવું અથવા ઠેરવેલા વખ-
તેથી ૧૫ વાર દલગીર ન થવું.

પર્ગદ ૧૩—માણસ જાતની વફાદારીથી સેવા
જાળવનાર (કુતરા) ની ખાખદ.

પર્ગદ ૧૪—સગે આખી નામનો કુતરો, જે અસલી
ધરાનમાં એક ઉપ્યોગી પ્રાણી ગણાતો, તેને નાહક મારી
નાખનારાઓની સજાની ખાખત.

પર્ગદ ૧૫—કેટલાક મોહટા ગણાતા ગુનાહોની ખાખત.

પર્ગદ ૧૬—ઝી જાતની માસિક ખીમારી અને
તે ખીમારી વખતે તનની દરસ્તી વિગેરે માટે સાચવવી
જોઈતી સાવચેતી.

પર્ગદ ૧૭—નખ, ખાલ જેવા પદાર્થો, જેઓ નસો
ગણાય, તેઓને કેવી તરતીબથી દૂર કરવા તે વિગેરે ખાખત.

પર્ગદ ૧૮—આ પરગરદમાં કેટલીક પરચુટણુ ખાખતો
સમાવી છે, જેવી કે નાલાયક અથોરનાનો, ઉચોગનું જાન
આપનાર મર્દો, દરજ, હવસો વિગેરેની ખાખતો.

પર્ગદ ૧૯—આ પર્ગદમાં પેગામ્બર જરથોસ્તની
જીંદગીના કેટલાક અગતના એશારાઓ છે. આહરેમને લોભ
લાલચથી તેવણુને લલચાવવાને કરેલી કોશેશો તેવણુ પોતાનાં
મજબુત મનથી રદ કરીધી.

પર્ગદ ૨૦—શ્રીત નામના તખીબની અને તખી-
બાંની ખાખત.

પર્ગદ ૨૧—રોશની અને પાણી જેવા ઉપ્યોગી
પદાર્થોની ખાખતો ઉપર થોડુંક વિવેચન.

પર્વદ ૨૨—આહરેમનની સંખ્યાબંધ બદીઓ અને બીમારીઓ અને અહુરમજ્દે બહેર કરેલા તે સામેના એલાળે અને ઉપાયો.

ખોદ્દેહ અવસ્તા

ખોદ્દેહ અવસ્તા એટલે નાના અવસ્તા. યજ્ઞસ્તે, વંદીનાદ વિગેરે મોટાં બહુતરોમાંથી એ ભાગ દરરોજની નાની બંદગી તરીકે ચુંટી કાઢાયો છે. માટે એને નાના અવસ્તા કહે છે. એમાં નીચલાં બહુતરો સમાવ્યાં છે.

૧ ગેહો

૨ નીઆએશો

૩ યસ્તો

એ ઉપરાંત આફ્રીનગાનો, જે યજ્ઞદો અને અશો ફરોહરોની યાદનાં બહુતરો છે, અને આફ્રીનો, જે દુઆના બહુતરો છે, તે અને કેટલીક પાજંદ બંદગીઓ પણ હાલ એ નામમાં સમાયલાં છે.

ગેહો

ગેહ અથવા ગાહ એટલે વખત. જરથોસ્તી પુસ્તકો પ્રમાણે ૨૪ કલાકના દહાડાને વખત (ગાહ)ના પાંચ તબક્કામાં વેંદ્યેલો છે. એ દરેક તબક્કાને ગેહ કહે છે. તે દરેક ગેહમાં બહુવાનાં બહુતરને પણ ગેહ કહે છે. તે પાંચનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે: હાવન, રપિથ્વન, બિજ્જરન, અષ્વિસ્ત્રથેમ, ઉશ્વહેન.

નીઆએશો

નીઆએશો પાંચ છે : ખોદ્દેહ, મેહર, માહાબોખ્તાર, આવાં અદ્દવીસર, અને આતશ. એમાંની પેહેલી બે રાશનીના સંબંધમાં

છે. ખોર્શેદની નીઆએશ ખોર્શેદની સિક્તમાં છે. મેહર નીઆએશ સૂર્ય ઉગવા આગમચની રોશનીના સંબંધની નીઆએશ છે. માહખોખ્તારની નીઆએશ ચંદ્રમાની સિક્તમાં છે. આવાં અર્દવીસૂરની નીઆએશ પાણીની સિક્તમાં છે. અર્દવીસૂર નામની એક મોટી નદી અસલી ધરાનમાં હતી. તે વખતનાં ધરાનના મોટા ભાગને પાણી પુરં પાડતી હતી. એ નદીને હાલની એક્સસ નદી માનવામાં આવે છે. તે નદી ઉપરથી એ નામ કુલ પાણીના સંબંધમાં વપરાય છે, આતશ નીઆએશ આતશની સિક્તમાં છે.

જુદા જુદા યજ્ઞોના નામ ઉપરથી તેઓની સિક્તના ભણુતરો યસ્તોને નામે જણાયલાં છે. એવી ૨૨ યસ્તો જણાયલી છે.

પ્રકરણ આઠમું.

આગલા ધરાની જરથોશ્તી ધર્મને લગતા
સાહિત્યની ટુંક તવારીખ

આપણું ધરાની જરથોશ્તી ધર્મને લગતું સર્વ સાહિત્ય
૧૧૨ ભાષાઓમાં છે. ૧ અવસ્તા, ૨ પેહેલવી, ૩ પાજંદ
અને ૪ ફારસી. એઓમાંથી મુખ્ય સાહિત્ય અવસ્તા ભાષામાં
૧. તે બાબે આગલા પ્રકરણમાં આપણે બોલી ગયા છીએ.

અવસ્તા પછી બીજું મુખ્ય સાહિત્ય પેહેલવી ભાષામાં
૨. એ મુખ્ય કરી સાસાનીયન જમાનાનું અને તે પછીના
ખતનું છે. સર્વથી પુરાણું પેહેલવી લખાણુ આપણને
સિકકાઓ ઉપર મલે છે. એ સિકકાઓમાં મુખ્ય આપણા
હિંદુસ્તાન દેશની ઉત્તર પશ્ચિમના ભાગમાં મળેલા સિકકાઓ
૧ કે જે ઉપર આપણને આપણા કેટલાક યજ્ઞોના નામો
મળે છે. હિંદુસ્તાનના એ ભાગમાં ઇન્દો તુરશ્ક વંશના જે
ઇન્દો-સીધીક રાજાઓ રાજ કરી ગયા હતા, તેઓના એ
સિકકાઓ છે.

સિકકાઓ પછી આપણને પુરાણું પેહેલવી લખાણુ
રાનના કેટલાક પાહાડો ઉપર મલે છે. તે ઇ. સનેની
૧૦૦ અને ચોથી સદીનાં ધરાની પાદશાહોનું છે. નલ્લે રસ્તમ,
ક્ષે રજબ, શાહપુર, તાકે ખોસ્તાન અને હાજીઆપાદના પેહેલવી
ખો એવાં લખાણુ તરીકે જાણીતા છે. એ લેખો અદેશ્વર
ખેગાન, શાપુર બીજો, શાપુર ત્રીજો, નર્સી, ખેહરામ બીજો,
ખેવા સાસાનીયન પાદશાહોના છે. આપણાં મુખ્ય શહેરની

પડોશમાં છસ્તી તાલુકામાં આવેલા કુનેરીના ગોદાઓમાં પણ એ પેહેલવી લેખો, ઇ. સ. ૧૦૦૯ અને ૧૦૨૧ નાં મળે છે. એ લેખો તે ગોદાની મોઢાકાતે આવેલા કાંધ ધરાની મુસાફરોના દિસે છે. દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં મદ્રાસની પડોશમાં આવેલાં એક ગામનાં એક દેવળમાં પણ એવા એકાદ એ લેખો મળેછે. એ લેખો ધરાનના કાંધ ખ્રિસ્તીઓ, જેઓ પેહેલવી ભાષા વાપરતા હોય, તેઓના છે.

પુસ્તકોનાં પેહેલવી સાહિત્ય ઉપર આવતાં દિસે છે કે મુખ્ય અગતનું પેહેલવી સાહિત્ય આરબોને હાથ ધરાનની હાર થવા આગમનનું, એટલે ઇસવી સનની સાતમી સદી આગમનનું હતું. આરબોને હાથની હાર પછીનું પણ કેટલુંક પેહેલવી સાહિત્ય છે. એ પેહેલવી સાહિત્યના, ૬૦ ઉવેસ્ટે કહ્યું છે તેમ, ત્રણ મુખ્ય ભાગો થઈ શકે.

૧ અવસ્તાનાં લખાણોનો પેહેલવી તરજુમો અને શરેહ.

૨ ધર્મ સંબંધી બાબતોનાં પેહેલવી લખાણો.

૩ ધર્મ સિવાયની બીજી બાબતો ઉપરનાં પેહેલવી લખાણો.

૧ અવસ્તાનાં લખાણોનો પેહેલવી તરજુમો અને શરેહ.

આ વર્ગનાં સાહિત્યમાં આપણાં નીચલાં બહુતરોને પેહેલવી તરજુમો અને શરેહ આવે છે. વંદીઘદ, યજ્ઞસ્ને, વી-સ્પરદ; યસ્તો,—અહુરમઝદ, બેહરામ, સરોશ હા દોપ્ત, હેપ્તન, ખોશોદ, અને માહા બોપ્તાર; નીઆએશો,—ખોશોદ, આવાં અને આતશ; આફ્રીનગાનો—ગાહમ્માર, દહમાન, ગાથા, અર્દાશરેશ અને સીરોમ. આ ભાગમાં એ ઉપરાંત બીજા

કેટલાક અવસ્થાનાં ભાગોનો પેહેલવી તરજુમો આવે છે કે જે સાધારણ બહુતર તરીકે બણાતા નથી. દાખલા તરીકે નીરંજેસ્તાન, અઝોગમદેઆ, વજર કદ્દ દીનીક.

૨ ધર્મ સંબંધી બાબતોનાં પેહેલવી લખાણો

આ વર્ગનાં પેહેલવી સાહિત્યમાં આપણાં કેટલાંક જાણીતાં પેહેલવી પુસ્તકો આવે છે, જેવાં કે દીનકદ્દ, ખુન-દેહેશ, દાદેસ્તાને દીની, મીનોખેરદ, શાયસ્ત લા શાયસ્ત, વીરાફનામું, જામાસ્પી, બહમન યસ્ત, માદીગાને ગોસ્ત ક્રયાન, માનુશચેહેરનાં પત્રો, જાદરપરમનાં લખાણો, આશીર્વાદ, આફ્રીનો, અને પતેતો.

૩ ધર્મ સંબંધી નહિ એવાં પેહેલવી લખાણો

આ વર્ગનાં પેહેલવી સાહિત્યમાં કેટલાંક અર્ધ-ધર્મ-હાસિક લખાણો આવે છે, જેવાં કે કારનામે એ અર્દેશર બાબે-ગાન, શાદગારે જરીરાન, શત્રોષહા એ અધરાન અને અફ્દીઅવ સહીગીઝ એ સીસ્તાન. એ ઉપરાંત માદીગાને હજર દાદેસ્તાન નામનું સંસારી કાયદાઓનું પુસ્તક વિગેરે થોડાંક પુસ્તકો એ વર્ગમાં સમાય છે.

પાજ્જંદ સાહિત્ય

પેહેલવી સાહિત્ય પછી આપણે પાજ્જંદ સાહિત્ય ઉપર આવ્યે છીએ. કેટલુંક પાજ્જંદ સાહિત્ય તે કાંઈ નહિ પણ જ્યારે પેહેલવી સાહિત્યજ છે. પણ જ્યારે પેહેલવી સાહિત્યમાં કેટલાક સેમેટીક ભાષાનાં શબ્દો દાખલ થયલા છે ત્યારે પાજ્જંદ સાહિત્યમાં તેમ નથી. પાજ્જંદ તે સેમેટીક તત્વ વગરનું પેહેલવી સાહિત્ય છે. કેટલુંક સાહિત્ય જેમ પેહેલવી તેમજ પાજ્જંદ ગણાય.

આપણું પાજ્ઞંદ સાહિત્ય નીચલા મુખ્ય ભાગોમાં વેહેચી શકાય છે.^૧

૧ જાણીતાં પેહેલવી પુસ્તકો પાજ્ઞંદ જાનમાં જેવાં કે યુનહેહશ, મીનોખેરદ, બહમન યસ્ત, વીરાદનામું, અઝોગમદેચા.

૨ બંદગીનાં બહુતર તરીકે બહુતાં પાજ્ઞંદ લખાણો જેવાં કે પતેતો, આદીનો, દુઆઓ.

૩ નીરંગો, જેવી કે યસ્તોની પછવાડે બહુતી નીરંગો, અને બહુતરમાં બહુતી નહિ હોય, એવી કેટલીક નીરંગો, જે રવાયતોમાં આપી છે.

૪ સેતાયશો, જેવી કે નામે સેપાસ, અહુરમજદની સેતાયશ વિગેરે.

ફારસી સાહિત્ય

પાજ્ઞંદ સાહિત્ય પછી આપણે ફારસી સાહિત્ય ઉપર આવ્યે છીએ. એ વર્ગમાં સદ દર કેતાબ મુખ્ય છે. એ પુસ્તકના સો (સદ) બાબ (દર) છે, તેથી તેને સદ દર નામ મળ્યું છે. તે પદ અને ગદ્ય બેઝિમાં લખાયેલી છે. એ વર્ગનું બીજું જાણીતું ફારસી પુસ્તક જરથોસ્તનામું યાને પેગામ્બર જરથોસ્તની બંદગીનો એહવાલ છે. ફારસી શાયસ્ત લા શાયસ્ત એ વર્ગનું બીજું મુખ્ય પુસ્તક છે, જે સદદર, યુનહેહશને નામે પણ જણાયલું છે. વીરાદ નામું, મીનોખેરદ, અને જમાસ્પી જેવાં જાણીતાં પેહેલવી પુસ્તકો ફારસીમાં

જુઓ પારસી પંચાએતનાં ત્રસ્ટીઓ તરફથી પ્રગટ થયેલું ખેરવદ એહલજ કંરસાસ્પજ આંતીઆનું પુસ્તક, "Pazend Texts collected and collated".

પણ લખાયલાં છે. ફારસી સાહિત્યના આ વર્ગમાં રેવાયતને નામે જણાયલાં લખાણો મુખ્ય છે. આસરે ૩૦૦ થા ૪૦૦ વર્ષ પર ધર્મ સંબંધી ખાતોના કેટલાક સવાલો હિંદુસ્તાનથી ધરાનના બણેલા દસ્તુરો ઉપર મોકલવામાં આવતા હતા. ત્યાંથી તેઓ તરફથી જે જવાબો આવેલા તે રેવાયતને નામે જણાયલા છે. જે ધણીઓ અતરેથી સવાલો લઇ જતા અને જવાબો લાવતા તેઓને નામે તે લખાણો યા રેવાયતો જણાયલાં છે; દાખલા તરીકે નરીમાન હોશંગની રેવાયત અને બહમન અસ્ફંદયારની રેવાયત. એવી રેવાયતોના એ ધણીઓએ સંગ્રહ કર્યો છે. એ સંગ્રહ એઓને નામે જણાયલા છે, જેમકે દારાઅ હોરમજદયારની રેવાયત અને બર્જો કામદીનની રેવાયત. એ સંગ્રહમાં ધરાનથી આવેલા જવાબોની ખાતો ઉપરાંત કેટલાક ફારસી કૌરસાઓ અને નાનાં પુસ્તકો પણ સમાયલાં છે. દાખલા તરીકે મારનાયુ, સોગંદનાયુ, મહમુદ ગીજનવીનો કિસ્સો વિગેરે.

આપણા ધર્મને લગતું સંસ્કૃત સાહિત્ય

આપણું ધર્મ સંબંધી કેટલુંક સાહિત્ય નેરોસંગ ધવલ નામના એક કાબેલ દસ્તુરને હાથે અને ખીજાઓને હાથે લખાયલું સંસ્કૃતમાં પણ છે. એમાં મુખ્ય ભાગ અવસ્તા પેહેલવી પુસ્તકોનો તરજુમો છે.

અવસ્તાનાં સંસ્કૃત તરજુમામાં ખોદ્દેઅવસ્તાના થોડાક

(૧) જુઓ પારસી પંચાંગેતનાં તરદી સાહેબો મારફતે એસ્વદ શેહરીઆરજ હાહાલાહ ભર્યાની કલમથી પ્રગટ થયલું પુસ્તક
 “Collected Sanskrit Writings of the Parsis” Part I, Khorda Avestā-Arthah.

ભાગનો અને વજ્રસ્ત્રનો તરણુમો છે. પેહેલવી પુસ્તકોમાં મીનોખેરદ, શેકન્દ ગુમાની વજર, અર્ધાત્રીરાક્ષનામું અને અઓગમદેમાનો તરણુમો છે.

ખીજીું સાહિત્ય

આપણું થોડુંક ધરાની સાહિત્ય ખીજારોડી (Cunciform) ભાષામાં ધરાનમાં બેહીસનનાં પાહાડ વિજેરેમાં બચી રહ્યું છે. પણ તે ખાસ ધર્મ સંબંધી સાહિત્ય નથી. તે તવારીખને લગતું સાહિત્ય છે.

છેલ્લાં આસરે ૧૫૦ વર્ષના અરસામાં, અને મુખ્ય કરી છેલ્લી સદીમાં, અને તેમાં પણ મુખ્ય કરીને તેનાં પાછલા અર્ધા ભાગમાં, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ભાષાઓમાં ધર્મ સંબંધી પુસ્તકોનાં તરણુમાઓ અને ખીજીું સાહિત્ય-બહાર પડ્યું છે. અંગ્રેજી ઉપરાંત યુરોપની ખીજી ભાષાઓમાં પણ કેટલુંક સાહિત્ય બહાર પડ્યું છે.

